

Magyar írók

SZERKESZTI ECKHARDT SÁNDOR

BALASSI BÁLINT

ÍRTA

ECKHARDT SÁNDOR

1941

FRANKLIN-TÁRSULAT

BALASSI BÁLINT

egyéniségét és jelentőségét e könyv szerzője, Eckhardt Sándor ezekben a mondatokban foglalja össze: «Az életnek ez a teljessége, mely kort, magyarságot, különös magyar temperamentumot, uraságot, végbeli katonasorsot, humanista tudományt és ösztönös tehetséget magában egyesít, teszi Balassi Bálint alakját oly vonzóvá és költészetét négyszáz év távolságában is elragadóvá. Egyéni bajai, keservei, panaszai pedig elégikus tónust, olykor tragikus feszültséget visznek életművébe. De a legdrámaibb benne a zseni ösztönös munkálása, sikeres küzdelme egy olyan nyelv eszközeivel, mely addig csak egyszerű igényekre volt berendezve.» Eckhardt Sándor Balassi alakját közelebb hozza a mai magyarhoz, aki első zseniális művészállásán szinte még ősi típusát ismerheti meg s egyúttal a legnagyobb magyarok egyikét, aki életművében létrehozta az európai és a magyar szellem szintézisét. Balassi Bálint alakja az évszázadok távolságának ködéből mind világosabb körvonalakban rajzolódik e könyvben szemünk elé, a homályos pontok tisztázódnak s a költőt olyannak látjuk, amilyen a valóságban volt. A könyv írója finom elmeéllel veszi kritika alá mindazt, amit eddig a költőről tudtak vagy tudni véltek, fejtegetései példaképei lehetnek a történelmi és lélektani elemzésnek. Balassi Bálint életén keresztül vezet költészetéhez s végeredményben egy kitűnő arcképfestő művészetével eleveníti meg a nagy magyar költő izgatón érdekes alakját.

VAJDA JÁNOS

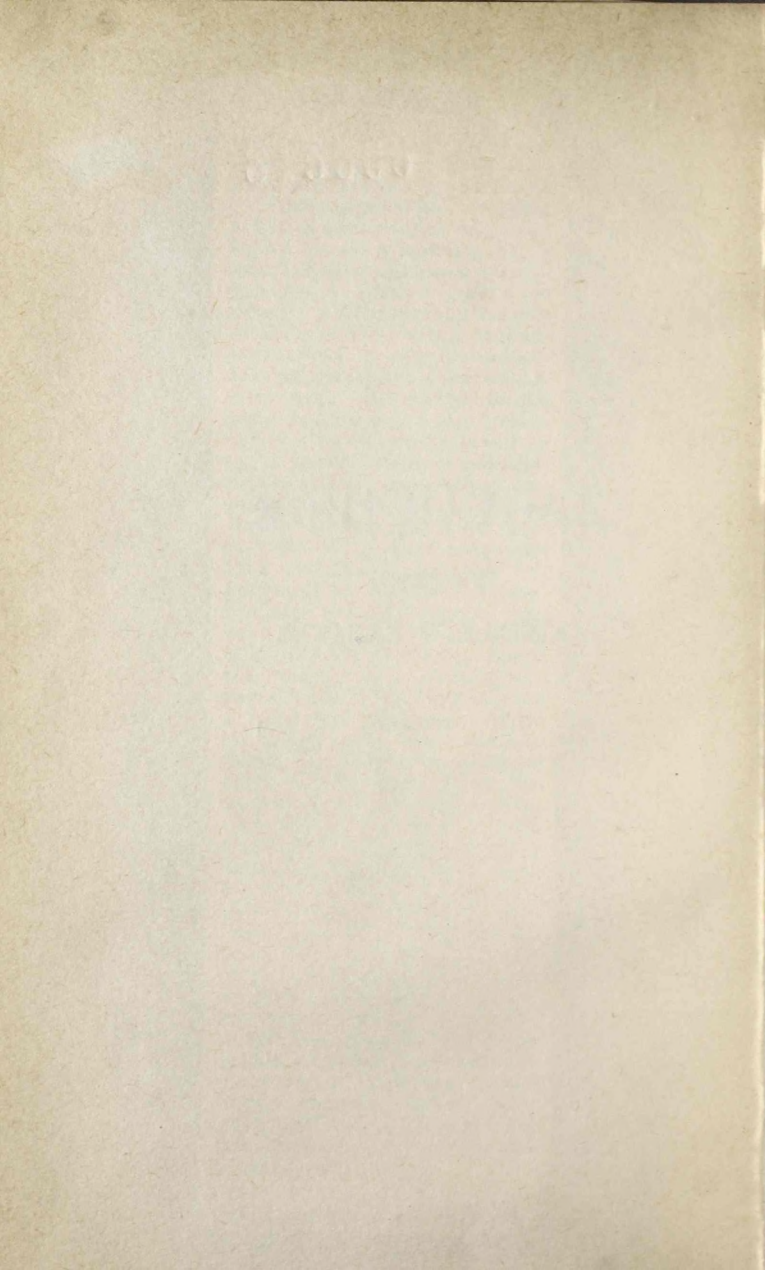
komor alakját idézi fel Bóka László szép könyve. Nincs költőnk, akit annyira félreértettek és félremagyaráztak életében és halála után s nincs, aki olyan keserű sorsot szenvedett épp e miatt. Megérte csaknem gyermekkorában a könnyű sikert, de megérte a sikertelenség mélyeit is. Vitéz honvéd volt a szabadságharcban s meggyanusították hazafiságában a szabadságharc után. Ellentétbe került kora irodalmának nagy tekintélyeivel és ellentétbe került az egész közvéleménnyel politikai röpirataimiatt. Szenvedte a szerelem gyötrelmeit és sohasem élvezte gyönyörét. Zord magányban élt és sötét szenvedélyek, csalódások, haragok népesítették be magányát. A meg hasonlás volt mindennapi vendége s e meg hasonlás nem külső körülményekből, hanem lényének valami alig meghatározható eleméből lett. Bóka László, a fiatal írói nemzedék kiváló tehetségű tagja éles bepillantással és emberi megértéssel figyelte meg Vajda János bonyolult lelki alkatának alapvető vonásait, azokat a belső tényezőket, melyek életét és költészetét meghatározták. Könyve a lélektani elemzés kitűnő példája. Lehatol a dolgok gyökeréig és feltárja a költő benső titkait. Kimutatja költészetének és emberi valójának szoros összefüggéseit. Ő az első, aki kellő figyelemmel elemzi Vajda röpiratait, melyek olyan végzetesen szembeállították kora közvéleményével. A kitűnően megírt könyv, tömören elmond mindent, ami Vajda Jánosról elmondanivaló s amiből őt a mai olvasó megértheti.

422.

MAGYAR ÍRÓK

SZERKESZTI

ECKHARDT SÁNDOR

ECKHARDT SÁNDOR

BALASSI BÁLINT

Zolnai Bélának
Platónista üdvözléssel
Gyermekkorára

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

815606

ZOLNAI BÉLA
KÖNYVTÁRA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

5054. FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvlelt **5437** /1973 sz.

«Ha tenéked az szerencse hamis s az emberek abba nem esmernek, ami vagy és volnál, mit bánkódom, ha énhozzám kemény és ha nem közli is velem semmi böcsületes ajándékát!» E szavakban foglalta össze Balassi Bálint kedves tanítványa, Rimay János előtt saját élete tragédiáját: a szerencse sohasem kedvezett neki, az emberek sohasem ismerték igazán, de ő sem túlságosan törődött véleményükkel. Így csak olyan ember beszél, aki tisztában van saját rendkívüli értékével, még ha középszerű környezete nem tudja is megérteni. Viszont ő sem ismerte eléggé önmagát s a szerencsét vádolja balsorsáért a régi emberek szokása szerint, holott a sors csapásait legtöbbször sajátmaga zúdította a fejére.

Az első nagy magyar költő, mint kései nagy utódai, harcban áll kortársaival, félreismertetésről panaszkodik s oly tűrhetetlennek találja az életet, hogy szinte öngyilkos módjára rohan a hősi halálba, mikor már úgy látja, hogy élete elveszítette értelmét.

De az az értetlenség, mely Balassi Bálintot körülvette, szinte a mai napig tart. Kora nem értette, mert nagyobb volt az átlagnál és mert nem *tudott* méltó helyet biztosítani neki. Az utókor meg nem érti, mert 400 év történeti távlatát elhomályosította alakját.

Alighogy szerelmes verseit egy véletlen szerencse kiemelte a zólyomradványi levéltár homályából, első kiadója, a helyett hogy magát a Radvánszky-kódexet vette volna kritika alá, jó egynéhány isme-

retlen éneket írt számlájára, míg Thaly Kálmán lelkendező romantikájának szellemében megtette az «Őszi harmat után» költőjévé, holott ennek a feltelezésnek semmi alapja nincsen. Azóta is — főleg irodalomtörténeti kézikönyvek jóvoltából — Balassi Bálint elsősorban ennek a nagyon szép, édesbús elégiának a költője a magyar közönség tudatában, holott semmi okunk arra, hogy a nemzetiszínű tájkép víziójának dicsőségétől megfosszuk azt az ismeretlen XVII. századi énekest, aki azt versebe öntötte. A költő képét aztán az irodalomtörténet részben tisztázta, mikor mind több és több okmányt halászott ki a levéltárakból, részben még tovább ködösítette, mikor kósza szerelmes trubadurt festett belőle, s újabb énekek tömegét varrta nyakába.

Ez a könyv szerény kísérlet arra, hogy ezt a világosnak látszó, de a valóságban rendkívül bonyolult, belső ellentmondásokkal terhelt életet közelebb hozza a mai magyarhoz, aki nyelvének első zseniális művészában fajtájának szinte még ősi típusát ismerheti meg kiválóságaival és hibáival s egyúttal a legnagyobb magyarok egyikét, aki életművében létrehozta az európai és a magyar szellem első szintézisét.

Ha az olvasó a formai elemzésben hiányokat talál, ne felejtse, hogy itt elsősorban az élet és a mű összefüggéseit kerestük. Balassi verselése, nyelve, stílusa külön tanulmányt érdemel; nehéz volna minderre egy életírás keretén belül kitérni.

Harminc évvel ezelőtt izgatott már az a homály, amely akkor még Balassi Bálint írói egyéniségét körülvette. Akkor igyekeztem egy tanulmányban megjelölni a költő helyét a XVI. századi európai költészet szövevényében,¹ de adós maradtam a ma-

¹ Balassi Bálint irodalmi mintái. Irodalomtörténeti Közlemények, 1913.

gyar hagyományok munkájának felkutatásával. Éreztem azt is, hogy még az irodalmi élményt is csak az életen keresztül lehet igazságosan értékelni. Azóta sok újat mondtak a költőről — itt különösen Takáts Sándor, Dézsi Lajos, Zákonyi Mihály és Waldapfel József tanulmányaira gondolok, — úgy hogy a távolban ködlő nagy magyar mind világosabb körvonalakban rajzolódik ki szemünk előtt. Most úgy érzem, megjött az ideje annak, hogy ezeket a vonalakat erősebb kézzel utána rajzolva, elevenen és talán újszerűen ható arcképpé egyesítsük.

A törzs.

Balassi Bálint családfája a XIII. századra nyúlik vissza gyökereivel és mióta a török felbukkant az ország határain, ősei állandóan a védőbástyán harcoltak. Nagyapja, Ferenc még a dunai gyepűt tartja mint szörényi bán, majd feljebb szorul és mint horvát bán esik el a mohácsi csatatéren. Nagyanyja, Perényi Orsolya a bosnyák fejedelem unokája. Apja, János, a nyugati magyar megoldás szolgálataiba szegődik, Bécsben nevelődik és a Habsburgok vonalát tartja a mind hátrább húzódó végeken. Előbb szolnoki kapitány, utóbb a bányavárosok védővonaláról intézi támadásait a török ellen, mint a bányavárosok és a hét északi vármegye főkapitánya. Bálint nagybátyja, a híres Menyhárt előbb ugyanitt, Léván, majd Erdély és a Habsburgvonal közötti részeken veri a törököt rettenthetetlen vitézséggel és helyzeténél fogva természetes ideodahajladozással, míg másik nagybátyja, Imre erdélyi vajda. Mindnyájan a kor szükséglete szerint nagy vagyongyűjtők, pörösködő, hatalmaskodó urak, hiszen a török ellen hadat viselni lassan már csak a nagy, a minél nagyobb birtokos családok tudtak. Ezért visz még Balassi János és Menyhárt vezetőszerepet a védőbástyán és ez is egyik oka annak, hogy a családi patrimoniumot apránként szétszóró utód, Bálint alantasabb szerepbe, hadnagyi sorba szorul.

Így született Balassi Bálint Zólyom várában, a

bányavárosokat védő határvonalon. Pontosan 1554 október 9-én délelőtt, szombatnapon, mint azt unokabátyja, későbbi gyámja, Balassi András bibliájába feljegyezte. Balassi János és Sulyok Anna harmadik fia volt. Két bátyja, Farkas és Lázár korán elhalt. Utána kilenc év múlva, 1563-ban jött világra még Ferenc öccse, majd két húga Mária (1565) és Anna (1568).

Ma amikor az emberek nevét az anyakönyvek vesszőnyi pontossággal őrzik, sokakat kínozz az a bizonytalanság, ami a Balassiak család neve körül uralkodik: Balassi vagy Balassa? A válasz: Balassi is, Balassa is. Ez is ama magyar családnevek közé tartozik, mely két alakban is használatos volt és csak később, a nevek egyalakúságának idején szorult az egyetlen Balassára. Maga Bálint versfőiben Balassi-t ír, de van olyan okmány, ahol Balassát kanyarít alá.

A nyelvészek megállapították már, hogy a *Balassi* név a magyar Balázs névnek szláv eredetű, talán lengyeles változata és régebben a Balázs névvel párhuzamosan használták. Mint az ómagyarban a latinos András mellett használt szláv Endrejből Endré — s ebből Endréd, Endrőd — Matejből Máté alakult, úgy lett Blazsejből Balozsaj, Bolosoy, Bolosey és már a XIII.—XIV. században Balasey. Ezekből fejlődött később a Bolosé és Balasé alak, s ez utóbbinak változata a Balassi, melyet már 1480 táján megtalálunk mint személynevet Balasy formában.

Viszont a *Balassa* név a latinból jött magyar Blázs, Balázs, Balás kicsinyítő alakjának látszik, mint ahogy Jánosból Jana, Máriából Mara, Pálból Palya, Bodból Boda lett. A Luca, Jula, Pete, Kala is ilyen kicsinyítő alakok; egyikük-másikuk, mint a Balassa, családnévvé lett.

A Balassi név tehát végelemzésben annyi mint

Balázs, a Balassa pedig Balázska; mindkettő eredetileg keresztnév volt s csak később, a XV. század végén rögződött családnévvé.

Bornemisza Péter.

Takáts Sándor jóvoltából már belekerült az irodalomtörténetbe az az adat, hogy a gyulavári lovasság mustralajstroma szerint (1564) «a 14. életében járó ifjú három lóval Horváth Ferenc kapitány kardja alatt szolgált». Ezt az állítást most, hegy a születési dátumot pontosan tudjuk, teljesen el kell ejtenünk. A török idők nagy rajongóját valami félrevezette, hogy egy tízéves gyereket már három lovaskatona parancsnokává tett meg...

Ugyanúgy túlmerész az a következtetés is, hogy Bálint Besztercebányán tanult, vagy tán ettől a polgári várostól kapott külföldi ösztöndíjat, mert a városi tanácshoz írt levelét így írja alá: «amicus et tamquam alumnus veteranus». Az ilyesmit sokféleképp lehet érteni egy baráti hangú levélben.

Bizonyos ellenben, hogy egész életére kiható esemény volt, mikor a magyar reformációs mozgalom egyik apostolának, Bornemisza Péternek kezére adták. Schulek Tibor kutatásai óta tisztán áll előttünk az az érdekes ember, ki apostolkodását éppen Balassiék házában kezdte meg.

Tíz éves volt Bálint, mikor Bornemisza Zólyomba került. Hét évig, 1564-től 1571-ig, Balassi János elfogatásáig, mint Balassi János házi prédikátora elmélkedik Balassinéval a hit igazságai felett, feddi pátrónusát, ha vétekben találja és szerez neki tüzes szavával lelki gyönyörűséget, túlbuzgóságával nem csekély kellemetlenséget.

Balassiék házába a protestáns szellem erősen befészkelte magát. Már a Bálint születése előtti évben, 1553-ban exkommunikálta az esztergomi szentszék anyját, Sulyok Annát. Bálint anyja Bor-

nemisza tanúsága szerint «csudálatos ájtatos vala az Istennek igéjének tanulásába, ki immár nyugszik azokba, és most él az Úr Istenben és az ő szent Fiába és Jézus Krisztusba, kitől szemtől szembe hall és tanul immár, véghetetlen örvendetes jókat». Ez a kemény asszony, aki férjét fogságából kiszabadítja, családi leveleit is hálaimával kezdi:

Éltig való szolgálatomat ajánlom kigyelmednek szerelmes én édes uram. Dicsértessék az Uristen az ő jó voltájért örökké való hála adással, hogy kigyelmedet békével és jó egészséggel tartotta és vitte be (t. i. Lengyelországba). Ezután is az örökké való Isten az ő szent fiához való nagy szerelméért, kiért fogadta, hogy meghallgat az ő kegyelmes ígéreti szerint, mivelje ezt én velem, hogy mind az én teljes életembe tartsa meg kigyelmedet jó egészségbe és békességbe az ő atyai szent áldomásába és azután is az míg neki tetszik szent nevének örökké való dicséretire. Amen.

S csak ezek után jöhetnek az ügyesbajos dolgok, házi gondok: a hívő lélek átadja a szót a háziasszonynak.

A belső vallásosság igényét elégítette ki a fürge prédikátor jelenléte, akit a felvidéki magyar asszonyok kézzől kézre adtak. Salmné Turzó Erzsébeten, Bánffy Lászlóné Somi Borbálán, Balassi Andrásné Méray Annán keresztül eljut Ungnád Kristófné Losonczy Annához is. Ezek az úrnők szomjazták az Isten-élményt, s a protestáns házi pap ezt a szomjúságot jobban tudta kielégíteni, mint a hanyatló, fogyadozó katolikus papság, melynek utánpótlásáról még addig alig történt gondoskodás a mohácsi vész óta, hiszen az Egyház csak a század végén kezdi meg buzgó restaurációs munkáját.

De Balassiék és Bornemisza protestantizmusa nem élhetett meg az egyszerű belső vallásosságból. A belső élményhez prozelitizmus járult: a réginek vélt, új hitet terjeszteni kell azzal szemben, amit bálványozásnak tartanak és csúfolnak.

Míg Rudolf király Pozsonyban van, Balassi János, aki amúgy is érzi, hogy súlyos gyanú alatt áll, megtiltja Bornemiszának, hogy prédikáljon, de mikor újra visszanyeri a király kegyét, Nagyszombatban, a Korpa-Piacon levő házában tartat vele istentiszteletet, holott akkor, 1576-ban, már Salm gróféknál prédikátorkodik.

Jóízű és korjellemező történet esik meg vele egy ilyen igehirdetés alkalmával. Éppen a «mennyütő követ említeném» — írja Postilláiban — «az istentelenek büntetésére — azonban úgy üté az derék szent egyházat, hogy az fa feszület apróra rontatnék. És az uraim ajándékon küldöznék az morzsalékját. Ki miatt mind Balasinak, mind nekem, mind az szombatiaknak sok bajunk volt, de ártalom nélkül nagyobb épületünkre». A nagy ellenfél, Telegdi Miklós érsek persze máskép állítja be az esetet és azt mondja, hogy a villám ugyan megütötte a Szent Miklós egyház szentélyének orrozatát, de csak egy néhány cserépben esett kár a héjazaton. «A feszületet peniglen, mely a nagy oltár megett egy szegen állott, meg érte és meg hasította volt a keresztit, de el nem rontotta, és a keresztben való feszület képét csak meg sem körömszette. Melynek a keresztit újonnan meg csenáltatták az egyházfiak és mostis azon helyen áll. Nem tudom tehát, hol vötték volt a te uraid, az ajándékon küldöztetett morsalékot».

Ilyen naív, szinte babonás eszközökkel, kézzelfoghatóan bizonygatta Balassi Bálint apja saját hitének igazát: az aulikus magyar főúr boldog volt, hogy isteni megerősítést kapott prédikátorának tanítása, még ha csak egy-két szilánkot sikerült is megszereznie a bálványnak mondott feszületből. Igaz, hogy e vakmerő demonstrációért sok kellemetlenségben volt része — miben állott ez? nem tudjuk — de a fiatal protestantizmusban ekkor még erős

volt a támadó kedv és a szenvedéssel szembeni helytállás. Pedig Balassi János azok közé tartozott, akit lelki vezetője időnként megfedd lelki tunyaságáért; így diadallal számol be Bornemisza arról az esetről, mikor ura sietős útja miatt elhalasztja az istentiszteletet és ime, útközben eltörik a szekere, holmija is odavész! Bornemisza olyan hitet tanít a maga környezetében, mely mindig és mindenütt az isteni beavatkozás jeleit látja, természetesen a saját ügye mellett.

Ez a kissé alacsonyrendű, szinte naív-népies vallásos felfogás erős erkölcsi szigorúsággal párosult Bornemiszánál, aki feddéseiben nem kíméli leglelkesebb pártfogóit sem. A Balassák és a többi magyar urak hatalmaskodásai így festenek ennek az őszinteségi örületbe esett égő lelkű apostolnak a tollán: «Sok hadakozók, vérontók, nyúzó, fosztók, ki sok szörnyű dolgot mieltek Magyar országban is. Török Bálint, More László, Basó, Bebekek, Balassiak, Homonnaiak és többek, egyik másikra törvén kevélységekben, irígységekben, bosszuállásokban és fösvényiségekben». Igaz, hogy őszintesége miatt ki is teszik hivatalából nyomdájával együtt.

A vallásosság tehát nem igen hatolt az erkölcsi-ség legmélyére, ha olyanok mint Balassi János, ki annyit tett kedves papjáért, csak ennyire vitte Bornemisza Péter becsülésében. Vagy inkább: kettős lelkület él ezekben az urakban; a külső élet rakoncátlansága összefér a lelki élet mélységeivel, egyik sem hatja át azonban a másikat. Balassi Bálint ezt a kettősséget majd költészetében is kifejezésre juttatja: az isteni és az erotikus ihlet ellentétében.

Volaterranus.

Balassi Bálint életírói már régóta hitték, hogy Bornemisza Péter nemcsak az ígét hirdette a Balassi-

házban, hanem a gyermek Bálintot is tanította. Mióta azonban az esztergomi érseki könyvtár egyik kötetének, Volaterranus Rafael «Nyájas kommentárjai»-nak (Commentariorum urbanorum octo et triginta libri, Basileae 1530) hátsó fedőlapjára beírt bejegyzéseket elolvasták, a feltevés bizonyossággá lett. Itt ugyanis Bornemisza monogrammjá és személyes természetű beírásai alatt Balassi Bálint tollpróbáit olvashatjuk; előbb egy többszöri próbálkozás és poca árán odasikerített sententiát: «*Gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo*», majd alatta: «*Az kigyelmed tanítványa Balassi Bálint*», s ez alatt egy újabb sententia, ugyancsak az ő kezétől, mely az elsőnek átköltése: «*Sic homo fit doctus non vi sed saepe studendo*».

E szerint a latin nyelv elemeit tanulta Bálint Bornemisztától, aki maga is kitűnő humanista volt, hiszen ismeretes, hogy Bécsben a hellenista Tanner biztatására fordítja magyarra — igaz, latinból — Sophokles Elektráját. Az Ovidius-idézetre rímelő sentenciát talán ő vagy tehetséges tanítványa faragta.

Huszonhét évvel később, mikor Juliát ostromolja, szemléletes képpé szélesül a gyerekkorban tanult idézet: «A piros márványkő, kit ver gyakran esső, csepegéstől lyukadhat...»

De a másik szentencia tanulságát is megfogadta Bálint: élete végéig tanult és olvasott, úgy hogy élete végén mindenki a tudománya miatt csodálta. Tudománya alapjait, úgy látszik, Volaterranus hatalmas föliánsából kapta.

Az álnév alatt tulajdonképpen egy Maffei Rafael nevű szent életű olasz pap rejlik, aki Volterrában született — innen humanista neve — 1455 február 17-én; Rómában tanult filozófiát és theológiát, sőt görögöt is Trebizondi Györgytől. Volterrába visszatérve főiskolát nyitott a saját házában. Testvér-

öccse Janus Pannoniusszal együtt tanult Guarini-nál, Páduában.

Életének reánk nézve legérdekesebb epizódja, hogy Magyarországon is járt, 1477-ben, mikor Aragóniai János, Beatrix királyné 17 éves fivére magyar földre jön, hogy elfoglalja a Beckensloer elmenekülésével megürült esztergomi érseki széket. Az ő kíséretében van Maffei Rafael is és ez magyarázza, hogy Magyarországról annyi érdekes megfigyelést közöl enciklopédiájában.

Vajjon miért adta Bornemisza ezt a II. Gyula pápának ajánlott, tisztára római szellemű kötetet tanítványa kezébe, ahol többek között a pápák történetét is megtalálhatta, míg az új hitről egyetlen sort se olvashatott, mert hiszen szerzője még Luther fellépése előtt írta?

A könyvet a *humanista* Bornemisza becsülhette sokra, mert Maffei műve valóságos humanista enciklopédia, ahol mindent meg lehetett találni kivonatolva, amit az ókorról tudni érdemes volt. S még hozzá: nemcsak a latin-római, hanem a görög ókor ismeretei is fel voltak benne aprózva, ami ebben az antiquitást szomjazó világban, mikor egyébként a hellenizmusért lelkesedők száma nem állott arányban a görögül tudókéval, rendkívül emelhetette a könyv értékét.

Kövessük egy kissé Bornemiszát, aki a kor szokása szerint tollal a kezében tanulta, kivonatolta, számozta a könyvben felhalmozott ismereteket. Sőt újra meg újra visszatért hozzájuk, amire a jegyzetek különféle tintája, sőt írásmódja is mutat.

Nem minden fejezetben találunk ilyen széljegyzeteket és éppen ezért, mesterre és tanítványra egyaránt jellemző, mit olvastak a legbuzgóbban.

Talán még a gyermek Bálint rajzolta át a címlap komoly «COMMENTARIORUM» szavában az egyik o betűt csörgőssipkás bolondra, a másikat számár-

fejre... A címlappal átellenben a belső fedőlappra Bornemisza az 1555. dátumot írta — tán akkor szerezte meg a könyvet — s alatta ezt a kegyes mondást (Balassi kézírása?): «Benedictio domini locupletat absque molestia». (Isten áldása gond nélkül gazdagít).

Az első részben Maffei végigsétáltat egész Európán és Ázsián, de a hangsúly itt is az ókori országokon van. Sok lapon át adja Pannonia, azaz az antik Pannonia és Magyarország leírását és történetét egészen II. Ulászlóig, nyilván Bonfini alapján, mihez saját tapasztalatait is hozzáfűzi.

Bornemisztát, s így bizonyosan Balassit is módfelett érdekelte hazája története és mindaz, amit az olasz író a magyar szokásokról mond.

Legelőbb is kijavítja hibás szavait: a «zetel»-t «zekel»-re (székelyre), a Herdel-t Erdél-re. A megfelelő latin szavak fölé odaírja «horvátok», «oláhok». Ahhoz ugyan semmi megjegyzést nem fűz, mikor Volterra azt állítja, hogy a magyarok szlávok megjelenésűek (illyricizant), mert hisz «a csehek és lengyelek rokonai», úgy látszik e kérdésben nem volt álláspontja. Azt is tudomásul veszi, hogy a magyarok «semmi mesterséget nem tanulnak meg a katonait kivéve, melyet természetük vadságánál fogva gyakorolnak, hogy télen ne maradjanak tétlenül és hogy segítségére legyenek a keresztény vér védelmének a barbárok ellen». Mikor azonban azt mondja az olasz, hogy «sok szalmával fedett városuk és utcájuk van, amelyet sokszor kell újra felépíteniök, ha ellenséges betörés miatt vagy más egyszerű okból leégnek», a szalmához odaírja: «nem téglával, mert nem szükség» és a török betöréshez: «a sok beek (bég) nem hagy bekét».

«Mi is veszélyben voltunk — írja tovább Volterranus — mikor az aragóniai érsekkel követségben lévén egy szolga hanyagsága folytán lámpájával

egy éjjel egy egész utcát felgyújtott. Azt hitték, itt vannak a törökök és a földről felkelve, ahol elszórva feküdtünk, rémülten szaladt a sötétben mindenki, amerre csak tudott. Én egy barlangban (Bornemisza hozzáteszi : iob nékel, azaz jobb híján) szinte egyedül voltam elbújva, míg ki nem derült az igazság. Egyébként műveletlenek és télen minden kényelem nélkül, mint a többi északi, állatbőrökbe takaródzó népek, pyriteriumokban (Bornemisza magyarázza : füstös szoba) élnek és kevesebbet esznek és isznak. Csodálatos, hogy bár a bort és fűszereket jobban fogyasztják mint más emberek, ifjúságuk mégis erkölcsös, tiszta és kéjhölgyek nélkül él. Ez a dicsérő megjegyzés rendkívül érdekes emléket ébreszt Balassi mesterében, mert ezt írja oda : «Ugyanezen csodálkozott valamikor tanárom, Melanchton Fülöp Wittenbergben». (Idem mirabatur aliquando Dominus preceptor meus, Philippus Melanchton Witebergae). Melanchtonnak csakugyan volt alkalmja a Wittenbergbe tóduló magyar ifjak erkölcsét megfigyelni. De ebből a megjegyzésből kiderül az is, amit eddig nem tudtunk : Balassi mestere Melanchton tanítványa volt, vele elbeszélgetett a magyarokról a reformáció nagy központjában. Talán ez és nem a bécsi tanulmányok teremtettek Bornemisza körül akkora búvkört, hogy a Felvidék urai kapkodtak rajta.

Aztán azt írja Maffei, hogy a magyaroknak sok a szőlőjük, marhájuk, olajuk azonban nincs. A királynak kevés adót fizetnek (Bornemisza : «most sok vagyon»), szolgálkat díszesen öltöztetik, az ezüstöt és a fényes ruhákat nagyon szeretik. Lovagláskor «arundo»-t tartanak kezükben (Bornemisza : «kópiát»), ez a nemesség jele. A többi nép piszkos. Embert könnyen ölnek, akármilyen csekély okból és büntetlenül tehetik. (Mentő megjegyzés, mely aligha lehet helyes : «a haydu»). A papok nagy bűnnek

tartják a mise alatt a templomban ide-odajárni és mást tenni, mint imádkozni. Megtartják az ünnepi sextát és a böjtöt. (Ezt a részt Bornemisza gondosan áthúzza, mint a hitújítás óta értelmetlen dolgokat). Nem sokkal előbb a nagyeszű Mátyás király a jó mesterségeket és az olaszokat nagyon szerette s így országát megszépítette.

Aztán következik a magyar történelem rövid foglalata. Itt az első vezérnek feltüntetett Keve nevét húzza alá Bornemisza és lapszélre írja az I. és a II. bejövetel vezérszavát (I. Manus, II. Manus). A Kézai-féle hún történetből ide is átragadt Tulni győzelménél, a hibásan írt Tulma szónál németül írja oda: «Twln 4 mail von wien», majd Szent Orsolya és a 11,000 szűz történetét kellő humanista-protestáns kritikával fogadja: «in dubio sunt haec». Nagy nota bene-ket (NB) is találunk a lap szélén: így a magyar püspökségek listája mellett, majd I. Bélánál, aki a szerző szerint visszahozta a magyarokat a pogányságból a kereszténységbe.

A királyok történetét is tollal a kezében kíséri végig a magyar olvasó egészen Szent Lászlóig, itt még kihúzza azt, hogy az angyalok ösztönzéséből hajlott a békességre testvére, Géza iránt: megmaradt azonban az isteni sugallat (divinitatis instinctu). III. Endréig tartanak a jegyzetek, a budai német pogromnál még odaírja: Kreitzer P.

Sajátságos tanulság, hogy ilyen kitűnő magyarok, mint Bornemisza és tanítványa, milyen rossz kompendiumokból tanulták hazájuk történetét. Mint jobban értesültek, ott ahol túlságosan kiütközött a külföldi író elfogultsága, legjobb tudásuk szerint mentik — legalább maguk előtt — nemzetük hírnevét. Egyébiránt az is igaz, hogy Volaterranuson keresztül is csak saját magyar krónikáik elbeszélésének kivonatát kapták vissza, tehát magyar szellemű

történelmet. Itt tudhatták meg különben azt a humanista furcsaságot, hogy az egrieket már Appianus ismeri Agriani néven. Nem hiába, híres-neves emberek az egriek!

Különös érdeklődéssel olvassa és széljegyzetezi aztán Balassi mestere és nyilván Bálint is az olasz humanizmus vázlatos történetét és mikor Janus Pannoniushoz ér a szerző, megjegyezvén, hogy az olaszok Ungheretto-nak (Ungheretusnak) nevezték és hogy kitűnően tudott görögül és latinul, annyira, hogy nem barbárnak, hanem rómainak lehetett volna tartani, diadalmasan írja a lap szélére: «NB. Ungarus». Itt húzza alá Dante és Petrarca életrajzi adatait is, gondosan tanulva azokat, mert a lap szélére írja: «Vita», «Mors», majd Petrarcanál «natus» és «obiit frater petrarcha».

Az «anthropologiai» részben, min akkorában nem a mai híres tudományt értik, derül ki Volaterranus könyvének roppant haszna: minden nevezetes ókori ember, hős, uralkodó, politikus, költő, filozófus együtt van itt alfabetikus sorrendben. Aztán az összes szerzetesrendek és pápák. Végül Philologia cím alatt szed össze az olasz kompilátor mindenféle egyéb ismeretet, leírja az emberi test részeit és az orvoslás titkait, persze Aristoteles, Hippokrates, Macrobius és Galenus alapján, majd az állatokat. Külön nagy fejezet tárgyalja a lovakat, sőt Xenophon értekezése a lovakról is ide helyeztetik; kutyák, szarvasok, csudás állatok, madarak, kígyók, tengeri állatok, bogarak, növények, gyümölcsök, kerti vetemények, ásványok, drágakövek vonulnak el, mindig a legnagyobb ókori tekintélyi vélemények alapján. Van itt antik morális és terjedelmes kivonat a grammatika, retorika és dialektika tudományából. Bálint megismerhette innen, legalább névleg, az ókori irodalom valamennyi hősét, a műfajokat, a metrika szabályait és a mithológiát Hesiodos alapján külön,

majd az összes többi írók szerint, az istenek családfáját, egész rokonságát, végül az egész arisztotelesi fizikát, metafizikát, logikát és az ókori matematikát.

Mi érdekelte mindebből legjobban a magyar olvasókat? Nota Benét kapott a «Homoemera» fejezet bevezetése, ahol a véralkat-típusokat olvasta Balassi Bálint és mestere az ókori vélemények alapján. Bornemisza bizonyára beosztotta magát és Bálintot a sűrűbb és melegebb vérűek közé, akik Mafei szerint hevesebbek... Vagy talán mégis azok közé, akiknek a vére sekélyebben csorog és mégis forró, mert hisz ezek eszesebbek és merészebbek mint a többiek? Alább még hasznosabb ismeretek vannak, amiket alá kell húzni, sőt külön NB-vel és oldalhúzással megjelölni, mert itt derül ki, hogy a galambvér jó a szemfájás ellen, hogy a kecskéé a vízibetegséget és a követ gyógyítja, hogy a gödölyéé a vérhányás ellen használható, a bikáé és a vadkecskéé a daganat ellen válik be. A krokodilusé élesíti a látást. Végül a liba, a kacsza és a gödölye vére minden méreg ellen kitűnő antidotum.

A fejnél az aláhúzások szerint az a nevezetes, hogy Galenus szerint a meleg agyvelőt a kopaszság, a gyorsan növvő szőrözet és a rossz alvás árulja el. Módfelett érdeklik az olvasót a szembetegségek és különféle gyógyszereik. Bornemisza kiírja Galenus tanításából, hogy a könnyebb szemfájásnak négy orvossága van: kerülni a füstöt, a napfényt, az olvasást és a mértéktelen ivást...

A hólyag, a «genitalia» és «genitura» fejezetben az «Ördögi kísértések» szerzőjének az érdeklődése rendkívüli mértékben megnő. A különféle ilyen bajok gyógymódjaikkal együtt kivonatoltatnak, itt Bornemisza a betegségneveket kiírja a lapszélre, olyikat görög betűkkel.

A sótermeléssel kapcsolatban megjegyzi, hogy

ő is látta ólomüstökben főzni a sót mikor Limburgban (?) járt 1549-ben.

Módfelett érdeklő Bornemiszát Plato respublikája. Ezt Maffei igen bő kivonatban ismereti, külön fejezetben. Nagy NB-t kap Platónak az a véleménye, hogy az apáknak nem szabad vagyont halmozniok, hogy fiaikat gazdagon hagyják vissza, az sem a gyermeknek, sem az államnak nem használ. Ugyanígy jelöli meg azt a gondolatot, hogy nem a pénz, hanem az agricultura a leghasznosabb az államra, de azért a számok ismerete a leghasznosabb tudomány, mert ez a lustákat ösztönzi, fűgéké teszi, hiszen a számokkal minden összefügg. Az is módfelett érdeklő, hogy Platónál az asszonyoknak a 16. a férfiaknak a 30. évtől jár a «magistratus» és hogy a házastársak a gyermekek világra hozatala után szűzi életet élnek. A fejedelemről szóló gondolatok között is Platónak az a véleménye kapta meg a magyar olvasót, hogy a szenátus tekintélyét meg kell hallgatni a tanácsban. De a többi görög bölcsele sem maradt jegyzetelés nélkül....

Ennyi igazi humanizmus mellett jelentkezik a naív renaissance-olvasó is, amikor különös esetek kötik le figyelmét. Így Nagy Sándor bujasága, egy római leány feltámadása, egy veszettségi eset, azzal a megjegyzéssel, hogy legjobb gyógyszere a víz, Cicero dolga, aki egy százéves szűzet vett el feleségül, mondván: «holnap asszony lesz» (külön: NB!), a hermafroditák dolga (külön NB!), az ókoriak öltözködése és Mátyás király álöltözetei — Maffei már tud ilyesmiről! — mind leköti a naív olvasó kíváncsiságát...

Maradt-e valamilyen nyoma e roppant enciklopédia tanulmányozásának Balassi verseiben is? Bár Balassi magukat az ókori költőket is olvasta és utánnoztta, egészen bizonyos, hogy ez a compendium adta

meg egyetemes tudásának alapjait. Csak egy-két példát hozunk fel itt most.

Balassi első verse, egy allegorikus költemény, elmeséli, hogy két hattyú úszkál boldogan, szerelmesen, majd hirtelen rájuk csap egy keselyű s elragadja az egyiket, mire a másik búra adja fejét. A vers azzal kezdődik: «Jelentem versben mesémet, *De elrejttem értelmemet*. Kérem ídes szeretőmet, Fejtse meg nékem ezeket» és címül, mintegy a műfaj megjelölésére, ezt írta oda a szerző: *Aenigma*.

Talányon, aenigmán ma mást szoktunk érteni. De Volaterranusban a műfajok között szerepel egymásután az *allegoria* és az *aenigma* ilyen meghatározással: «*allegoria* az, amikor idegen szavak alatt más értelem rejtőzik, az allegoria ugyanis folytonos metafora. Az *aenigma* pedig különbözik ettől, mert nagyobb homályosság van benne.¹» Balassi tehát fiatal korában tanulta meg, hogy az aenigma tulajdonképpen afféle homályos allegória és nem tudni milyen ösztönzésből, megpróbálkozott e műfajjal is, melynek példáját nem igen lelhetette meg kedvelt ókori költőinél. Az aenigmának ez a meghatározása ugyan egyenesen Quintilianustól ered, de szerintem nem kétséges, hogy Balassi Bálint Mafféből tanulta.

Vagy itt egy másik eset. Ugyanabban a versében, ahol Balassi visszaemlékezett a gyermekkorában tanult szentenciára (*Gutta cavat lapidem*) — Maffeinál a szentenciáknak egész gyűjteménye van, csak éppen ez hiányzik belőle — olvashatunk különféle példákat arról, hogy idővel minden felenged, megpuhul: így «vérrelerős gyémánt, kit az acél sem bánt, végre mind elhasadhat». Tudjuk ugyan, hogy Balassi egy újlatin költő epigrammájára emlékezett, mikor

¹ *Aenigma vero differt ab illa, quia hoc maioris obscuritatis.*

ezt az udvarló versét megírta, de már Maffei könyvből ismerhette a gyémántnak ezt a híres sajátságát, mely a középkori Physiologusból került bele a nagy humanista lexikonba : «A gyémántról már etimológiája mutatja, hogy győzhetetlen, minden erővel kifejtett ütéssel szemben, kivéve a meleg bakvért».

Volaterranus lexikona segítségével Balassi egyik versének homályosságát is megfejthetjük. A Julia-versek elsejét ezzel a kívánsággal zárja le a költő :

Ezt ha megnyerhetem, bár meghaljak ottan,
Búmnak mint hattyúnak légyen vége *vígan*;
Más kívánságom ez, idvözül(j)ek osztán.

Érthetetlen zagyvaság, mondaná a modern olvasó, a hattyúdal csak nem víg? És nem szinte a hajánál fogva rángatja-e elő a költő a hattyúsors után az üdvözülést? De minden megoldódik, ha elolvassuk Volaterranusnál a hattyúkról szóló ismereteket :

«Cygnus vagy olor szelid madár, csupán a sas támadja meg, — mint az *Aenigmában*! — de ennek erősen ellenáll, mint írja Aristoteles. Folyóvizeken tartózkodik. Öregkorára szeliden dallal végződik élete, miközben tollát fejére borítja. Ovidius : Veluti canentia dura Traiectus penna tempora cantat olor. Énekelnek pedig, mint mondja Plato, nem szomorúságból, hanem inkább örömből, mikor a vég közeledik, mert halhatatlanoknak érzik magukat és mert érzik, hogy Apollójukhoz térnek vissza. Tudniillik Pythagoras azon a véleményen volt, hogy halhatatlan lelkük van. Cicero Apollo szent madarainak mondja, mert megjósolják végüket. A hattyút így allegorice a becsületes ember lelkéhez lehet hasonlítani, mely örömmel várja a halált.»

Így tér vissza a fiatalon tanult anyag a késő férfikorban. A pythagoreista-platonista magyarázat megérteti, miért várja végét Balassi *vígan*, mint a hattyú és hogy kerül össze az üdvösség fogalma a hattyú képével. Zolnai Béla valóban jól sejtette, hogy Balassi opusában a platonista doktrínának

akadnak nyomai: most már látjuk, milyen mértékben és milyen kerülő úton jutott költőnk Plato elméleteinek ismeretéhez. Az üdvözülés plátói formája a hattyú szimbolumán át, mindenesetre ilyen ifjúkori humanista tanulmányok emlékének látszik.

Vallás és poézis.

De nemcsak tudománnyal terhelte a gyermeket, hanem a magyar *költő* születésénél is bábáskodott a sokoldalú mester. Bornemisza Péter szerelmes verseket ugyan nem írt, hisz a franciát, a «gallust» éppen azért nézi le, mert «virágénekeket fú», de vallásos és hazafias érzéseit szívesen öntötte énekes formába. Így maradt ránk egy megkapóan szép verse, ahol saját hontalanságát énekli meg a haza bújával együtt:

Siralmas énnéköm tetűled megváltom,
Áldott Magyar ország, tőled eltávoznom;
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom?

Mesterének szép panaszára emlékezett aztán Bálint, mikor egy szép leány nevében énekli nosztalgiját:

Siralmas nékem Idegen földön Már megnyomorodnom,
Szivem meghervadt Nagy bánat miatt, Nincs már hová
[fognom.

S híres búcsúja:

Oh én édes hazám, te jó Magyarország!
Ki kereszténységnek viseled paizsát;
Viselsz pogány vérrel festett éles szablyát,
Vitézlő oskola! immár Isten hozzád!

Mintha mesterének gyermekkorában fülébe lopóztott rigmusából fejlődött volna ki lelkében:

Legyön Isten hozzád, áldott Magyarország,
Mert nincsen te benned semmi nagy úraság...

Bornemisza énekeitől zengett a Balassi-ház: hiszen Balassiné számára énekecskét írt «gyermekek

regentésére»¹ és a már tízéves Bálint is eltanulhatta anyjától a húga bölcsője fölött énekelt szép dalt, mely egészen Sulyok Anna komoly áhitatához és meleg anyai szívéhez illett :

Szenteltessék Uram az te Szent Neved, Dicsérjenek az csecsszopók tégedet, Adgyad Uram ő nekik Szent Lelkedet, Szent Fiaddal esmerjenek Tégedet.

Úr vagy szent Bölcs jó irgalmas Atyjok vagy, Az kicsinnek gondjaviselője vagy, Sőt mindennek éltetője csak te vagy, Kérlek azért ez kicsinkét el ne had.

Itt is az emeli Bornemiszát kortársai fölé, hogy ihlete nem személytelen, nem közhelyeket ismételt, hanem egyéni színezetű, a helyzethez illő hangulatot áraszt. Bálint költői egyéniségét sok más ösztönzésen kívül elsősorban mesterének példája szabadította fel. Ha olyan tanítót szántak neki szülei, akinek fegyelemhez, rendhez kellett volna szoktatnia fiukat, akkor rosszul szemelték ki ezt a színes, mozgékony, féktelen, apostoli buzgalomtól túlfűtött embert. De Bálintból Bornemisza többet váltott ki, mint eminens tanulókat díszítő erényeket : szikrát gyújtott, mely lángra lobbantotta benne a költőt.

Bornemisza a protestáns, még pedig a lutheri tanoknak buzgó és harcias lelkű apostola volt. A hatóságok ugyan sakramentariszmussal vádolták, vagyis a hivatalosan üldözött Zwingli hívének tartották, aki nemcsak az oltárok és oltárképek lerombolását parancsolta híveinek, hanem az úrvacsoratanban a jelképes magyarázat híve volt, és így akkorában a legmesszebb jutott el az ősi egyház tanaitól. Őt is, pártfogóját, Balassi Jánost is

¹ Az eredeti nyomtatványban így és nem «rengetésére». A hasonmás látható Erdélyi Pálnál : Balassa Bálint 43. l. Nem hiszem, hogy sajtóhiba volna, alakváltozattal lehet dolgunk.

többször országgyűlés elé idézik e miatt, de sikerül magát igazolnia.

Annyi bizonyos, hogy mihelyt Balassi házába költözik, a gazdag főúr megtagadja Verancsics Antal érseknek az egyházi tized fizetését, amivel elszakadását nyiltan is megvallotta. A Salmok és Thurzó Elek is így tettek. Bornemisza Semptén kalodáztatja, bírságoltatja a misére, gyónni, áldozni járó parasztokat. Zólyomban 1567-ben írta és Balassi Jánosnak ajánlotta az Isten városáról szóló versét, ahol ilyesmit olvasott tanítványa: «Oltalmaz bennünk sok tévelgéstől, zsidó, török hittül, Megholt szenteknek imádásátul, az kenyér-Isten-tül, Oltalmaz uram az pápaságnak bálványozásátul». Bálint lelki vezetője agresszív lelkületű pap volt, aki az ősi egyházat kíméletlenül támadta, ahol csak szerét ejthette.

Bornemisza főtanítása a lutheri tétel: az Isten előtt való megigazulás egyedül a hit által történik. Nem szerepelhet a megigazulásban a cselekedet érdeme. Elég, ha Krisztus érdemében bízunk, mert «csak egyedül az ő halálának érdemébe» bízhatunk. Nekünk magunknak «csak egy punktnyi, egy szempillantásnyi szabadságunk sincsen semmi jóra!»

A pönitencia pedig három részből áll, ezek: a bűnnek megutálása, a hitnek biztatása és a jó cselekedet, vagyis a megjavulás. Az első rész, a töredelmesség, azaz a bűnön való törődés és keserűség. «Erről példa Dávid», Magdolna, a publikánus, Szent Pál. «De főképpen az igaz töredelmesség származik a Krisztus halálának erejéből, mely bennünk az hitnek általa azt cselekszi, hogy az bűnt megutáljuk, annak mi is meghaljunk, ami képpen a Krisztus a bűnökért meg holt». Krisztus halála mutatja, mely iszonyú a bűn Isten előtt s mi vár ránk, ha nem térünk meg Istenhez. «Istennek lelke annyira megutáltatja velünk az bennünk mozgó bűnnek undoksá-

git, hogy ugyan el fáradunk alatta való sok nyögések és óhajtások miatt, bánkódván rajta, hogy ily jó és édes Istenünket annyiszor meg bántanók. Ez ily töredelmességünknek haszna az, hogy az Istent dicsőítsük az ő igaz ítéletiben és hogy az ő kegyelmének és az Krisztus érdemének helyt adjunk az mi szívünkben».

Ezzel szemben Bornemisza szerint a pápások «iszonyú tévelgése», hogy a bűnbánat elegendő ahhoz, hogy a bocsánatot kiérdemelje. «Az bánat által kedig bűn bocsánatját várni röttenetes gyalázatjára vagy az Isten fiának, kinek egyedül való kíny szenvedése fizette meg ez világ bűnét».

A másik része a pönitenciának a hit: «az az, az Isten kegyelmes ígéretében való bizodalunk a Krisztus által, bűnünk bocsánatja, meg igazulásunk és örök életünk felől». Nem érdemeinkre, mint a pápisták mondják, hanem egyedül Krisztus érdemeire vonatkozhat ez az üdvözülésünkbe vetett hit. Ő fizetett érettünk, s ezért őt hozzánk kell kapcsolnunk és általa kell Isten kegyelméért folyamodnunk.

Végül harmadik része a pönitenciának «az új kegyes igaz és józan élet» s noha akaratumk ellenére sokszor elejt a test, a sátán és e világ, de mindannyiszor igyekezzünk újra meg újra szent életet követni.

Óh, hányszor járja meg Bálint kegyes énekeiben a pönitenciatartásnak ezt az útját! Az ő bűnös életét Bornemisza a «tékozlás» meghatározásában foglalta össze: «tékozlás az, midőn az ki legszükségesebb dolgát elhagyván, értéke, jövedelme és rendi fölött hiába való dolgokra költi marháját, mint zabálódásra, tobzódásra, részegségre, friss öltözetre, kevély építésre, játékokra, kockára, sakkra, verfelyére, kártyára, tekére, idestova való mulatságra, kelletlen való friss lovak tartására, felöttébb való boncsokra, gyűrőkre, násfákra, pohárszékre és egyéb holmi szükség nélkül való maga mutogatására».

Szegény Bálint, olvashatta ítéletét. A vitézi életben bizony a tobzódás elvitte vagyonát, gyűrűket, násfákat küldözgetett szeretőinek, lengyel citerás lányokkal kártyázott, friss lovakért meg mindenre képes volt: elment messze Erdélybe, lesbe állt törökre, sőt olykor elvette jobbágjától is.

Mindez benne van, mikor ifjúságának rút vétét emlegeti bűnbánatában... De mivel mestere tanítása szerint elég a bánkódás, a bennünk mozgó bűn megutálása, feltéve ha eléggé «elfáradtunk az alatta való sok nyögések és óhajtások miatt», ő is töredelmesen esedezett ékes magyar versekben, amilyeneket azelőtt még sohasem írtak.

Hányszor nyögött, sóhajtozott, mint mestere kívánta:

Bocsásd meg Úristen ifjúságomnak vétét,
Sok hitetlenségét, undok fertelmességét;
Töröld el rutságát,
Minden álnokságát,
Könnyebíts lelkem terhét.

Fél az Istentől, reá nézni sem mer, színét rettegi. Erdemei nincsenek, jócselekedeteire nem hivatkozhat. Bocsánatát csak Istentől remélheti: «Semmie nincs pedig mivel elődbe menjen».

A lutheri tan gyermekének nem lehetnek érde-
mei, pusztán áll alkotója előtt, rettegve a pokoltól. Könnye görög orcáján, zokog, siralmas szép szavakban kér fejének kegyelmet. De a vers végén az egyedül üdvözítő *hit* is megszólal:

Térj azért én lelkem kegyelmes Istenedhez,
Szép könyörgésekkel békéljél Szent kezéhez,
Mert lám hozzá fogad,
Csak reá hadd magad;
Igen irgalmas Úr ez.

*Higgyünk mindörökké egyedül csak ő benne,
Büntül őrizkedjünk, ne távozzunk ő tőle.
Áldott az ő neve
Örökké mennyégbe',
Ki már megkegyelmeze.*

A bűnös hitére támaszkodva mintegy antici-
pálja az Úr bocsánatát. Mindezt pedig elmondván,
a kegyelem áradását várja :

Éneklém ezeket elkeseredett szívvel
Várván Úr kegyelmét fejemre Szent lelkével...

Egy másik versében klasszikus tömörséggel fog-
lalja össze mesterének a megigazulásra és Krisztus
érdemeire vonatkozó tanait :

Sok ideje immár, Hogy lelkem Szomjan vár, Ment-
ségére ; Őrizd, ne hagyd, ébreszd, Haragod ne gerjeszd,
vesztésére.

Nem kicsiny munkával, Fiad halálával Váltottál
meg ; kinek érdeméért most is szükségemet Teljesíts
meg.

Ez a hitvallásszerű ének Bornemisza szellemében
fogant pönitenciatartás. Míg amott a pönitencia első
része, az érzelmi aktus, a nyögés, jajveszékelés adja
az alaphangot, emitt a hit megvallása, a bizalom
kemény állítása a téma :

Nem kell kételkednem, De jót cselekednem Igéd
szerént : Megadod teljesen, Mit ígérsz kegyesen, Hitem
szerént.

Egy másik énekben «bővebb szóval» kérlelve
Isten haragját, igyekszik meggyőzni arról, hogy
több haszna van abból, ha kiveszi a Sátán kezéből,
Krisztus kínszenvedéséért Isten szinte tartozik őt
meghallgatni :

Mi hasznod benne, ha martalékja leszek a sátánnak?
Hiszen nem néki teremtetél volt, hanem te magadnak :
Kínszenvedését vajjon héjába hagyd-e fiadnak?

Még 1591-ben is, mikor bujdosásában az Ocea-
num mellett, a tenger partján kéri Isten áldását,
eszébe jutnak gyermekkori vallásos emlékei és újra
átéli mestere pönitenciatartásának egyes fázisait :

*Gyermekségemtől
Fogván egyedül
Csak tetőled vártam,
Mint atyja után
Fiú kiáltván,
Könyörögven jártam.*

Most is csak benned
Reménységemet
Uram, helyheztetem;
Magam reád hagytam
Rád támaszkodtam
Te alád vetettem!

Mi hasznod benne
Hogyha veszélyre
Jutok kétség miatt?
Kit fiad által
Hozzád váltottál
Mint fogadott fiat.

A házi prédikátor fogékony lélekre talált : gyermekségétől élete végéig kísérte Bálintot a töredelemnek bornemiszai fogalmazású élménye : a bűn utálásának, a Krisztus érdemeibe vetett hitnek és a jobb élet erősfogadásának hullámai.

Mindez a legcsekélyebb mértékben sem mond ellen a római egyház tanainak elannyira, hogy Balassi énekeiből az első kiadást katolikus szellemen és katolikus célra állította össze Ferenczfi István. A lutheri szellem inkább abban látszik, ami *nincs meg* ezekben az énekekbe : a megváltás kegyelmi hatásának kizárólagos, szinte törvényszerűnek fogalmazott tétele mellett soha egy fohász a közbenjáró Szűz Máriához, szentekhez, angyalokhoz, soha egy ájtatos elmélkedés a szentségi Isten titkáráról, kegyelmi hatásáról, a könyörgő bűnös teljesen passzív töredelemmel várja az isteni kegyelem oldó hatását a megváltó Krisztus érdemeinek eredményeként.

Ez a lelki beállítás megmarad benne, mint láttuk, megtérése után akkor is, amikor lengyel földön, az Óceán partján fohászkodik Istenhez.

A Krisztus érdemei útján való megigazuláson kívül még egy dogmaszerű állítással találkozunk Balassinál sajátosan profán fogalmazásban :

Mint az ödvesség semmi nem egyéb Az Isten színi-
nek látásánál: Én boldogságom is csak abban áll,
Ha szerelmed látom igazsággal.

Köztudomású hogy a hasonlat első része általá-
nos keresztény hittétel és a római egyház sem
tanítja máskép. De Bálint a hittant Bornemisztől
tanulta és Balassiék papjának prédikációiban szinte
szóról szóra megtaláljuk Balassi definícióját:

Az örök élet nem egyéb, hanem látni, nézni és élni
azzal, aki minden jónak kincse és kútfeje, aki teremti
és éltet mindeneket. Az az színről-színre nézni, látni,
hallani, szólni az nagy és mindenható felséges Istennel,
kiben minden hivek és áldottak... lakoznak.

Egy másik, ezúttal istenes énekben, ugyanígy
képzeli el az üdvösséget: «Szent fiadnak érdeméből
Vég ki halálnak völgyéből. Régi jeles állapotban.
Hogy tégedet igazságban Láthassalak víg orcával
Ki lakozol menyországban».

Bornemisza Pétertől tanult meg a fiatal, érzé-
keny kedélyű tanítvány az ördögtől is rettegni. Bor-
nemiszának személyes élménye volt az ördög:
lépten-nyomon ravaszkodott vele, kijátszotta, el-
kergette. Az Ítéletről is írt egy nagy éneket, ahol
elmondta, hogy a haragosokat, gyilkosokat Sátán-
nak, a torkosokat, felette evőket ivókat Belzebúbnak
ítéli oda Isten. A paráznáknak pedig ez lesz a sorsa:

Röttenetes haraggal tekinti
Testi bűnnek kik voltak edéni
Bujaságnak fiai, leányi,
Asmodeus ördögnek itéli.

Így, mihelyt érzékeinek csábítását érezte ez a
négy feleséget elnyűtt apostol, azonnal az ördög
személyes jelenlétére gondolt. Ördögűzéssel is fog-
lalkozott, a babindali hajigáló ördögök őt is meg-
dobálták.

Balassi Bálint szelleme sohasem volt ennyire
kicsinyes, babonás: élményeit is mindig az eszmé-

nyítás, az elvontság magasságaiba tudta emelni. De énekeiben itt is, ott is érezzük a mester keltette szorongás nyomait. «Sok kisírtet éri, mindenképpen rettentí... magát pokolra ejti». Azt az énekét hol ezt írta, a záróstrófában így foglalja össze :

Éneklém ezeket elkeseredett szívvél,
Várván Úr kegyelmét fejemre szent lelkével ;
Tétova bujdosván,
Bűnömön bánkódván,
Tusakodván ördöggel.

Már pedig a záróstrófába teszi a költő mindenkor legegységibb vallomásait. Valóban az ördöggel tusakodott, mikor bűntudattól gyötrődő lelke testében tétova röpdös, «mint madár a szélvészben», könnye lepörög orcáján és zokogva kér Istentől fejére kegyelmet. Ki tudja milyen bűn tudata marcangolta? Annyi bizonyos, hogy ő mindezt az ördöggel vívott személyes tusának érezte, s a máskor vitéz katona félt, hogy alul marad a viaskodásban.

Alighanem Asmodeussal viaskodott ő is, a szerelem csapdájába vitte volt az ördög, mint másutt mondja :

Láttam bűneimet, kikkel életemben
Vétkeztem ellened : *vitt ördög az bűnben,*
És a test a törben ;
De még sem gondoltam, hogy így járjak ebben.

Egy harmadik énekben, ahol mint a Miatyánkban, kéri Istent, ne adja felettébb a kisértetre, már a Sátán martalékjának tekinti magát : «Mi hasznod benne, ha martalékja leszek a sátánnak?»

Ilyenkor mindig a kegyelmi állapoton innen levőnek érzi magát. Mert akit Isten «kegyes keblébe» egyszer már bevett, annak «ördög, ellenség, sok bű, szegénység nem árthat, mert teljes reménységgel». Ha vétkezik, nem esik mindjárt kétségbe, mert Isten lelke vezérli és «viseltetik teste angyalok kezé-

ben. Óják lábait, Mint szemek fényét, Hogy valamint (=valahogyan) ne üsse a kőbe».

A legteljesebben bizonyára az az éneke világosítana fel ördögfélelméről, melynek csak egyetlen sora maradt fenn Rimay János jóvoltából: «Pokolbeli kísértetek fogatnak» (vagyis húzkodnak)....

Végelemzésben egészséges szervezete, életkedve mindig győzött a rettegésen és Istenbe vetett bizalma megmentette a kétségbeeséstől. De kifejezésein érezni, milyen közelségbe hozta lutheri mestere az ördög fogalmát, milyen materiális, személyes valóságnak fogta fel a kísértés formájában jelentkező démont.

Füves Kertecske.

De mit keressük versein át, milyen hitet kapott mesterétől, mikor kezünkben van egy könyv, melyet maga Bálint fordított 18 éves korában? Ez a kis homiletikus mű barokk címe ellenére egy józanul megírt, ma is frissen ható lelkigyakorlat; szerzője azonban, Bock Mihály, a hagenai bölcselőtanár és prédikátor a tiszta luteranizmus szellemét viszi bele elmélkedéseibe és imáiba.

Balassi Bálintnak ezt a művét eddigelé mostohán kezelte az irodalomtörténetírás, pedig nemcsak azt mutatja, hogy a fiatal Balassi már szép, erőteljes, gyors folyású, cifrázatlan nyelven ír magyar prózát — leveleit ugyanekkor teletűzdeli latin fordulatokkal — hanem érdekes fogódzót nyújt a nagyra-hivatott ifjú spirituális életének megismeréséhez.

Bock Mihály könyvében arra törekszik, hogy a földi szenvedéseket a túlvilági lét szempontjából átértékelje, s hogy az átértékelésből eredő meggondolásokat vígaszként nyujtsa át a szenvedőnek. Leckét ad arról, hogyan kell a hívó embernek a megpróbáltatásokat felfogni. Az egyes meggondolásokat fü-

veknek, vagyis gyógyfüveknek nevezi és belőlük állítja össze «kertecskéjét».

Az egyes füvekből a következő tételek állnak össze :

Legelőször meg kell gondolnunk, hogy Isten akaratából történt rajtunk a nyavalya, mert az ő akarata nélkül sem jó, sem gonosz nem történhetik rajtunk. A prédikátor tehát a beletörődés, az isteni fátumba való megnyugvás gondolatával kezdi.

Aztán azt kell meggondolnunk, hogy máris sok jót vettünk el Istentől, így az ő testének és vérének szakramentumát. «Mely időt az te eleid örömetst élni akarták volna, és egyéb sok keresztyén foglyok Török országban, és egyebütt». Aztán senkisem tagadhatja, hogy megérdemelte Isten haragját. Itt lelkiismeretvizsgálatot tartat Bock Mihály olvasója és fordítója lelkében : «Az sz. Sacramentomokat is alá-valónak alejtottad, avagy talám az ünnepet valami hivságos cselekedetekkel, és beszédekkel mulattad... Továbbá talám paráznaságot is míveltél, vagy peniglen szemtelen vagy, vagy voltál, szódban, cselekedetidben, gondolatidban, és magad viselésében : Vagy peniglen, ha házas ember vagy, hát talám nem mindenkor szeretted az te feleségedet, úgy a mint Isten parancsollya, tudni illik, mint az tönnön magad testét... És niha niha mértékletlen ettél, vagy ittál, és hitvánul éltél az Isten teremtetett állatjával...» Mindez még nem áll Bálintra, de mint valami prófécia hangzik, ha az ő fogalmazásában olvassuk...

A keserű füvek után jönnek a «gyönyörőséges ízű» füvek, vagyis a bűntudat felrázása után a bűnbocsánat és a mennyei elégtétel reménye. «Isten bocsánatot ígért az Christusért». Ime újra a maga kizárólagosságában a lutheri-bornemisza tétel. Ha belé vetjük bizalmunkat, elnyerjük bűnünk bocsánatát.

Hasznunkra is vagyon, mert a megpróbáltatás alatt hitünk erősödik. Ezt illusztrálja egy jól ismert fabula: «És a mint közkeppén mondani szokták: Az Szamár, úgy mond, nem tűrheti el az jó napokat, az az, mikoron kövéren tartják: Mert mikor jól vagy^{on} dolga, hát az jégre megyen tantozni, és ott addig szökvén, csak mulatságban is ketté szegi az szárát... Ezért az Úr töltött zsákot tett a hátára és jól megpálcázza, elmulatja az tantozot». Azért tehát ha meglátogat az Isten, ne véljed «az Isten haragjának jelének lenni, hanem inkább hidgyed, hogy ez rajtad való nyomorúság, az ő hozzád való atyai szerelmének jegye». Nem is szólva arról, hogy mások is épülnek a mi bajunkon, mert ha istenfélő ember vagy, úgy sapolodnak felőled: Hogy ha, úgy mond, ez az szép zöldelő, termő fán meg esik, micsoda lészen hát az reves tőkén?» Énekeljük hát szívünkben Jóbbal: «Áldott az Úrnak neve».

Vigasztaljon az a tudat is, hogy nem egyedül szenvedünk. Krisztus, a patriarkák, próféták sokat szenvedtek érettünk, de amellet^t Krisztus velünk együtt szenved. Isten nem próbál meg erőnknek fölöt^te.

«Illyenképen vigasztalták magokat még az Pogányok is, noha ő nekik semmi ígélet nem adott volt az Istentől, és sokféle jeles és szép mondásokat hadtak holtak után nekünk: Úgy mint Aeneas az Virgiliusban vigasztalja vala magát és az ő társait az tengeren való háboruságoknak idején, ezt mondván: Isten még ennek is véget vet. Horatius: Még elő jű valaha amaz reméntelen kedves óra. Ovidius pedig azt mondja: Gyakorta, úgy mond, el oszlván egymástól az felhő, tiszta és szép idő támad utánna». Mennyivel inkább illik nekünk bizakodni sorsunk jobbra fordulásában! Különben is Isten megígérte, hogy meghallgatja könyörgésünket. Isten irgalmas, mindenható és bölcs s aztán

«mennyi távol vagyon Napkelet az Napnyugattól, olyan messze távoztatja el mi tőlünk az mi bűneinket»

Végül az üdvösséget festi le Balassi tolla Bock nyomán népies közvetlenséggel és áradó szívvel: «Oh minemő kimondhatatlan, sőt megfoghatatlan öröm lesz az ? Ahol mi az Istent és az mi szerelmes Urunkat és Bátyánkat Jézus Krisztust színről színre meglátjuk : Ahol mind az szent Angyalokat és Szenteket, kik e világ kezdetitől voltak, kikről külömb külömb féle cselekedeteket olvastunk, meglátjuk, úgy mint : mind az Patriarchákat, Ádámot, Sethet, Enochot, Noét, Ábrahámot és Sárát, Izsákot, Jákobot, Józsefet, Mojzest, Józsuét, Sámuel, Dávidot és mind az többit. Mind az prófétákat is, Ilyést, Eliseust, Izsaiást, Jeremiást, Dánielt, Zachariást és az többit : Ezenképen es Keresztelő sz. Jánost, az szent Szűzeket, Mariát az Krisztus anyját. Mind az apostolokat, szent Püspököket, Martyromokat, és mind egyebeket, akik ez világból az Krisztusban való hűtben multanak ki. Azon képen az mi Szüleinket, Ősünket, Bátyánkat, Nénénket és hugainkat, öcséinket, házastársainkat, gyermekünket, sógorainkat, ángyunkat, rokonunkat és mind egyéb jóakarónkat, kik az mi Urunk Jézus Krisztusban aludtanak el és vagy előttünk vagy utánunk multanak ki ez világból». Ott a boldogság honában még jobban megismerjük szeretteinket mint a földön. Milyen boldogság lesz Szent Ambrussal, Szent Ágostonnal, Aranyshájú Szent Jánossal találkozni. «Azonképen mi es mindnyáján fogjuk egymást látni és ismerni. Mert az szívünk megmondja azonnal nekünk, hogy mindjárást meg fogjuk tudni, ki ki mind legyen és mondani : Ez a mi első Atyánk Ádám, ez az jámbor Ábrahám, ez Dávid, imez az Szűz Mária, ez Péter, imez Pál, ez Bertalan, emez az Sz. Ágoston Doctor, ez az sz. Monika az ő anyja : Ez az én Atyám, és

ez az én Anyám, ez az én fiam, ez az én leányom, etc... Ott többé semmi siralom, semmi félelem, semmi bánat, semmi keserűség leszen, hanem állhatatos és megrögzött nagy öröm és vigasság leszen. Efféle öröm penig nem tart csak esztendeig, avagy tízig, húszig, harmincig, százig avagy ezőrig, avagy ezörször való ezör esztendeig (mely bizonyára elég nagy idő volna), hanem egy ezör esztendőn az másikat éri és mind örökkön örökké soha meg nem szűnik, hogy nem szükség leszen azon félni, mint ez világi örömmön, hogy valaha vége legyen).

A hagenauai prédikátor józan dialektikája egész emberközelségbe hozza a misztikus üdvösség képét; Balassinak később sokszor járhatott fejében ez a nagy freskó, mely a quattrocento festőinek nagy égi seregszemléire emlékeztet, mikor így fohászkodik Istenhez:

Testünk romolván Szent országodban Általad lesz gyönyörű életünk.

A füves kertecskén túl olvashatunk még egy szinte sztoikus bölcseséggel megírt elmélkedést arról, mint kell az embernek magát tartani minden időben, mikor boldogtalanság esik rajta. Ebből csak ezt az ízes és szemléletes vigasztalást idézem: «Istennek hálát adj, hogy mégis ilyen kegyelmesen cselekedszik veled és nem foszt meg teljességgel téged minden adta javaitól: hogy csak egy pénzt is, vagy csak egy cérna szálát testeden, egy szalmaszálát szántóföldeden, csak egy magocskát csüredben hagyott: avagy hogy penig csak egy ital vizet is ad, avagy egy embert hágy jóakaróddá, vagy penig, hogy testeden neked csak egy tagodat is egészségben hagyja: hogy valami értelmecskét adott és hogy még e földön is hagy élned».

Ez a legközvetlenebb ékesszólás: a tények és a hívő lélek beszéde.

A nürnbergi epizód.

Kötzler nürnbergi kereskedő 1565 október 26-án levelet írt Balassi Jánosnak. Ebből megtudjuk, hogy ez a német kalmár állandóan megfordult Bécsben, Pozsonyban és Boroszlóban és többször találkozott Bálint apjával, akinek különféle rendeléseit, megbízásait elintézte: így többek között, Balassi János rábízta egy órájának a megjavítását, — talán éppen a zsebóra őse, egy nürnbergi tojás volt — általa rendelt nyeregpisztolyokat, melyeket aztán külön munkába adott — talán ezüstműveseknek — egyszóval a már akkor egészen kiváló, híres nürnbergi mechanikai ipar cikkeivel látta el a magyar főurat. Balassi viszont híreket adott neki a magyar-török eseményekről. Ez volt az akkori sajtószolgálat, a «*Newe Zeyttung*»-ok útja. Nem véletlen, hogy egy nürnbergi könyvnyomtató, Hölzl, már 1514-ben beszámol a magyar parasztlázadásról.

De mással is ellátta a magyar kliensét. A levélből megtudjuk, hogy Balassi János fia a levél írása napján Nürnbergbe érkezett szerencsésen. «Neki és Sigának itt helyben praeceptort kommandáltam, akinél a Mindenható segedelmével nem fogják idejüket haszontalanul eltölteni». Schulek Tibor, ki e levelet a családi levéltárban felfedezte, alapos okokból következtet arra, hogy itt a 11 éves Bálintról van szó, mert Bálint két bátyja, Farkas és László, ekkor már nem él. A Sigával nem tud mit kezdeni.

Azt hiszem, ez a Zsiga nem más, mint Pándy Zsigmond, Balassi legjobb barátja és várnagya, aki egész életén át hűségesen szolgálja. A Békes Gáspár hadi vállalatába indulván, nála hagyja Rueber kassai kapitány kötelezvényét a 200 arany zsoldról. Apja halála után őt küldi ki Lengyelbe, Kamenic várába, hogy a Szkárossy tiszttartó által rendetlenségben hagyott ügyeket tisztázza és új bérleti szerződést kös-

sön. Ő hajtja végre Bálint parancsát, mikor Göppel Dániel bányagazdát ismételten felszólítja, fizesse régi adósságát, majd ő hurcolja el a rossz adózt az újvári legényekkel, ő szabdalja össze mezőn legelésző lovát is csak azért, mert nem fizetett. Mikor ura a szomszédos Lehoczkyakkal valami legelők miatt pereskedik, Pándy szólítja fel őket birtoklásuk igazolására és mutatja ki, hogy többet birtokolnak mint őket megilleti. Szerepel Bálint végrendeletében is, mert ő nála van letétben az az aranyozott ezüst-esakány, amit inasának, Hartyáni Imrének hagyományoz. Erről a hűséges emberről, akire sosincs panasz Bálint leveleiben, feltehetjük, hogy idősebb lehetett nála, mikor Balassi János gyermekét Nürnbergbe küldte. Ő is részt vett talán azokon a leckéken, melyeket a német humanista preceptor adott Bálintnak.

A nürnbergi tölcseért ugyan csak száz év múlva fedezi fel Harsdörfer, aki könyvének címlapja szerint fogadkozik, hogy hat óra alatt beleönti olvasója fejébe a német verselés összes szabályait, de tudományt azért már korábban is lehetett ott tanulni. Hiszen a gazdag polgári város aranykora a XVI. század első felére esik. Akkor él ott egy időben Dürer, akinek családját valószínűleg ugyanaz a tanulni vagy érvényesülni vágyás vonzotta ki a technika nagy emporumába, mint a Vischereket, a nagy szobrászokat és ércöntőket, és Hans Sachsot. Ott írták és nyomták a nagy Schedel-krónikát, mely annyi érdekes metszetben és leírásban rögzítette meg Magyarország renaissance-kori képét. Pirkheimer itt tanít humanista iskolájában és Melanchton itt nyitja meg Luther sürgetésére a városi keresztény iskolát. 1535-ben már görögöt is tanítanak. Az előkelő polgárságot a humanizmus és a vallás kérdései foglalkoztatják, a másik oldalon a nép eleven szellemi életet él: népünnepein sok

misztériumot adnak elő s a meistersingerek 1540-ben már 250-en voltak. Igaz, hogy Hans Sachs halála után a tanács betiltja az énekesiskolák működését, de ennek az énekkultúrának a század végéig megmaradhatott a nyoma, annyira, hogy Balassi Bálint fülébe is került talán egy-két dallam, mint például az «Oh, kleines Kind» kezdetű szent ének, melynek dallamára egy énekét írja.

Nagyon mély nyomokat nem igen hagyott ez a félhumanista népies német kultúra lelkében, mert hiszen kedvelt német «tonsetzer»-ét, Regnart Jakobot sokkal később ismeri meg. Viszont hogy a család kapcsolatai valószínűleg továbbra is fennállottak Kötzler útján Nürnberggel, azt éppen az bizonyíthatná, hogy a bécsi udvari karmester vilanelláinak első 1576-i kiadását, melyből a költő egy dallamot átvett és két költeményt a maga módja szerint magyarázott, éppen a nürnbergi Gerlach nyomta ki.

De a preceptor bizonyára nem vilanellákkal és meistersinger-dalokkal foglalkoztatta a 11 éves gyereket, hanem, mint a humanista iskola hagyományaitól várni lehetett, folytatta Bornemisza kurzusait, bevezetvén a gyermeket a latin retorika ismeretébe, olvastatván vele Ovidiusból és Vergiliusból vett szemelvényeket, de főleg megerősítvén őt a lutheri hit ágazataiban.

Az udvar fényében.

A magyar nemes ifjú nem illeszkedhetett be végleg a német polgári életbe. Rá más élmény várt: a véres védőbástyai szolgálat és az a kis udvari fény, ami a bécsi udvarból — főleg a király pozsonyi átrándulásai folyamán — a magyar urak felé gyér sugárként eljutott.

Balassi János, aki az udvarnál nevelkedett s az udvar kegyeit élvezte, aulikus érzésű, Ferdinánd-párti volt. Udvari asztalnoki címe is volt és ő vezette

a főnemes ifjak díszcsapatát, mely 1552-ben Génúába indult, hogy a Spanyolországból mátkájával hazatérő Miksa főherceget üdvözlje és hazakisérje. Az 1557-i pozsonyi országgyűlésen, mikor Oláh Miklós mondja a misét, Károly főherceg és a nádor megy az eucharistia mellett, Batthyány Ferenc szórja előtte a rózsaleveleket, míg Balassi János, Ország Kristóf, Csóron János és Nádasdi Kristóf viszi a baldachint. Bálint ekkor még csak 3 éves, de Bornemisza Péter se tette még be a lábát a zólyomi várba. Apja már gyanú terhe alatt áll — Kenderesi akkor küldözgette Bécsbe hamisított leveleit — mikor az új király, Miksa még elhalmozza személyes udvari kegyeivel: így 1569 januárjában, az országgyűlés alatt Bécsbe hívja, több más úrral együtt, majd számítva a magyar főúr hiúságára, vele megy szánkázni, sőt az egyik szánkóba kislányával, Erzsébet főhercegnővel összeülteti. Mikor aztán hosszú évek múlva Balassi apja elnyeri teljes rehabilitációját, már 18 éves Bálint fia is résztvesz azon a koronázási ünnepélyen, melyet a császárrá választott Miksa rendez fia Rudolf számára.

Bálint ezen egyetlen egyszer (1572) sütkérezhetett a Habsburg-udvar és a koronázó magyar országgyűlés fényében. S ha mindjárt az első alkalommal sikerült neki feltűnést keltenie, elgondolhatjuk, hogyan érvényesülhettek volna fényes testi-lelki tehetségei, ha nyugalmasabb környezetben, egy magyar életet élő udvar emeli magához a műveltség legmagasabb régiói felé törő ifjút.

A fényes magyar középkor utolsó sugarait kapta Bálint ezeken a nagy ünnepségeken. Arannyal és ezüsttel hímzett sátrakban, a város melletti mezőkön táborozott a nemesség. Mint Istvánffy írja, ekkor kezdték elhagyni a hosszúkás, négyszögletes hajtott pajzsot és Zrinyi György példájára vaspáncélban jelentek meg, sisakosan, lándzsásan, mint a

törökök. A hajón jövő király elé egészen a határig lovon mentek a rendek a hajóhídon át; Bálint apjával együtt bizonyosan benn volt a menetben. Dévénynél Báthori Miklós és Batthyány Boldizsár üdvözölte az új királyt, Köpcsényben meg Verancsics érsek fogadta beszéddel, a fák között, a szabad ég alatt, követelve a német kapitányok eltávolítását, amit a korábbi országgyűléseken is ismételten sürgettek. Benn a városban Verancsics teszi fel a király fejére a koronát. A nép éljenez, a dob pereg, a trombita harsog, az ágyú bömböl... A díszebéden a nemes ifjúság szolgál fel: Batthyány Boldizsár, a főasztalnok elefántesontpálcájával dirigál, Czobor Imre a nyereg körül, Várdai Mihály a serlegeknél szorgoskodik, Balassi Bálint tán a tányért váltja, hiszen épp most nevezték ki királyi étékfogónak.

A juhásztánc.

«Az asztalok eltávolítása után — írja Istvánffy — a hadi ifjúság és az előkelő férfiak felserdült gyermekei a ház tornáczában (megvan-e még ez a ház?) táncokat jártak; s ezek között Balassi Bálint, a kegyelembe minap visszafogadott Jánosnak 22 éves fia nyerte el a pálmát, abban a táncnemben, melyet mi juhászaink sajátos és külön táncának ismerünk, a külföldi nép pedig valamennyi magyar közös táncának tart — midőn a császár és király s a többi hercegek egy magas emelvényről gyönyörködéssel nézték őt, amint Pánt és a Satyrusokat utánózva lábszárait, földig guggolva, majd összekapta, majd szétvetette, majd felszökellve ugrándozott».

Persze nem Pánt és a szatírokat utánózta Bálint, hanem magyar vagy tót pásztorait, akiktől e táncot kinn a hegyi legelőkön tanulta. Az után a hosszú vita után, mely e tánc eredete körül lefolyt, de főleg Lajta László fejtegetései után, aki egy kínai hún ábrázoláson mutatta be e táncforma ősi keleti

formáját, azt mondhatjuk, hogy akár zólyomi tót, akár dunajeci gorál lengyel, akár nógrádi magyar pásztorok voltak is Bálint táncmesterei, olyan férfi magántáncot adott elő az udvar előtt, melyet szét-szórva kanásztánc néven ma is megtalálunk az ország legkülönbözőbb helyein, ott is, ahol szláv népesség nem is fordul elő. Keleti eredetű tánc ez, s talán a kozáktánc, a tót pozsabucki, az orosz trepák, a rutén kalamajka, a lengyel tátrai gorál-zsiványtánc mind ugyanerre az ősi nomád pásztor-táncformára megy vissza, akár magyar közvetítéssel, akár anélkül.

Ördögös tánc ez, melyhez erős fizikum kell, de Bálint győzte. Kitört belőle a hosszú üldöztetés utáni szabadulás lelkendező öröme, megmutatta ennek a fényes udvarnak s a jó királynak, mit tud ő. S hogy milyen sikere lehetett, azt az is bizonyítja, hogy Istvánffy érdemesnek tartotta arra, hogy a sok mindenféle politikai és hadi események között históriájában megörökítse. Régi magyar öröm, úgy látszik, szépségünket, nemzeti sajátságunkat a külföld előtt mutogatni, hát ha még ez a külföld maga a magyar király és udvara! S ha ebben az országgyűlési «gyöngyösbokrétában» Bálint vitte el a pálmát, fényes testi ügyességének és ritmikai zsenijének köszönhette. Valami hasonló bravúros «majd megmutatom»-ot érezünk életművében is, mikor megteremti a magyar költészetet — csak hogy ehhez már hiányzott a tapsoló udvar — és hősi halálában is, mikor a néhány önként jelentkező magyarral Kurtz kapitány németjei között a halálos ostromba rohan...

Bálint ritmikai tehetsége tehát diadalt aratott. Mi csak dallamuktól megfosztott versein át alkothatunk magunknak halvány fogalmat arról, mint lüktettek e ritmus-zseninek a lelkében a különféle táncdallamok, a magyar, tót, lengyel népi táncok,

az olasz padovánák és sziciliánák, a lengyel citerás-lány szívemésztő tüzes mazurkája...

De arról szép emléket hagyott Balassi, milyen nagy élmény volt számára a tánc. Bebek Juditról írja :

Kiki ő vile táncát eljárni oly igen kívánja Mert mint főz [fürj] után ha magasságbul magát sólyom rugja, Oly nagy sebesen táncát ő járja, *nem mozdul dereka.*

Juliát is ugyanezért dícséri, de már fejlettebb szépérzéssel :

Duna lefoltában rugaszkodott sajka mely sebes-séggel mégyen : Táncát ő úgy járja, *merőn áll dereka,* mintha csuszna sík jégen ; Valahová lépik, sok szemek kísérik, csudálván, jár mely szépen.

Itt a régi magyar tánc leglényegesebb sajátosságát, a mozdulatlan felsőtest és a fürgé lábmozgás ellentétét ragadta meg Bálint. Lajta László írja, öreg pásztoroktól hallotta ócsárolni a fiatalok táncát, mondván, hogy azelőtt másképpen volt : «Meg se moccant a derekunk, de a lábunk oly sebesen járt, mint a pereszlen». Így tartotta meg mai napig a nép a régi magyar tánc esztétikájának emlékét, melyet Balassi Bálint szép hasonlataival örökre megrögzített.

De nemcsak a szem gyönyörködik a táncban, mélyebb érzéseket is zsibongat a szoknyáját pávaszerűen elterítő Julia :

Midőn néha terül, vagy mellettem kerül, szoknyája elterjedvén, Szerelmével belől vészen akkor körül engemet felgerjesztvén ; Udvari jó módját látván, érzem kénjét, keservesen reá nézvén.

Esengő szemekkel kíséri a szép özvegy minden mozdulatát, ruhájának ritmikus játékát, s a tánc hatása alatt a pompás jelenség fölötti elragadtatását egyszerű, klasszikus közvetlenséggel fejezi ki versében.

A tánc bacchusi mámorában lehetett akkor is,

amikor a lengyel kurtizánhoz írt kis versét rögtönözte, itt a rimjáték (Friss szép fehér póka, Édes szőrű móka, Porcogós Annóka) a táncos ölelő gesztusával ér fel.

Magyar fájának ősi szép művészetét, a táncot Balassi mint afféle szimbolikus gényusz képviseli. Korának első táncosa és táncdalszerzője, s a népi, úri, külföldi táncritmusok eleven életet éltek benne. A Múzsák kegyeltje nem sápadt, holdkóros poéta, de teljes férfiú vala. Terpsichore is homlokon csókolta bölcsejében. Pedig csókját nem szokta poétákra pazarolni.

Családi sors.

Balassi Bálint életében döntő fontosságú esemény történik 1569-ben: apját az országgyűlésen Dobó Istvánnal, az egri hőssel együtt letartóztatják és hűtlenség miatt vád alá helyezik. Károlyi Árpád mintaszerű tanulmánya óta tudjuk, hogy bár a letartóztatott főurak egymás között valószínűleg suttoztak és tárgyaltak arról, hogy az erdélyi párttal meg kellene egyezniök, hogy megszabaduljanak a német kapitányoktól, akik Bécs jóvoltából lassanként egészen kezükbe kaparították a magyar végeket, de magának az összeesküvésnek a vádja teljesen egy elvetemült rágalmazó, Kenderesi István hamisított levelein alapult. Balassi János a fogságból felesége segítségével megszökött — bort, pénzt, kártyát, kockát adott öreinek — és Lengyelországban, Rimanowban rejtőzött el. Úgy látszik, még saját lengyel birtokait sem tartotta elég biztonságosnak. Három év beletelik, míg sikerül tisztáznia magát és visszanyeri az udvar kegyeit.

A legújabb időben előkerült adatok alapján tudjuk, hogy a 16 éves Bálintot apja szökése után Pozsonyban elfogták és egy félévig megbilincselve fogságban tartották. Csak az ügy enyhülése folya-

mán, 1570 augusztusában bocsátották szabadon. Újvárba Holzschuech Lázár kapitányt ültették be.

A vád igen súlyos következményekkel járhatott volna, a hűtlenségnek fővesztés és vagyonelkobzás volt a fizetsége. Nem sokkal azelőtt egy Toldi Miklós nevű fiatal nemes úr, aki Talpas várát örökölte apjától, János Zsigmond pártjára állott. A királyi csapatok kapitánya, Zaberdin nehéz ostrommal bevette Talpas várát és a fiatalembert elrettentő például Várad piacán lefejeztette, úgy hogy «amaz együgyű fiatalember halálával sokakat magától elidegenített».

Mennyiben hatott apja drámája és a bilincsekben eltöltött félesztendő az ifjú kedélyére, nem tudjuk. Élete tragédiájának mindenestre első megrázó fordulatához érkezett el. És egész életére nyilvánvaló lett, hogy ha Bécs felől jöhet is királyi kegy, jó, ha hátát Lengyelország felé is biztosítja. Talán még Nürnbergben adták kezébe a hagenai Bock Mihály «Würtz-Gärtlein für die kranken Seelen» című lelki gyakorlatos könyvét: most szülei vigasztalására lefordítja és *Krakkóban* kinyomatja. Anyja, Sulyok Anna saját levele szerint ezidőtájt kezdett Lengyelben aranyfonalat és selymet vásárolni, addig Bécsből szerezte be. Ómen volt Bálint egész életére családjának ez a megrázkodtatása, mert ez az eset megmutatta, hogy életében sohasem lesz nyugalma; a történelmi helyzet ide-oda fogja dobálni országról országra: Bécs, a törvényes anya, nem hajlandó többé szerető bizalmával megajándékozni.

Bálint életének külső körülményeit csakugyan döntő mértékben befolyásolta ez az összeesküvés története. Miksa királyban nagyon megnövelte a bizalmatlanságot a magyarokkal szemben s ezért még Balassi és Dobó letartóztatása előtt 4000 újabb német katonát küld a végekre, Ungnád Kristóffal az élén, a gyanús magyarok szemmel tartására.

Így aztán sem az egri hős fia, Dobó Ferenc, sem Balassi-ivadék nem kerülhetett az egri kapitányságba, hanem csak német jövevény. Balassi Bálintnak, a zólyomi kapitány fiának csak alantas szolgálat juthatott.

De Balassi Bálintra talán még végzetesebb német hódítás volt, mikor Losonczy István fiúsított lánya, a szép Anna, Ungnád Kristófnak nyújtotta a kezét váraival, birtokaival együtt. Ugyanez az eset ismétlődik, mikor Lengyelországból visszajövet, Krusith János leányával akarja összeboronálni gyámja, Balassi András: maga Bálint írja, hogy úgy tudja, Ilonát apja németnek tartogatja: «Bezzeg hasznosb volna, azt gondolom, de én nem hihetem, hogy ide adná, ezért penig, hogy azmint értem, németnek tartja és igen vékony füstű konyhám is vagyon». S valóban újra «kidőlt a kosárból», mert 1581-ben Krusith Ilona, akit pedig egy szép udvarló verssel is ostromolt, Dietrichstein Miksának lett a felesége. A szép magyar szűzek immár német uraknak virultak...

A szerencse forgandó, «sors bona, nihil aliud», s más efféle maximák többet jelentenek ebben a mozgalmas korban, mint üres napi bölcseséget. Balassi Bálint is elelmélkedhetett az élet komédiájáról. Apja megpróbáltatásának főszereplői az ő életében is ott álltak, mint e komédia hősei vagy intrikusai. Békes Gáspár, aki miatt apját pörbe fogták, közben erdélyi bukása miatt a Habsburgok pártjára állt s most Bálint nyíltan foghatott fegyvert, habsburgi ösztönzésre a mellett, aki miatt néhány évvel ezelőtt még bilincsekben ült. De az a jó fogadtatás és védelem, amit Báthory István fejedelem fiatal ellenfelének nyújtott, tán arról tanúskodik, hogy Erdélyben még nem felejtették el Balassi János ingadozásait. Az is érdekes, hogy Bálintot éppen Hagymási Kristóf emberei

fogták el, aki az apja ellen emelt vád szerint közvetítette Békes Gáspár üzeneteit az összeesküvés fejei felé és éppen Hagymásiné mutat iránta gyöngéd érzelmeket még akkor is, mikor már Lengyelországban jár.

Így Bálintból jó barát, sőt kegyenc lesz az erdélyi udvarnál. Aki különben az ilyen fordulatokban világosan akarna látni, az félreismeri a kort, mely rákényszerítette az embereket a bujkálásra és köpenyegforgatásra. Az árulónak mondott Balassi Menyhárt, Bálint vitéz nagybátyja csak egyetlen tipikus alakja a korbéli politikának.

Az sem utolsó fordulat, mikor a kecskeszakállas Rueber János, kassai kapitány, aki korábban Balassi János ügyében a hamisítót, és összes vádjait szállította Bécsnek, maga szervezi be Balassi fiát, 200 arany ígéretével, a Báthory-ellenes hadjáratba. Mikor Bálint aztán visszatér Lengyelországból, számon kéri tőle a pénzt, hiszen közben apjával «bruderschaftot» ivott Rueber... Aztán itt van Krusith János, Bécs másik ágense. akitől apja «controverziáit» készül számon kérni! Balassi András éppen annak a lányával akarja összeboronálni, aki tanúskodott apja ellen Rothahn-Rubigallus Pál selmeci bányabíróval együtt, mondván, hogy Balassi János az összeesküvés céljaira erősítgeti Lévát. Értjük Bálint ingerültségét, mikor Vihnye-fürdőn éppen Rubigallus legényét fenyíti meg szemtelenkedéséért és a rossz emlékeknek is volt tán része abban, hogy olyan soká vonakodott a Krusith-házasság tervétől...

Furcsa sorsfordulóit és bolyongó életét Magyarország szétesett politikai élete magyarázza. Nem is két, hanem négy pólus körül forgott már akkor a magyar élet: a bécsi, az erdélyi, a lengyel udvar és a fényes porta körül. Bécs volt a támasz az alföldről felhúzódó nemesek számára: a morva Nikolsburgba menekült névtelen énekes úr ezt úgy

fejezi ki, hogy versét szerzé «jó Magyarországról való gondolatban, kinek galléra sincsen immár nyakunkban». Az alföldi és aldunai birtokosból felvidéki várúr, s egyúttal végbeli kapitány lesz, aki minden dolgában Béctől függ, mert birtokait viszonylagos sikerrel mégis csak a bécsi kormányhatóságok segítségével tudja megvédeni.

De Erdélyben még van magyar élet s így érthető, hogy Bálint, aki ellenségként vonult az új fejedelem ellen, mihamar meleg környezetet talál nála és öccsénél, Báthory Kristófnál. Ezért aránylag olyan könnyű a kibékülés a tegnapi ellenfelek között. Nemcsak Balassi, de Hagymási Kristóf, sőt az izgága Békes Gáspár is összebékül nagy ellenségével, Báthory Istvánnal: a magyarok végül mégis megértették egymást, ha az adott pillanat politikai sorompóin egymásra áttekintettek.

Az erdélyi fókusz mihamar azonosul a *lengyel* háttérrel. Itt a menekülő magyar urak módjára szintén szerzett Balassi János magának birtokot: Kamenic és Wydrikon várát és Zmygrod város felét. Ez volt a hátvédbiztosítás a török előnyomulás és talán a bécsi udvar ellen is, mert Balassi János esetében a lengyel föld kitűnő exiliumnak bizonyult Bécs ellen. S mikor Báthoryt megválasztják, Bálint egész természetesen követi második hazájába, melyet családi birtokai révén már ismert.

A bizalmatlanság teljes volt Balassi Bálint és Bécs között élete végéig. Egyik levelében egy kissé homályos, de jellemző célzást tesz arra, hogy a magyar haza ügye nem okvetlen azonos a bécsi királyéval, sőt összeütközésbe is kerülhetnek egymással. Ez Balassi Bálint egyetlen politikai nyilatkozata. Mikor ugyanis Balassi András erőlteti a Krusith-féle házasságot, vonakodását így indokolja: «Tréfa nélkül, uram, egyképpen én nekem hasznosnak tet-

szik, miérthogy Krusithnak nagy autoritását hal-
lom az mostani udvarban és nem is esnék porban
pecsenyénk, de *miérthogy csuda dolgok történhetnek,*
azmint embereknek igyekezeti és az időnek változása
vagyon, ha vonthatódhatnék 4 esztendeig, igen akar-
nám. *Mert ember pátriájának-e vagy felesége atyjának*
szolgáljon inkább?» Ezt a nyilatkozatot nem lehet
másképp magyarázni, mint hogy Balassi Lengyel-
országból való hazatérése után lehetségesnek tartotta,
hogy hazája szolgálata még összeütközésbe kerül-
het a bécsi udvarával s azért nem akarta magát az
aulikus ágens lányával kötendő házassággal előre
elkötelezni. Báthory környezetében hallhatott vala-
mit arról, hogy a lengyel király végcélja Magyar-
ország felszabadítása a török és Bécs alól. Idehaza,
a király emberei is jósolgatták ezt s éppen Rueber,
kassai főkapitány jelentgette a királynak, hogy
«ha a császár nyakára engedi nőni Báthoryt, rövid
időn el fogja veszteni Magyarország többi részét is».
Rueber jól látta, hogy a felsőmagyarországi urak
között készül valami — teszi hozzá Szádeczky, ki
e levelet idézi — s mindnyájok szeme Báthoryn
és a lengyel királyságon csüngött. Báthory a magyar
katonákat is állandóan édesgette magához.

Ilyen körülmények között nem lehetetlen, hogy
bár Balassi családi okokat hoz fel Lengyelországból
való hazatérése okául, tulajdonképpen Báthory
megfigyelőjeként jött vissza az országba s csak
mikor látta, hogy a lengyel király még sokáig más-
felé lesz elfoglalva, vállalt szolgálatot Egerben.
Ha nem így van is, levelének idézett passzusa ki-
tűnően mutatja a magyarság politikai elhelyezke-
désének bizonytalanságát Erdély, Lengyelország és
Bécs között. Balassi élete minden fázisában hazájá-
nak sorsát szimbolizálja...

Erdély.

A Békes Gáspár hadi vállalkozásában való részvételt rendesen kudarcként könyvelik el Balassi életírói. Annyi igaz, hogy Kornis Gáspár huszti kapitány csapata nagy fölényben volt, mikor egy éjjel Erdély határán összetalálkozott Balassi kised csapataival, s így mihamar szétverte Bálint seregét. Az is igaz, hogy a menekülő vitéz így elszakadván szétvert embereitől, magányosan bolyongott, mikor Báthory fővezére, Hagymási Kristóf lovasai rábukkantak és egyikük a vitézül verekedő Bálintot hátulról bottal vagy buzogánnyal leütötte. De Bálint haditette mégsem volt hatástalan, mert Kornis Gáspárt Balassi egyik embere, Pribék István olyan súlyosan megsebesítette nyakán, hogy lemaradt a szentpáli csatából, ahol Báthory Békes Gáspárt tönkre verte.

Tudjuk, hogy a foglyot tárt karokkal fogadták Báthoryéknál, bár kevés adatunk van arról, mit csinált Erdélyben. Az udvari életet, az igazi *magyar* udvari életet itt kezdi megismerni s műzsája mindjárt megszólal a szép hölgyek és leányok körében. Legrégibb versei közül nem egy (Csák Borbála, Bebek Judit, Morghai Kata nevére) valószínűleg itt keletkezett és alighanem itt, a János Zsigmond korában már erősen elolaszosodott udvarnál ismerkedett meg azzal a *humanista* ízlésű gáláns, udvarló, *petrarkista* szerelmi költéssel, s ennek hatása alatt alakította ki az első nagy magyar szerelmi lírát.

Erdélyben az anyja révén Sforza-leány Izabella uralkodása óta egyenes vonalban él az olasz zene és énekkultúra egészen a Báthoryakig. János Zsigmond alatt nemcsak Blandratának és a páduai eredetű szocinianizmusnak van meleg talaja az erdélyi udvarnál, hanem az olasz muzsikának is. Gromo András, ki testőrségének parancsnoka volt, írja,

hogy olasz muzsikuskok is voltak az udvarnál. Passamezzók, paksaméták, saltarellok hangzottak el lantjaikon, sőt erdélyi lantosok jártak Páduába Antonio Rota iskolájába tanulni. Ezek között van a híres Bakfark Bálint, aki aztán a lengyel udvar főzenésze lesz és végül Páduában hal meg; művei még ma is számottevő alkotások. A volt páduai diákok, Báthory István és Kristóf alatt sem csökkent az olasz zenei műveltség varázsa Erdélyben, bár igazi virágkorát öccsük, Zsigmond alatt érte el. Pártfogói között szerepel Csáky Mihály, János Zsigmond kincstárosa és kancellárja is.

A Csáky Borbála nevében írott versről tudjuk, hogy Ovidius heroidái nyomán készült, de akadnak benne olyan fordulatok, melyek a Balassi korában közkedvelt és szellemességéért bámult olasz Serafino szellemi sziporkáira emlékeztetnek :

Az fiatal fához vagyok már hasonló, ki még nyers és zöldellik, ki az tűzben lévén, Egyfelől nedvesül s más felől égettetik, Így egyfelől szívem téled kinoztatik s ismét vigasztaltatik.

És Serafino :

Mily jól mutatja az égő tűzben az én bömbölésem a könnyeket, miket hullatok ; Hiszen a zöld fa is a tűzben kiabálva veti ki fejénél a nedvességet...

De nem is annyira ezek a stílusvirágok játszottak szerepet Balassi költői zsenijének kibontakozásánál, mint inkább az olasz ritmus, az olasz melódia, a Gianeta Padovának, a Siciliának, miknek nótájára táncolt és magyar énekeket írt. És akármilyen dal rejlik is e nótajelzések mögött, bizonyos, hogy a közkeletű olasz erotikus dalstílus is rajtuk keresztül lopódzott be a magyar ifjú lelkébe.

Ennél még fontosabb az erdélyi édes szelid fogáság évében, hogy belekerül a gyulafehérvári társaséletbe. Ez az a légkör, ahol szerelmi költésével

sikert arathatott, ahol ösztönzést kapott arra, hogy énekeket írjon a szép hölgyekhez, vagy azok nevében udvarlóikhoz.

Élete végéig fenntartja az érintkezést erdélyi barátaival és rokonaival. Még 1586-ban is engedélyt kér Bécsből, hogy ellátogathasson erdélyi barátaival. Különben az erdélyi Bánfi János 1582-ben vette el Mária húgát Besztercén. 1587-ben ugyan elvált tőle, hogy egy Forgách-lányt vegyen feleségül és Mária is újra férjhez ment 1590-ben Paczóth Andrásához, Bálint mégis fenntartja vele a jó sógor-sági viszonyt. Így egyik 1588-ban kelt levelében említi, hogy írt Bánfinak, hozzák ki pénzét és «portékáját» Erdélyből. Hú embere, a hunyadi Nagy Pál is elintézi megbízásait.

Ekkor már azonban nem annyira a nyájás társaság, mint inkább üzleti ügyei vonzották Erdélybe. Mikor Erdélyben megírja a Julia-ciklus bucsúénekét, elmondja, hogy «jó hamar lovakért» járta Erdély földét, «nem nagy fáradság nélkül».

Azidőtájt már lókereskedéssel foglalkozott, abból csinált magának pénzt nagy anyagi zavarában. 1593-ban is egy német úr vesz tőle lovat. «Mihent ott megadja az árát — írja egy barátjának — ottan Erdélybe megyek én magam is lovat venni esmét az pénzzel». Uhrin Tamás nevű hibbei jobbágya be is panaszolja a pozsonyi kamaránál, hogy ő vitte Erdélybe s visszajövet három lova megdőglött, majd meg hat lovát vette el a mezőn. Erdély már csak beszerzési piac az étellel küzdő szegény úr számára.

Bizonyára nem véletlen, hogy a Csák Borbála nevére írott versnek egyik kézírata Erdélyből került elő és hogy a Vásárhelyi Daloskönyv Balassi oly sok versének változatát őrizte meg: az énekeskönyv tanúsága szerint Balassi költészete iránt Erdély mutatta a legnagyobb fogékonyságot, itt

a nemes urak, leányok, deákok és katonák fülében századokon át zengtek Balassi énekei, hiszen az erdélyi úri világ szellemében fogantak első szerelmi versei is.

Lengyelben.

Ugyanez a szép élet folytatódott Lengyelhonban, hová — mint sejteni lehet — az új király udvarával együtt elvonult. Amaz 500 lovas között, aki 1576 március 15-én Berzeviczy alkancellár, Bánfi György és Gyulaffi László hadparancsnok, Bethlen Farkas, Kemény Boldizsár, Bánfi Kristóf, Kornis Farkas, Perneszi István, Lázár András, Mikó Miklós, Bécs Imre, Daczó Péter, Székely Mózes és más urak társaságában az új királyt elkísérte, ott ügetett talán a fiatal Balassi is, aki ugyan a portával szemben hivatalosan még mindig fogolynak számított, mert csak ugyanez év szeptemberében írja Báthory a szultánnak, hogy Balassi János fiát elbocsátotta. Egyébként Báthory éppen Bálint rokonát, Sulyok Imrét, a későbbi erdélyi kancellárt küldte követül a krakkói koronázó gyűlésre.

Ott volt Bálint bizonyára abban a fényes díszmenetben is, mely Krakkóban a koronázáskor a király bevonulását kísérte. A 100,000 forintra becsült három vezetéklő, az 1000 magyar hajdú, «kik között nem lehet találni egyet sem, ki tíz vagy több csatába ne lett légyen s kiket a király a maga erejének nevez», s egy gazdag nemesi bandérium tűnt fel a lengyeleknek a legjobban. Az 500 lovas mindenike aranyláncot viselt, fején cobolysüveget drága boglárral és értékes tollakkal bokrétázva, dárdájuk és kardjuk s lovaik szerszáma aranyozott ezüsttel volt kiverve, vállokat hiuzmásos mente fedte panyókásan, magyarosan. Ugyanígy ezüstös fegyverzet és szerszám szerepel Balassi Bálint végrendeletében.

Amit aztán az itt töltött hónapokról egyik már itthon írt levelében mond, kitűnően jellemzi, mit jelentett számára ez a környezet : «Az én kijövésemet gondolom, hogy némelyek csudálják s bizony én volnék az, ha más mielné, csudálnám, hogy ifjú ember olyan mansuetus fejedelmet, jó urat elhagya és attól az jó társaságtól, ki énnekem ott az udvarnál volt, mind király és királyné asszony népe közt... megváljon s magát ide gondra, suspitióra és oly életre, ki timoris et periculi plena est, az... nyugodalmas és gyönyörűséges életből és az sok... e... iakból hozza».

Becsés vallomás : míg idehaza csak gond és gyanú vár a fiatal vitézre, Erdélyben és «ott benn» csupa öröm és mulatság, finom udvari élet, ahol tehetsége, fiatalos jókedve, szépsége teljes mértékben érvényesülhetett. Ez az a környezet, ahol költői szelleme virágozhatott, hiszen a lengyelek között az olasz humanista műveltség épp abban a formában volt elterjedve, mint amelyet Balassi olvasmányaiból megismerünk. S a vendégszerető lengyel urak házai visszhangzottak a nótázástól.

Szádeczky Lajos az egykorú forrásokból színes képet állít össze az akkori lengyel életről, mely mintha Balassi Bálintra volna szabva. «A lengyel nemes lovagias, barátságos, nyíltszívű és őszinte. Szereti a dicsőséget, a vitézi próbák minden nemét, a harcmező izgalmait s mindenekfelett el van telve haza- és szabadságszeretettel. Vendégszerető a pazarlásig, dicsvágyó a hiúságig, s a maga igazát, meggyőződését nem hagyja az utolsó csepp vérig... Dicsőség, fény és pompaszeretete nem ment a feltűnési és tetszelgési vágytól, szeret nagyot játszani. Vitéz, bátor, de nem kitartó. Könnyen lelkesülő, de ingatag és a szélsőségekre hajlandó. Az élvezetekben nem tud mérsékletet tartani, az asztali örömeknek nagy barátja... Természetökben van... a

viszály, a pártoskodás, az egyenetlenség». A külsejükre sokat adnak, rendkívül szeretik a szép fegyvert és szép lovat, a fényes ruhát és szeretik, ha az emberek szeme megakad pompás megjelenésükön. Fényes udvart tartanak főnemeseik, főpapok, vajdák és várnagyok; udvarnok, apród, szolgahad és sok ló van a kíséretükben. Legkedvesebb szórakozásuk a vendégeskedés. A nemesség folytonosan úton van, látogatóba járnak barátaikhoz, elmennek 100 mérföldnyire is. (Erről jutnak eszünkbe Balassi lengyel barátai, akik egy levele szerint Danzigtól Marienburgig 7 mérföldnyire elkísérik). Könnyű az utazás, mert sok a ló és a kocsis a nemesi lakok tárva-nyitva állnak az utazó előtt. Nagy lakomák fogadják a vendéget, olykor 6—8 óra hosszat is eltartanak. Folyik a bor és a méhser s a lakoma után áll a tánc s «nem egy házassági frigy szövődik a terített asztal mellett». A poharazás közbeni komázást elég sokszor véres összeveszés váltja fel. Kedvenc szórakozásuk a vadászat, nyúlra, őzre, disznóra, bölényre, medvére, farkasra.

Mindez kitűnően megfelelt a fiatal magyar úr igényeinek, ha a szoknyakalandokat is hozzáadjuk. Valamikor Bornemisza katekizmusóráin pedig neki is felelnie kellett arra a kérdésre, mit tilt az Isten a hetedik parancsban? (A mester gyermekek számára írott Négy könyvecskéjében csakugyan a hetedik helyen áll). A feleletnek így kellett hangzania: «Minden házasság kívül való közösülést, vagy emberi szömélyvel vagy egyébvel, és minden fertelmes kívánságot, és mind beszédünkben, mind ruházatunkban, mind magunk viselésében vóló fajtalanságot. Hogy semmi szömélyre ingyen se tekintsünk gonosz végre. Megtilt torkosságot, ágybeli heverést, kevélységet, trágár, fajtalan, csúf, penyészes beszédet, bujaságra indító öltözetet, kevély tanzót, éktelenül való járást, szem hunyorgatást, és minden

tisztátlanságnak jelét es cselekedetét». Távol a szülői háztól, jó cimborák között, nyájas udvaroknál, Erdélyben és a lengyel dinom-dánom között Bálint sokszor megfeledkezett — akárcsak otthon olykor még ördögi kísértésekkel küszködő mestere is — a katekizmusról. Úgy hogy mikor már itthon magyarázza, miért jött haza, Balassa Andrásnak fölényes csömörrel utasítja el azt a gondolatát, hogy talán valami leány szerelme vonzotta volna, hiszen neki «nincsen immár kitől félni». Ő az ő huszonhárom évével azt hiszi, Lengyelország után már túl van mindenén.

Mikor apja meghalt — 1577 május 3 körül — Bálint Dancka alatt volt, oda irattak utána szemrehányó leveleket az erdélyi szép asszonyok is, többek között éppen Hagymási Kristóf felesége, miből Bálint joggal hihette, hogy «nem idegen tőle».

Mit keresett Balassi Bálint Danzig körül? Báthory királyságának legmakacsabb ellenfelei a poroszok voltak, akik hol a császárnak adtak kölesönt, hol meg a cárral kacérkodtak a királyválasztás idején. Mikor aztán Báthoryt megkoronázták és Poroszország is behódolt, egyedül Danzig városa vonakodott elismerni az új királyt. Báthory 1576 nyarán elkezdte pusztítani a város környékét, majd szeptemberben vesztegzárt rendel el a renitensek ellen; végre is Békes Gáspár vezetésével és magyar-lengyel csapatával ostrom alá fogja a várost, melyet 1577 decemberében be is vesz.

Bálint az ostrom végét már nem érte meg lengyel földön. 1576 szeptember 15-én írja Báthory a nagyvezérnek, hogy «Balassi János fiát elbocsátotta». A levél Marienburgban kelt s így feltétlenül összefügg azzal, amit Bálint ír következő év júliusában András bátyjának: «Máriának az Zándamiri vajdáné írnia akart vala és kért vala, hogy mikor elmegyek, hírré adjam. Mert az levelet oda hozzám küldi, de

én bizony elfelejtém, mert Danckából valami lengyel barátim 7 mélyföldig Malburgig kísértettek s ez conversatio miatt (azmint kegyelmed jól tudja) én nekem nem hogy vajdáné asszonyom de még húgom ő maga sem jutott eszembe». Itt kapjuk az egyik lengyel előkelő családnak a nevét. ahol Balassi vendégeskedett: Kostka János de Sternberg, a német anyanyelvű sandomiri vajda, ki korábban Dancka várnagya volt, látta házában a fiatal Balassit. Ő az, akinek a lengyel párt felajánlja a koronát, mielőtt Báthoryt választja meg, de szerénységből visszautasítja. Testvére, Kostka Péter cholmi püspök békíti ki a poroszokat Báthoryval.

De a levél arra utal, hogy Bálint Danckából Malburgig, vagyis Marienburgig utazott lengyelekkel: már pedig Marienburgban székelt akkorában Báthory és innen küldözgette fenyegetéseit a danzi-
giakhoz, sőt éppen ebben a hónapban kezdte dúlni Danzig környékét. Balassi alighanem a portyázó könnyű lovasságban szolgált más lengyel ifjakkal, és résztvett ezekben a rajtaütésekben, ahol a Báthoryval immár kiegyezett Békes Gáspár is felvonult magyar seregével. Bálint tehát újra együtt volt Békessel, de ezúttal mindketten Báthory oldalán verték a poroszokat. Miért kívánczozott haza Bálint, nem tudjuk, de hogy apja halálhíre akkor még nem érkezett meg oda ki, azt onnan tudjuk, hogy Báthory még üzenetet is küld vele Balassi Jánosnak a török foglyokkal való bánásmódra vonatkozólag.

Itthon persze rendeznie kell ügyét a bécsi királynál s érthető, ha gyámja eleinte nem is mer vele egyenesen tárgyalni: hiszen a lengyel király szolgálata felért a hűtlenséggel. De mielőtt a király szolgálatába állna, 1571-ben kétszer is kéri az engedélyt, hogy visszamehessen Lengyelországba. Mikor ezt Bécs visszautasítja, csak akkor áll be Egerbe hadnagynak, és teszi le a királynak a hűségesküt

«lemondva minden szerződésről és ígéretről, melyet Lengyelországban és bárhol másutt» tett vagy kötött. Később, 1583-ban, mikor Tokajt kéri, megint azzal fenyegetődzik, hogy ha nem kapja meg, kimegy Lengyelországba.

Végrendelete sok pontban fényt derít arra a Bécs felé gondosan takargatott benső kapcsolatra, mely őt még 1585-ben is Báthoryhoz fűzte. Akkor már áldott állapotban levő felesége gyámjának kéri fel, hogy a lengyel király járjon közben a császárnál, és szüntesse meg ellene a vérfertőzőési pört! Ilyenformán érthető, ha 1589-ben, sok keserősége után feledni is lengyel földre megy, ahol tárgyal is Zamoyski kancellárral és a lublini érsekkel, hogy szolgálatot vállal-e katonáival együtt a tervezett lengyel-török háborúban. A háborúból nem lett semmi, de azért mégis Lengyelországban találja meg újra a lelkének megfelelő környezetet, míg idehaza csak bosszúságot és kellemetlenséget nyújt az élet. Krakkóból írja 1590 táján: «Azért uram, így lévén a dolog, hogy meg se házasodhatom s az szolgálatra sem lévén hivatalom, nem jobb-e itt kisebb bosszúsággal és elmémnek vékony törődésével, urakkal és hercegekkel való nyájasságban az időmet elmulatnom mint otthon csak az szamorságban és morgolódásban?» A mulatós, fényes lengyel és Lengyelben élő magyar urak és asszonyok és még lejjebb, a «cortegiának» és citeráslányok köre nyújtotta neki az udvari életet, ahol nemcsak társas kiválóságai, hanem fényes szelleme is érvényesülhetett, szíve és érzékei újra meg újra lángra lobbanhattak. Idehaza csak nyomor, szomorúság, a végeken kétségbeesés, a családi birtokokon per, veszekedés, adósság várta őt.

Rajtaütés.

«A bujaság és harag vétkén kívül alig ismertünk benne más kivetni valót és ez a harag is olyan volt,

hogy nyilván magától is leszokott volna róla, ha szerencsétlen...» E szónál akad meg Rimay János Balassiról írt latinnyelvű védelmi írata.

Balassi Bálint csakugyan vérmes, ingerlékeny, gyors haragú ember volt, s haragjában félelmetes. De akárhogy vizsgáljuk is sokszor felhánytorgatott ügyeit, legtöbbször úgy érezzük, és úgy érezte ő is, hogy megsértették jussában vagy becsületében, tehát jogos felháborodásában ragadtatta el magát.

Vajjon igaz-e, amit Báthory István a szultánnak írt, mikor az Balassi János fiának kiadatását követelte tőle? Nem csupán kitalált kibúvó, hogy ne kelljen egy befolyásos magyar úr fiát kiszolgáltatnia: «Mikor egy szolgánk az Balassi fiát megfogta, egy bottal ütötte volt agyon, kibe megsiketült és az kórság is gyakorlatossággal üti el, úgy annyira vagyon, hogy sem élhet, sem halhat, elvajudt». Négyessy vetette fel azt a gondolatot, hogy a költő ingerlékenységét, beszámíthatatlanságra valló reakcióit talán ezzel az ifjúkori sérüléssel lehet magyarázni. Persze jó volna tudni, mennyit túloz Báthory az ügy érdekében? Bizonyos például, hogy nem siketült meg, erről semmiféle egyéb adatunk nincsen.

Tény azonban, hogy ami keveset tudunk betegségeiről, az mind arra mutat, hogy kínzó főfájásokkal küszködött. «Az Apatikáriusnak hadtam... hogy csinálna egynéhány főtisztító pilulát az (milyet) csinált volt... kegyelmednek. Megszolgálom, kegyelmed küldje meg és írja meg azt is, mint kell élni vele stb.» írja Balassi Andrásnak Lengyelországból való hazajövetele után. Amikor pedig egy ilyen szenvedésekhez szokott huszártiszt orvosságot kér fejfájás ellen, annak alapos oka lehet... Nem tudjuk, milyen betegsége lehetett, amikor szerencsétlen házassági pöre alatt végrendelkezik: csak a szokásos formulát olvassuk: «testemben beteges

lévén, de elmémben egészséges». Ellenben két év múlva írja, hogy betegén «vontatta magát» Kassára a doktorhoz: «fejem szédelgése miatt nem járhatok kinn gyalog», tehát megint az idegközpontban volt a hiba, mint fiatal korában.

Mindez talán csakugyan arra vall, hogy ennél a különben fizikailag tökéletesen szép, robusztus atlétánál, akit Rimay magyar Alcibiadesnek nevez — bizonyára nagy esze, szépsége, műveltsége és könnyelműsége miatt is — az idegrendszerrel volt valami baj. S aligha Hagymási Kristóf szolgájának fütyköse lehetett itt a kórtényező, mint inkább a zseninek veleszületett ingerlékenysége, az idegrendszer túlfinomultsága. S értjük, miért döntötte ágyba a vérfertőzőési pörével, majd a felesége elidegenedésével járó izgalom a nagy gyermeket, aki egy fantáziájában megszületett szerelmi kalandregényt akart a valóságba átültetni s lelkileg összeomlott, mikor a hatalmi és jogi élet kérlelhetetlen paragrafusaiba ütközött, mert Dobó Ferenc emberei és a Tripartitum áttörhetetlen falat emeltek eléje.

Felesége elhidegüléséről írt versében említi, hogy betegsége az izgalmak következménye volt:

Kiért r(e)ám szállott Istentül nagy átok,
Betegség, kár, sok gond...

*

A végbeliek jó szerencséje, melyet annyit emlegetnek énekeseik, abban állott, hogy vagy jó hírt vettek az ellenség vonulásáról és akkor lenyargaltak váraikból, hogy rajta üssenek az ellenségen vagy lesbe álltak, törbe csalták a törököt, hogy váratlanul csapjanak rá. Balassi magánéletében is gyakoriak az efféle rajtaütések. Lobbanékony-sága, kitörő természete kívánta ezt így, de Balassi kitörései nem Petőfi természetes, naiv, rögtönös ki-

robbanásaihoz hasonlítanak, hanem a végbeliek leseihez, melyeket olykor sokszor hosszasan, óvatosan készítettek elő.

A Rubigallus legényének dolgát Balassi Bálint a zólyomi bíróhoz és tanácshoz intézett, írott, fölényes hangú latin védekezésében így adja elő :

„Üdv és magam ajánlása. Leveleteket vettem és igen jól megértettem belőle azt, amit a bányabíró szolgáljáról nekem írtatok, akit én nem ok nélkül némi ütlegekkel ellátva cirógattam meg. Eme tettünk oka pedig ez volt : Én mikor a hévízben fürdöttem [Vihnyér] amaz ifjú dúdolván odajött és közelemben leült. Udvariatlanságát túrtam és nem sokat törődtem vele, hogy velem egyenrangúnak tette fel magát és velem együtt fürdik. Kimentem a fürdőből és megparancsoltam a legényemnek, hogy ingemet és egyéb ruháimat gyorsan hozza oda s mivel ez nem sokkal rá odahozta egyéb ruháimat, de elfelejtette ingemet és nem hozta oda, sértő szóval illetem. Erre a bányabíró legénye, mikor hallotta, hogy a sértő szót magyar nyelven mondom, nem tudom miféle gonosz indulatból, ugyanazon sértéssel rám szólt, mellyel én legényemet illetem. Felindulván tehát a dolog méltatlansága felett, és nem tartván magamat becsületes embernek, ha ama sértést büntetlenül hagyom, mellyel ez a tisztátlan és bolondos ember megsértett, megvallom, hogy őt jelesül elfenekeltem, melyet megtévén, sem a hőfürdő szabadsága nem ingott meg, sem pedig a ti tekintélyetek nem kevesbedett vagy meg nem vettetett. Ugyanis ha neki engem a fürdőben, mondott okból, szabad volt azzal a becsútlansággal illetni, miért ne lenne szabad, kérdelem, ama sértést nekem elhárítanom? Mert ha netán nem tudom miféle hazug ember arról árulkodott, hogy a ti megvetésekre szolgáló aljas dolgokat mondtam volna, az bizony szemtelen hazugság. Kérdelem tehát főleg erre nézve bölcsességeket, kik tudjátok, hogy én nem obscurus családból születtem és korban sem vagyok már gyerek s hogy nem vagyok műveltség híján, s hozzáteszem (ha ugyan ez a dologhoz tartozik), hogy sok országot és udvart bejártam, és mégis olyasmit mondott nekem, amit szörnyű bűn és szájbéli nagy szerénységtelenség nélkül mondani nem lehet, akkor azonnal elhiszitek. Mintha bizony őseim nyomdokai (kik megszokták, hogy ilyen dolgokkal nem illették) nem utánzásukra készítenének? Avagy

talán ha természetemben volna is vadság és keménység, a muzsák nyájassága és a tudomány ékessége vagy a hosszú vándorlás avagy az udvar mindennapos látogatása azt már régen nem lágyították volna-e meg? Tudni illik, én nem vágyakozom a veszekedésre és sértegetésre, és én a nem nemes ifjakkal és asszonyokkal való mulatságban is jártas vagyok.»

Alighanem a régi családi harag tört ki Bálintból, mikor Rothahn szolgájának szemtelenkedésére magyaros tettelegességgel válaszolt. Régen gyúlt harag, hirtelen kitöréssel.

Másik eset. Mikor Lengyelországból hazatér, hozzálát apja követeléseinek behajtásához. Persze hosszú távolléte alatt a család minden adósa szívesen elfelejtette, hogy fizetnie is kellene és nem egykönnyen számolt el a fiatal örökössel, míg meg nem ismerte.

Így tett ama Göppel Dániel bányagazda is, akinek Liptóújszék fölött a Vojca völgyében, Bócán volt háza és telepe. Még Balassi Jánostól vett volt kölcsön nagy szükségében száz ezüst forintot és «auf meinen Ehr, Trauen und christlichen Glauben» fogadta, hogy kamatostúl visszafizeti neki vagy örököseinek. Balassi Bálint többször sürgette, hogy fizessen. Egyszer az úton lovagolva találkozott vele és nagy dühösen megkérdezte, hogy hívják, majd hogy mikor fog fizetni? Mikor Göppel megint kitérő választ adott, kirántotta a kardját, mire az adós a megáradt patakba menekült s csak akkor mert előbujni, mikor Bálint két ujját az ég felé tartva megesküdt, hogy nem lesz bántódása. S hogy a pénz néhány nap múlva még mindig nem érkezett meg a várba, Balassi egy vasárnap este 50 legényét küldte át a várból Kulhawy Gáspár vezetésével, hogy hajtsa végre Göppel urat. Azok betörték az ajtót, a kiabáló és ellenszegülő asszonyt megtaszították, úgy hogy az szerencsétlenül járt és magát Dániel uramat elcepelték, egy

«büdös lyukba» bezárták, mindaddig, míg egy nemes úr helyette zálogot nem adott. Majd újra elfogták és újra becsukták, míg meg nem ígérte, hogy nem emel panaszt a császári hatóságoknál. Mikor Ernő főherceg, a királyi helytartó számonkéri a dolgot, Balassi felmutatja az eredeti kötelezvény szövegét, ahol Göppel előre megengedi, hogy nem fizetés esetén személyén és úgy vehet a hitelező elégtételt, ahogy az neki tetszik (wie es Seiner Gnaden selbst gefallet und will).

Az egész hercehurcából kiviláglik Bálint indulatos természete, amint igaza tudatában jogi korlátokat nem tűrve, rajtaütéssel szerez magának elégtételt, huszárosan, ahogy a török harcokban megszokta, s ahogy katonák között bizonyosan szokásos volt. Persze az ügyből neki is kellemetlensége lett, mert nemcsak az áldozat, hanem a kincstár védelmében élő bányahatóságok is feljelentették s így a királyi helytartó vonta felelősségre, sőt a banyatelep körül legelésző kecskenyája miatt is bepanaszolták! Az efféle ügyek rossz hírét költötték ott, ahonnan sorsa emelkedését várta.

Harmadik eset. Szkárossy György, Balassi János kamenici tisztartója nem tudott és nem is akart elszámolni az örökösnek. Leveleiben, ha róla szól Bálint, éktelen káromkodásokba tör ki: érezni, hogy tolul a vér az agyába, ha erre a hűtlen sáfárra gondol, annál is inkább, mert valami ifjúkori kalandja is eszébe jut olyankor, hiszen apja valamiért Szkárossy miatt — talán Szkárossy árulkodására — nagyon megverte. Majd Pozsonyban, Byrensoff János házában összetalálkozik vele, felelősségre vonja, mire ez «boszuszókkal... provocálta és felingerelte». Balassi rettenetesen ráripakodik: «Bestia hitetlen lélek, k...fi! vagy meghalsz ma, vagy megszegik ezentől egynéhány oldalad csontja, hogy soha — ha megélsz is — emberré nem leszel belé;

mert jutott eszedben, bestyelélek k...fi! teéretted mint vert atyám Divénben! Azért bestia lélek, k...fi! bizon te is meghalsz ezentől érette, ha megélsz peniglen, pénzes kocsin mingyárást küldtön küldlek Újvárbán, holott félesztendeig nem látsz napiényt, mert tudom, hogy immár mind eggyel érem meg».

A szót tett követi, Bálint alaposan összeveri Szkárossyt, majd egész éjjel fogva tartja. Szkárossy, aki nemes ember, panaszt tesz Balassi Bálint ellen a pozsonyi diétán. Balassi azzal bújik ki a vád alól, hogy a család szolgáját a magyar szokás szerint mindenkor meg lehetett fenyíteni, még ha nemes ember volt is... Végül is mindent vissza kell adnia Szkárossynak, amit emberei elvettek tőle.

A helyzet megint ugyanaz: a régi és új harag adott alkalommal kirobban, a szidalom, a tettegesség és az ellenfél leigázása rajtaütésszerűen következik be; az anyagi káron felül ott lebeg a hosszú évekkel ezelőtti elfojtott boszúság és sérelem emléke is. A sértett többre tartja az ön-bíráskodást a jogi hercehurcánál, a társadalmi rend fölött álló magyar úr közvetlenül szerzi meg magának az elégtétel gyönyörűségét.

Negyedik eset. Uhrin Tamás, Balassi hibbei jobbágya, lócsiszárja és borfuvarozója egyszer Besztercebányán sőt szállítva összetalálkozik Bálinttal, aki húsz forintot kér tőle. (Ez már élete utolsó előtti évében történt). Mikor Uhrin visszakérte a pénzt, Balassi úgy megverte, hogy a hús cafatokban lógott le róla, sőt még három napra sóba is fektette, mi miatt egy évig beteg volt és csak orvosra száz forintot kellett költenie. Itt Uhrin szerencséjére már nem ismerjük a másik fél előadását: a hibbei sírboltból már nem tudott visszafelelni...

Talán a nőkkel szemben is ezt a rajtaütés módszerét alkalmazta Bálint. Ilyenkor azonban már

— Rimay szavával élve — nem az «ira», hanem a «luxuria» vétke hajtotta. 1583-ban történt vele, hogy Zólyom alatt az úton pompás öltözetben lovagolva a szép Sommer Jánosnéval, egy hodrusbányai mészáros özvegyével találkozott, aki Klimkó Gyuró és Skopen Tamás nevű bankai tótokkal gyalogolt békésen az úton. Bálint, aki talán még zólyomi fiatal éveiből megszokta azt, hogy a kapitány fiával, egy Balassival! nem szoktak ellenkezni a környékbeli polgár és jobbágylányok, legott hevesen udvarolni kezdett a csinos asszonynak. Az eleinte tréfára vette a dolgot, kacagva védekezett, csak amikor Bálint a nyeregbe akarta emelni, kapálódzott, míg nagynehezen, megtépázva, kibontott konttyal kievickélt a hevesvérű udvarló karjai közül, aki már letépte róla fejkötőjét, kendőjét, pruszkiját. Bálint úr aztán elnyargalt, magával vívén emlékül a szép asszony keszkenőjét, amibe állítólag tallérjai is bele voltak varrva. A zólyomiak és besztercebányaiak rettenetes nagy hűhót csaptak az esetből, rablással, erőszakkal vádolva a magyar urat. Bálintot rettenetesen felháborítja ez a csúnya vádaskodás: «Erre azt felelem, hogy hazudnak az ellenem praktikáló k... és beste...k fiai; sem szándékom, sem dolgom ilyen nem volt, amint az ideig sem rapina sem violentum adulterium rám soha nem bizonyosodott; hiszem Istent, hogy soha ezután sem bizonyosodik».

A felsőbb osztály szépei között azonban Bálint ezt a hirtelen rajtaütési módszert nem igen alkalmazhatta. Itt az ostromot hosszú előkészítésnek, udvarlásnak kellett megelőznie. Szép szerelmes verseinek legnagyobb részét ilyen körülményekkel megszervezték, de egyúttal mély indulatból fakadó ostromeszköznek foghatjuk fel, mely a sikerült rajtaütést bevezette. De volt egy asszony, Losonczy Anna, akinél az ostrom csak egyszer sikerült, má-

sodszorra már zárt kapukra, erős falakra talált a tüzes hadfi.

Házasságát is úgy eszelte ki, mint valami huszárcsínyt. Magát a 25 éves fiatal özvegyet, Várdai Mihályné Dobó Krisztinát úgy látszik, rövid udvarlás után meghódította, de ez nem volt elég. Balassi megígérte neki, megszerzi neki a pataki várat a hozzátartozó uradalommal együtt, amire Krisztinának részigénye volt, de amit testvére Dobó Ferenc makacs ellenállása miatt nem tudott érvényesíteni.

A zűrzavart itt is ugyanaz a sajátos jogi helyzet okozta, ami végül Bálintot utolsó hajlékából is kiűzte, t. i. mint Liptóújvár vagy Végles, Patak sem volt elidegeníthető jószág, hanem koronabirtok, melyet Dobóék csak zálogjogon birtokoltak. Dobó István és Domokos ugyanis 100,000 forintot adott volt rá kölcsön a kincstárnak. István és Domokos halála után István három gyermekének, Ferencnek, Krisztinának és Fruzsínának, továbbá Domokos egyetlen fiának, Jakabnak kellett a nagyértékű zálogbirtokon osztozkodni. Mikor Bálint, kinek anyja Sulyok Anna, az özvegy Dobó Istvánné Sulyok Sárának testvére volt, a színpadon megjelenik, a Dobó-testvérek, anyjuk és Dobó Jakab éppen perben álltak, mert a lányok négy részben akartak osztozkodni, míg Ferenc azt állította, hogy Jakabot felerész illeti.

Hirtelen színváltozás: fellép a daliás hadnagy, aki egy huszárvágással befejezett tény elé akarja állítani a főörököst, Dobó Ferencet, úgy hogy rajtaütéssel beül Patak várába, az őrséget, az egész uradalmat pedig behódoltatja.

A tragikomédia jelenetei ismereteseek, csupa színpadi hatású fordulat: karácsony ünnepén az istentisztelet végén, mikor már csak néhány ember volt a belvárosi templomban, a háttérből előlép Balassi Bálint, kézen fogva Várdaynét, odaáll az

oltár elé, majd Balassi András prédikátorával, akit magával hozott, összeesketteti magát vele. Erre barátjával, Barbaryth Györgyvel és húsz legénnyel felvonul a vár kapujába s ott kijelenti az őrségnek, hogy mint Dobó Krisztina férje átveszi a várat és a birtokot: az ellenszegülő öröket összetereztetné, majd kivont karddal kihányatja a várból, sőt Nagy Jakab hadnagyot emberei meg is sebesítik. A hídát felvonják maguk után. A kiszórt emberek fellármázzák a várost és a még künn levő várnépet, s részben létrákon, részben a benn szorult őrség segítségével a gomboskertbe néző kapun át benyomulnak a várba. Bálint látva a túlérőt, odadobja a vár kulcsait, Dobó Ferenc emberei pedig karjánál fogva akolbólítják ki az egyórás várurat. Felesége szégyenkezve követi, «mert ha ki nem jönnek vala, mind szabljára hántuk volna őket», írja Dobó egyik embere. A lakodalmat aztán egy polgárásszonynál ülik meg.

A naív foglалó bizonyára azt hitte, hogy hirtelen fellépésének és az esküvő bejelentésének hatása alatt az egész őrség őt ismeri el urául: nagyobb ellenállásra nem igen számított.

Itt most nem érdekelnek a komédia tragikus következményei: a vérfertőzési és hatalmaskodási per, amit nyakába akasztanak, felesége kiábrándulása, a házasság megsemmisítése, ami miatt később megszületett kisfia szenved, mert törvénytelennek nyilvánítják. Most csak azért idéztük fel az egész történetet, hogy újra rámutassunk arra, hogy ez a javíthatatlan huszárcapitány az életet mindig mint valami hadijátékot fogja fel, ahol elég kardot rántani, hogy a nehézségek maguktól megoldódjanak.

Persze, mikor a botrány kitört, őt is bosszantja, hogy a «község csudája» lett és ilyen «tisztességbeli kár» érte. Pedig előkészítésben, cselvetésben itt

sem volt hiány: a vérrokoni házasság ügyében tárgyalt is prédikátorokkal és ügyvédekkel, csak éppen az illetékes hatóságokkal nem. Az viszont fel sem merült az agyában, hogy egy olyan bonyolult jogi esetet, mint a Dobó-örökség kérdése, erőszakkal megoldani nem lehet és hogy a király sem fogja utólag jóváhagyni saját jószágának elidegenítését.

De Balassiban minden korláttal, tételes törvénnyel szemben élt a saját emberi szuverénitásának érzete, s minden esetben önállóan határozta el magát cselekvésre, amint belsejében a becsületérzés, szenvedély, boszúvágy vagy lemondás, csüggedés szava diktált. Régi magyar törzsi hajlamok és az újulás korának egyéniséget felszabadító szelleme találkozott össze szangvinikus temperamentumában s rajzolták meg szerencsétlen életének szeszélyes vonalát.

Vitézek, mi lehet...?

Szekfü Gyula a végbeliek életében látja megvalósulva a nagy magyar egységet, melynek hiánya korábban a mohácsi katasztrófát előidézte. A nagy bajban együtt élt a végekre szorult főúr, nemes és jobbágy: a török elleni mindennapos hadakozás, az állandó veszedelem összekovácsolta a magyarságot. Balassi Bálint, ötven huszár kapitánya nemcsak együtt vitézkedett legényeivel, de együtt is mulatozott velük. Jó lova mellett, a tavaszi fűelléskor «vígán lakik vitéz szolgálival», s ami, azt hiszem, rendkívüli dolog ebben a környezetben, egy-egy jó könyvet is magával visz, abból olvas, fordít, mint kedves humanistáinak kis kötetét, vagy Regnart nótáskönyvét, amiből «egy híves forrás» felett fordít, «álmából serkenvén». Pünkösdkor is együtt iszik, vígán lakozik embereivel, elnézi, amint lovaikkal bibelődnek, fegyverüket a csiszárral tisztíttatják. Munka közben dalolnak is, s a völgyekben felcsendül a «szép magyar szózat». Ellenségei, akik

a bányavárosok polgárságából verődtek össze — ez az elem aztán továbbra is csak lassan kapcsolódott a magyar egységbe — úgy tüntetik fel huszáros, végbeli katonához illő életét, mintha szinte állandó részegeskedésből állt volna. Őt, aki értük, az ő védelmükért kockáztatta állandóan életét legényeivel, szibaritának nevezik, mert «éjjel-nappal iszik» velük. Mi közük hozzá, ha vígan laknak? Nem az ő pénzüket itták, jegyzi meg válaszában Balassi.

Búcsúversében is szeretettel mond istenhozzádot legényeinek, akiket jól tartott, a semmiből, t. i. póri állapotukból a vitézi mesterségbe felemelt :

Sok jó vitéz legény, kiket felemeltem,
S kikkel sok jót tettem, tartottam, neveltem :
Maradjon nálatok jó emlékezetem,
Jusson eszetekbe jótétemről nevem!

Ezek azok a «jó ruhás legények», akikkel gyűlésbe indulva írta egyik versét, ahol levette minden szerelmi gondot, szabadulását énekli :

Köly immár énnékem csak jó ló, hamar agár,
Ifjak társasága, élyes szablya, jó madár,
Vitézek közt ülvén
Kedvem ellen sincsen
Jó borral teli pohár.

Számíthatott is rájuk. Mikor Patakot komédiába illő módon új feleségével együtt elfoglalta, emberei derekas munkával hajigálták ki a várból az ellenszegülőket.

A várfoglalásban résztvevő emberek közül nemesek voltak : Bory Mihály, Zalay Tamás, Bekefalway János, Ujszászy Péter, akit Járdánháznak is hívtak, Ferenczy János, Hamway Gáspár, Herenchyény Tamás ; nem nemesek Sárközy Farkas, Kalauz János, Hunyadi Nagy Pál, Nagy Péter, aki Pribéknek vagyis szökevénynek is hívatott, Kis András, Nagy Balázs és Rác Demjén.

A rosszúl sikerült csíny után elrejtí őket : így megkéri atyjafiát, Kapy Sándort, bujtassa el nála, Szarvaskőn két vitéz szolgáját, aki úgy látszik, a legjobban tülekedett Patakon : Nagy Pétert és Rác Demjént, vagy legalább feleségeiket juttassa ideiglenesen fedél alá. Talán azért is kellett róluk jobban gondoskodnia, mert nem voltak nemesek, s így a fejükkal játszottak.

Végrendelete, melyet a pataki kalandra következő súlyos betegségében fogalmazott meg, mutatja, mennyire szívén viselte emberei dolgát. Egész falvakat köt le bevált vitézeinek ; így Ujszászi Péternek Szentét, Hunyadi Nagy Pálnak Felső-Esztergárt, Rác Demjénnek a nagyértékű Nagy-Libercsét. Ez lehetett az ára annak, hogy emberei szerepet vállaltak a pataki színjátékban, mely könnyen tragikus fordulatot is vehetett volna.

Még hívebb embere lehetett Feltosi János, akinek egy jelentős nógrádi falut, Busát hagyja 500 forintban, «érette való rabságáért». Mikor, miért viselt Feltosi János uráért rabságot, jó volna tudni ; a pataki foglalkók listáján nem szerepel. Dobó Ferencel a feszült viszony miatt sok határvillongása lehetett s tán itt fogták el Feltosit, mert hiszen egy másik szolgája, egy bizonyos Posogy még rosszabbul járt : Dobó emberei megölték. Balassi Posogynak bujkáló bátyját biztatgatja, jelentse fel Dobó Ferencet az egri káptalannál, még a panaszlevelet is megfogalmazza számára, annak ellenére, hogy akkor már Dobó a békülést kereste (1588-ban). Valami ménes- és csordaelhajtással függött össze a dolog. Az is igaz, hogy 1586-ban meg Balassinak és feleségének kellett egyességet kötnie, Zokolyval és Várdy Katával Lovász Pál nevű jobbágyuk megölése miatt. Hogy is írta Maffei? «Embent könnyen ölnek...» Lám, nem is a hajdú.

A magyar egység tehát csak a török elleni harc-

ban volt meg, de ilyenkor elég volt egy üzenet s Kassa, Eger, Zólyom, sőt Tata is mintegy jel-szóra vonult ki a pogány ellen s a szomszédok, akik egy juhnyáj miatt embert öltek, megtalálták egymást a közös veszélyben vagy kalandban.

A pataki vállalatban részt vett még egy nem nemes Mátyás nevű diák (Mathias literatus) is. Bálint környezetében több ilyen diákot találunk. Így ama bizonyos Pál deákot, aki talán szintén Balassi Bálint fogságában írta egy könyvbe jegyzetét: «Ügy bízik Istenben, nem... hagyja el». (Bár lehet, hogy más Balassi fogságában sínylett). Az egyetlen, akiről tudjuk, hogy énekeket szerzett, Hartyáni Imre, Bálint inasa, akire zabola lovát és pej paripáját hagyományozza egy ezüstcsákányával egyetemben, s aki bizonyosan a Balassiak birtokában levő Hartyán községről kapta nevét.

Élet és költészet talán sohasem forrott össze oly tökéletesen, mint Balassi Bálint vitézi énekeiben. Egész életének célja, gyönyörűsége, legtisztábbik része volt a végbeli vitézkedés, a pogány elleni harc.

Négy évig, 1579 júniusától 1582-ig szolgált Egerben, mint ötven lovas hadnagya. De már a harmadik évben kéri apja örökét, a zólyomi kapitányságot. Majd nem kevesebbet, mint Érsekújvárt, Palotát vagy Veszprémet szeretne volna megkapni a bécsi haditanácstól, hogy mint kapitány csaphasson le időnként a törökre. Később Korponával is megelégedett volna. Aztán ott hagyván az egri szolgálatot, Tokajt kéri — nagyon szerette a jó borokat és sok hordós szekéren szállít is magyar bort Lengyelországba — de csak Lévát kínálják neki, amit, bár apja is parancsolt egykor benne, sovány falatnak talál. 1588-ban Nagyszőlős felelne meg neki és még 1590-ben, Krakkóban is a palotai vagy tatai kapitányságról ábrándozott.

Mikor 1587-ben a király meg akarja váltani a

Balassiaktól a Tokaj melletti Mező-Zombort, borral próbál vesztegetni: Melith Istvánnak egy szőlőt kínál oda, ha kicsinálja, hogy nem váltják vissza a várat, a királynak 100 hordó bort akar küldetni Patakról «az tokaji profantra 2000 forintért» Pedig a szőlőkben nagy kára volt a hideg miatt, de az is igaz, jó ára van a bornak. De miért ragaszkodik annyira Zomborhoz? «Én az Isten tudja Zomboron penig egyébért nem kapok, hanem csak az pataki jószágnak közel voltaért és az *katonaságért*». Nem tudjuk, mit jelentett katonailag ez a váracska, de számára már az egyik utolsó szalmaszál volt abban az időben, mikor Liptó-Újvárt, az ősi fészket is készült visszaváltani a kincstár.

Ez a makacs kérvényezés, mely tizenhárom éven át tart, s az a keserű hang, mellyel utolsó próbálkozásainak sikertelenségéről barátai előtt beszámol, mutatja, hogy Balassi ezt a foglalkozást, apja mesterségét tekintette egyedül magához illőnek.

Alig került haza Lengyelországból, már írja Balassi Andrásnak 1577 novemberében, hogy nem mehet udvarolni a Krusithékhoz, mert a végbeliekkel harci kalandra kell indulnia. «Most én hanemha nagy székenben akarnék forognom, úgy mehetnék el innen, mert csak az is... kapitánt várjuk mind én s mind Korponaiak, Chábrágiak és Bozókiak, Istennek kegyelmességéből valamit akarunk próbálni etc».

A török elleni vállalatoknak «vitézlő iskolája» mégis Eger volt. Eger híre bejárta egész Magyarországot, de túl repült a határokon is, német «Neue Zeyttung»-okba és lengyel udvarházakba. Eger eleste után (1596) egy lengyel katonaköltő, Czahrowski nagy költeményben siratja meg a várat és vitézeit. Ha Egert visszaszerzik is, írja, olyan vitézek nem egykönnyen akadnak. Minden végvári vitézek legjava élt itt. Gyakran látta őket munkában: nem

nézték, hol sűrű, hol ritka a pogány sora. Mindenütt helyt álltak, bár kevés segítségben volt részük. Vitézi életre szoktatták a nemzedékek sorait. Eger kivételes jelentőségét nem fekvése vagy falai adták meg, hanem a védők vitézsége.

Csakugyan az egri «lovász-csepkék», mint ahogy Musztafa basa nevezte őket, okozták a legtöbb bajt a török basáknak. Hol itt, hol ott bukkantak fel a meghódolt országban, sőt az egri Kun Péter Szegedig lenyargalt, hogy egy török vénasszonyt két leányával elragadjon s az egri kapitány feleségének varrónőül elvigye, mert annak éppen szüksége volt török hímzőnőkre. Különösen Ungnád Dávid kapitánysága óta panaszkodik Musztafa Egerre: «Miolta fogván ez mastani tiszttartó az egri tiszten jüve, mennyi hajókat fölvertenek, az hatalmas császár városit dúlják, fosztják, jószágokat, barmokat prédálják, möly városokról immár sokan el is futottanak és pusztán akarnak hadni, és az möly faluk ennek előtte bejártanak (t. i. adózni), azoknak bejövetelökben is minden felől ellent tartanak.» Így a szentkirályi agát, majd Újszásznál két fővajdát lestek meg és vittek el.

Amióta Bálint is ott szolgál, mintha még sűrűbben özönlenének a panaszló levelek Bécsbe. A végekből, így Egerből is «várak alá száguldanak, csatáznak, utakat állanak, lesöket hánnak, emberöket fognak, barmokat hajtanak, mikoron módját ismerik, kit levágnak bennök, kit elvisznek elevenen... az szegénységre adót vetnek». Az egriek magukban is vállalkoznak rajtaütésekre: így a szentkirályi legeltető törökökön ütöttek rajta és 41 lovat hajtottak el, aztán meg valami pörös dologban járó török tiszteket fogtak el, majd a szultán főcsauszára vetettek lest. Ezalatt a Balasziak véglesi tiszttartója, Rády László száguld Rimaszombat alá és elragad 4—5 törököt. Erdély határán

egy hírvivőt fognak el. Újszásznál és Eger alatt élésért járó törökökön ütnek rajta, Kúnhegyesen az adóösszeírókra gyujtják a házat.

A basák panaszos leveleinek hosszú sora a legjobb kommentár Balassi híres énekéhez, a Végek dicséretéhez. Inkább németeket a végekre, mint ezeket az átkozott magyarokat! írja Musztafa Miksa császárnak. «Továbbá míg az végekben magyar kapitányokat tart fölséged, kiknek sem éjjel sem nappal csatájok, ragadozások, kóborlások, leselkedések, és mindön ellenkező dolgai meg nem szűnnek; bizonynal higgye felséged, hogy soha azok miatt az frigy állhatatossan meg nem tartattatik, de ha azok hellében némöt kapitányokat és némötöket választanátok, úgy elhinnék oztán, hogy mind az két fél békével maradna».

A magyarok vitézsége nem nyughat, ezt mondja Balassi is.

Ellenség hírére vitézeknek szive gyakorta ott felbuzdul; Sőt azonkívül is, csak jó kedvéből is vitéz próbára indul; Holott sebesedik, öl, fog, vitézkedik, homlokán vér lecsordul.

Balassi vásárütő emberei közül bizony sokat levágtak a törökök, tizenöt fej még Konstantinápolyig is eljutott. És testük hol maradt?

Az éles szablyákban örvendeznek méltán, mert ők fejeket szednek; Viadalhelyeken, véresen sebesen, halva sokan fekszenek: Sok vad s madár gyomra gyakran koporsója vitézül holt testeknek.

Az egyik ilyen vállalkozást, melyben Balassi Bálint is tevékeny részt vett, részletesen is ismerjük egy egykorú énekmondó elbeszéléséből, s mivel az irodalomtörténészek eddig csak két verssort idéztek ebből az érdekes beszámolóból, itt bővebben ismertetjük, mert ott látjuk benne hősünket a jó munkában.

Salánki György «Historia cladis Turcicae ad Nadudvár, nec non victoriae Ungarorum, duce magnifico domino Francisco Gesti», 1580-ban Kolozsvárt kiadott Tinódi-stílusú énekében számolt be a végbelieknek a szolnoki Sasvár bég felett aratott sorozatos győzelmeiről. Bennünket csak az első rész, Hatvan megrohanása érdekel, mert itt szerepel Bálint is.

Salánki szerint Sasvár magyar parasztból lett török renegát és az énekmondó megfigyeli, hogy a magyarokra az ilyen hitehagyottak fenekednek a legjobban. Ilyen szavakat tulajdonít Sasvárnak:

Igy értettünk (= hallottuk), hogy egy nehánszor
[mondotta:]

Ha magyar vér csak egy csepp bennem volna,
Kimetszeném mondom az nagy Allára,
Nem akarnám, hogy ez hitből kivonna.

Istennek csudáljuk ő ítéletit,
Hogy valakit kedvéből egyszer kivét,
És az ő népe száma közül kirekeszt,
Istennek az inkább kergeti népét.

Ezek dúlják legjobban marháinkat, ölik gyermekeinket...

Az ő fennhatósága alatt álló Hatvan ellen indulnak el tehát tavasszal, Szent György havában a végbeli magyarok, az egri és kassai német kapitányok vezérlete alatt:

Felindítá Isten az magyarokat,
Ruber Carolt és Colonitz Bertalant,
Velek öszve az Katai Ferencet.
Ez országnak mint jámbor hő hadnagyát.

Ezek mellé nagy sok jó vitézeket,
Magyart, Sárgát¹ és vasas Németeket...

¹ Kik ezek a sárgák? Sárgaruhás német gyalogosok?

Azzal kezdik, hogy felgyújtják a várost. S a hadnagyok imígyen biztatják a vitézeket:

Ugyanazon üzésben az Hadnagyok,
Nagy felszóval kiáltják az jámborok,
Mindnyájan most török fejet vegyetek,
Kik viselni jó *hírt nevet* akartok.

Mintha Balassi Bálint mondta volna ezt a szónoklatot. Ő jellemezte a végbeli vitézeket, úgy hogy «az jó hírért névért s a szép tisztességért ők mindent hátrahagynak»...

Akkor aztán alaposan hozzálátnak a vitézek: serényen szabdalják a török fejeket, s testüket a mezőn hagyják, alighanem künn a város alatt.

Martalócot, jancsárokat vágának,
Az üzésben Besliák (= török lovasok) hullának,
Nagy sok paraszt Török hegyben öleték,
Annyira hogy az testek egymásra értek.

Erre aztán a vitézek betörnek a város kapuján, s a törökök közül csak kevesen jutnak el a belső várba:

Az vitézek az Töröknek mind hátán
Menének be az városnak kapuján
Sokat benne levágának az utcán,
Csak egy kevés méne be Vár kapuján.

Nosza Balassi Bálint tüstént hozzálát a város kifosztásához, rabok szerzéséhez:

Lovaggal, gyaloggal vitéz Balassa,
Házakat, pénzes boltokat törött vala,
Gyermekeket, bullyákat¹ fogott vala,
Sok Törököt nyakon kötöztet vala.

Az ilyen kalandoknak nem utolsó sorban ez a zsákmányszerzés volt a célja: a végbeli vitézeket Bécs igen rosszul, sokszor éveken át egyáltalán nem fizette s ezek a tavaszi kalandok hozták a «jó szerencsét», a hosszú kemény téli nélkülözések után.

¹ Török asszonyok.

Azonközben az fegyveres németek,
Nagy hirtelen az házakat felgyuták,
Mint rókákat törököket füstölék,
Sok ő benne tűz miatt megöleték.

Sírás rivás kiáltás akkor vala,
Dobnak, trombitáknak zengése vala,
Várból tarackoknak dörgése vala,
Ezek de mind heában lesznek vala.

A zötyögős verseken keresztül is el lehet képzel-
nünk Balassi Bálint diadalittas mámorát a csata-
zajban, a síró-rívó gyermekek, asszonyok és az égő
házakban üvöltő törökök közepette. De hiába
dörögnek a vári tarackok, a magyarok közül senki
ott nem vész, a németekből is csak kettő s még ezek
közül is az egyik, akit megvadult lova vitt be a
várba, drágán fizetteti meg életét a rárontó törö-
kökkel.

Török mig így tőn az német vitézzel,
Az magyar is kívől török marhával,
Megrakodék nagy sok török bullyákkal,
Elindula sok fő török foglyokkal.

Bálint viszi a zsákmányt. Talán a «bulyák» közt
akadt egy-két szebb is, akitől aztán csókot rabolt és
szép török éneket tanult, hogy aztán majd évek
múlva Julia dicsőségére magyarra kanyarítsa...

S otthon Egerben a kacagó, mellet domborító
diadalmas bevonulás...

Nagy örömmel Vitézek juttak vala,
Eger várában beszállottak vala,
Kótyavetyét mindjárt hántak vala,
Istennek nagy hálát ők adták vala.

A versnek a Nemzeti Múzeumban őrzött egyetlen
példánya szélére egykorú kéz odaírta: «Én is voltam
az szerül (=akkor) szökni benn. Kótyavetés, hűtes
(=hiteles) az et fide mediante irom». Ez az Egerbe
menekült szemtanú tehát látta Bálintot a kótya-
vetyén, amint árulta a zsákmányt és rabjait.

S most már értjük, milyen nagy áldozatot jelentett, mikor a költő így kínálkozik Júliának:

Ez kegyesnek legyen mind fejem s mind lelkem
maga *kótyavetyéje* Szép szeme láttára *csörögjek vasban*,
legyek kín szenvedője, Csak öröm mondani, hogy
magamat kötni látám nagy szerelmére.

Ez a stílus csak a magyar végeken születhetett meg.

Vejsz budai basa beszámolójában így fest ez a hatvani rajtaütés: «Mint im mastann is Szent György havának 21. napján az ifjú Bátori István, Rüber atyjafiával, szakmári kapitánnyal, egri kapitánnyal, Homonnai Istvánnal, es az környül való végbeli kapitánokkal egymást értvén, sok némötöt es magyart egyben gyűjtvén, ez megnövezött némöt urak es magyar urak, kapitánok, némöt magyart, lovagot gyalogot ötezernél többet, fegyverökkel melléjük vevén, értötték, hogy az hatvani bék Budára jött, ilyen ártalmas dolgot míveltének, hogy az hatalmas császár vára alá, Hatvanra rohantanak, az várasat, majorját égették, dúlták, sok embört megöltenek, sokat sok marhákkal, kinccsel elvittenek, az császár adója szedő embört is mindön marhájával es sok kinccsel elvitték. Röggeltől fogván tíz óráig ellenköztenek, sok kárt es röttenetességet míveltének».

Balassi zsákmányában tehát ott volt a török adószedő egész pénztára, az adószedővel együtt. Az efféle ember volt a végbeliek legkeresettebb prédája.

A zsákmányból olykor az udvar is kapott, a szebbjéből, a ritkájából. Így küld 1582-ben Borbély András egri lovaskapitány néhány foglyot, 18 zászlót es arany-ezüsttel kiveret kardot Bécsbe, amit Sasvártól az ónodi győzelemben zsákmányolt. Evvel a pajtásával, meg Barcsay Jánossal ekkortájt, de már Egerből való távozása után kapott össze

Bálint valami ügyben, mert a bécsi haditanácstól írásbeli eljárást kér. Lehet, hogy az ajándék is captatio gyanánt indult el Bécs felé; az ügyről csak annyit tudunk, hogy Bécs békés kiegyezést ajánl a veszelkedőknek. Tán éppen valami zsákmányon kaptak össze...

Mikor az egri szolgálatot leteszi, az utolsó családi várba, Véglesbe ül be Bálint és onnan folytatja rajtaütéseit a többi várkapitánnyal egyetértésben. Így panaszkodik Szinán basa Ernő főhercegnek, hogy Nógrádba Szécsény alá Horvát György zólyomi, Fáncsy György korponai, és «Balassi Bálint víglesi kapitány», valamint Topoczy Ferenc «egy néhány ezer magokkal jöttek volt». Tehát Balassi együtt dolgozott Fáncsyval, aki helyette kapta meg Korponát és Horváttal, aki meg szülőhelyére, Zólyomba ült bele. A közös ellenség ellen a magyar egység az ő szívében is könnyen létrejött.

Ugyanebben az évben, 1584-ben, még három vásárt ütött meg Balassi Bálint vitézeivel, inkább kevesebb, mint több szerencsével. Török és zsidó vásárosokat raboltak ki, árut és pénzt zsákmányoltak újra Hatvanban, a pestmegyei Dömsödön és Gyarmaton, de egyszer ötven embert, másszor egész sereget vesztett rajta, harmadszor meg sikertelenül próbálkozott.

Bizony a vagyonyszerzésnek véres és áldozatos módja volt ez, s Balassi igen szorult helyzetben lehetett — vagy már kalandos házasságához kellett gyűjtenie a pénzt? — hogy ilyen sűrűn vett részt a végbeliek véres vállalkozásaiban. Takáts Sándor festői képben mutatta meg, hogy rá voltak utalva a szegény fizetetlen vitézek a zsákmányra: a pénztelen bécsi haditanács úgy tartotta őket éhesen, mint a rómaiak ketrecükben a vad oroszlánokat; a nyomorúság csak növelte vakmerőségüket és harci kedvüket.

A költő és közönsége.

Balassi élete tehát ugyanabban a körben zajlik le, mint a többi magyar uraké, csak rendkívüli egyénisége, s a kor kedvező légkörében szabadon megnyilvánuló vérmes, tettekbe kitörő természete visz bele annyi meglepő fordulatot.

De van valami, ami egészen rendkívüli benne : az az elhatározása, hogy nemzetét olyan költészettel ajándékozza meg, amilyen a többi nyelveken is virult már és az a kitartása, mellyel ezt az élet-programmot végre is hajtja.

Csak rendkívüli költői tehetsége magyarázza, hogy kora fiatalságától utolsó napjáig kitart a költészet mellett egy olyan országban, ahol tehetségét csak egy-két megértő barát méltányolta értéke szerint. Balassinak szükséglete volt a versírás ; verbális és formai teremtmő készsége, érzelmi ihlete szinte megszakítás nélkül működik benne, utolsó éveiben fokozódó termékenységgel.

Ha ezt a költészetet meg akarjuk érteni, gondolkoznunk kell arról is, hogyan keletkeztek versei, mi volt velük a célja, kik számára írta?

A mai költő magányában ír s elsősorban azért, hogy alkotásaival feloldja lelki feszültségeit. De csak kevesen vannak, akik íróasztalfiókjuk számára tartogatják írásaikat. A tehetséges művészből mindig megvan a társadalmi siker, az elismertetés vágya, esetleg a tömegek boldogításának, vezetésének gondolata. Ez az irodalom szociális oldala.

A renaissance-kor költészete sem volt szobaköltészet. A humanista-kor írója, talán inkább mint valaha, a sikerért, a tapsért, a mások gyönyörködtetéséért írta verseit. De Balassi Bálintnál más a helyzet, mint a francia-olasz vagy akár a német poétáknál. Az ő költői művei ugyanis — egy kivételével — saját életében nem láttak nyomdafestéket, közönsége

körönsege
szűkebb körre korlátozódott, és szinte versről versre változott.

Istenes énekei személyesebb jellegűek, mint a többi énekszerző kortárs hasonló versei. Ezeknek a szerzési körülményeit nem egyszer közelebbről is ismerjük. Az ő ösztönös költői tehetsége a vallásos költésből is élményköltészetet varázsolt elő: valóban saját belső vergődésének, bűntudatának, megnyugvásainak kifejezése. Verseinek első közönsége tehát — ha szabad itt e szóval élnem — maga az Isten.

De még ide is belejátszik olykor az a szándék, hogy ez vagy az a kegyes vele együtt imádkozzék: ezzel is közelebb óhajtott férkőzni szívéhez. Legtöredelmesebb énekét, ördöggel való tusakodását akkor írta, amikor házasodni szándékozott. A házasság előtti tisztulási vágy, talán a szentséghez járulás előtti köteles töredelem érzése ihlette. Megnyugodott lélekkel, ugyancsak házasodás előtt, írta a Szentlélekhez intézett könyörgését: itt már nincs szó töredelemről, bűntudatról; a tisztaság áhítata, az áldás szomjúsága, békevág्य terjeng benne: «egy árva szép szűzhöz» felgerjedt szíve a tiszta leánylélek hatása alatt áll. Férfias, tisztos hangú ima ez, amelyet csak eljegyzés előtt írhatott. Mi ugyan csak a Krusith János lánya körüli sikertelen érdeklődéséről tudunk és lehet hogy nemcsak szerelmes, hanem istenes énekkel is udvarolt a leány házána, lehet azonban olyan szűzről is szó, kiről mi nem tudunk semmit. Tehát az udvarló szándék még egyik-másik istenes énekében is megvan és ezzel megegyezik az a tény, hogy a Radvánszky-kódex másolója szerint egy istenes éneke Ungnádne Losonczy Annánál vezett el.

Viszont zsoltár-átiratai és Isten-dícséretei nyilván környezetére számára készültek. Így Lubelczyk lengyel énekét, melyet Balassi valamelyik lengyel protestáns gyülekezetben tanult meg, bizonyosan

idehaza valamelyik magyar község számára fordította «ígéről-igére». De még e közösségi költészetben is akad olyan, amelyet Rimay tanúsága szerint «halála előtt való betegségében» szerzett — a Béza 51. zsoltárparafrázisát, — s ahol a pokol félelme, a töredelem érzése, a tisztulás és a testi-lelki gyógyulás vágya kiált az Istenhez. (Ez a «betegség» bajosan lehetett halálos sebláza, mint általában felteszik.)

Ennek ellenére közvetlen környezete, családja, barátai, vitézei, az ájtatos gyülekezetek szívesen hallgatták és vették fel egymásután kegyes műsorukba Balassi új, szép ritmusú és rímelésű énekeit, mert meglették bennük saját töredelemre vágyó lelkük visszhangját.

Balassi szerelmes verseinek szerzési körülményei még bonyolultabb kérdések felé vezetnek bennünket. A fő indító ok az udvarlás, az kétségtelen, nem az irodalmi siker. A szerelmi költésnek tartalma szerint Nyugaton már a trubadúrok óta ősi célja: a szerelmi vallomás, a szerelmes szívének meghódítása hízélgéssel, szép szavakkal, szájalomkeltéssel. De már a trubadúrokról is tudjuk, hogy az eredeti udvarló célzat eléggé elhalványodik a gyönyörködtetés szándéka mögött: a költő elsősorban szép énekeket akar írni előkelő közönsége számára, s a hölgyön kívül, kihez a költő fordul, számba kell venni az egész hölgykoszorút, mely körülveszi, sőt az egész udvart, a sokat ócsárolt férjet sem véve ki. A szerelmes vers tehát irodalommal lesz, vagyis inkább énekköltéssé.

Petrarca Canzonieréről sem tudjuk feltenni, hogy darabjait a költő egyenként küldte meg Laurának: költői monológ az elejétől végig, melyet a kedves valószínűleg csak egyes részleteiben vagy egész terjedelmében olvashatott. Az udvarló célzat elhalványodik az imaszerű elragadtatás magányosan elzengett dalaiban.

A petrarkisták aztán már csak irodalmi sikerre pályáztak, a hölgy szívének megnyerése esetleges, másodrangú cél. A francia költészetben például egészen nyilvánvaló, hogy sem Marot nem gondolhatott Anne d'Alençon hercegnő meghódítására, sem Ronsardnak nem lehetett efféle célja, mikor az előkelő Cassandre de Salviatit választotta ki Laurájának. Már Hélène de Surgères-hez írt verseiben nyíltan megvallja érzéki vágyait, és pöröl a platonistákkal, de még itt is a költemények nagy többsége tiszta petrarkizmus, irodalmi vagy esztétikai gyönyörködtetés céljaira készült és közvetlen szerzése után nyomdászhoz került.

Balassinál más a helyzet. Ő nem a nyomda számára írta verseit, vagyis nem számíthatott olyan közönségsikerre, mely már magában arra ösztökölte volna, hogy verseket írjon.

A Radvánszky-kódex címlapján megadja, milyen hasznos Balassi Bálint verseinek olvasása: «Az ki azért gyönyörkedik benne, innent igazán meg tanulhatja, mint köly szeretőit szeretni és miképen köly neki könyörögni, ha kedvetlen és vad hozzá, de nem mindent hűvít úgy az szerelem tüze talám, mint őtet.» Tehát a kései másoló úgy fogja fel Bálint verseit, mint valami Ars amatoriát, melyből hasznos fogásokat lehet tanulni arra nézve, miképpen lehet meglágyítani a kedves szívét. Ezen nem változtat, hogy felismeri a versek kiválósága és a költő mély érzései közti viszonyt.

Hogy Balassi e verseit valóban udvarló célzattal el is küldte a címzettekhez, arra számos tanúságunk van. Ajándékaihoz mindig egy-egy udvarló, vagy gyengédségével megható verset csatolt: így ír le és magyaráz a mellékelt versben egy pelikános násfát, egy gyöngyökkel díszített gyémántkeresztet, és egy titkos «szerelmes helyen» kapott bokrétaért szintén verset küld viszonzásul. Bár az ajándékkísérő vers

műfaját is a nyugati költőktől tanulta, akik azt mint tiszta irodalmat is művelték, nála a vers éppúgy ajándék, mint az ékszer vagy a virág és arra való, hogy szép szavaival magához kösse a címzett érzelmeit.

A Julia-verseket sem lehet másképp felfogni, mint egy szerelmi hadjárat támadó eszközeinek. S az az ötlet, hogy a szép asszony szívét szerelmes versekkel hódítsa meg, talán arra enged következtetni, hogy annak idején is, még fiatal egri hadnagy korában, megküldött — vagy énekelt — versei nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Anna szerelmét megnyerhette.

Hogy Balassi a Julia-verseket valóban egyenként megküldötte Annának, azt több megjegyzése bizonyítja. A Julia vadászatjáról szóló vers fölé maga írta oda, hogy «írva» küldötte volt meg Juliának. De magukban a versekben is ezt olvassuk:

Hogy nem szólhatok, mégis csak írok, de leveleimre
Csak választ sem tész, sőt reám sem néz mint egy elvetetre.

...Sok könyörgésemre, szép leveleimre csak választ
sem téssz nekem.

S végül az utolsó vers szerzési körülményeiről a költemény tartalmi kivonata ezt mondja: «Mind-ezekre a versszerző találmányokra, kiket a könyörgése után ide írt, midőn Juliától sem izenetbe, sem levélbe, semmi választ nem vehetne, búsul magában...»

Ezért szánja tűzre Julia verseit:

Ti pedig szerzettem átkozott sok versek,
Búnál kik egyebet nékem nem nyertetek,
Tűzben mind fejenként égjete, vesszete,
Mert haszontalanok, jót nem érdemeltek.

Kimutatták már, hogy francia és lengyel humanisták is fenyegették ilyesmivel verseiket és mégis

megvannak... De a fentiek után azt hiszem, komolyabban kell vennünk Bálint elkeseredett szavait: nem általában verseiről van itt szó, hanem csupán a Julia-énekekről, s nem is a saját kezével írott gyűjteményes verses könyvről, ahonnan a Radvánszky-kódexet másolták, hanem a fogalmazványokról, amikről lemásolta vagy lemásoltatta verseit. A célzás világos: a verseknek azért kell elpusztulniok, mert nem érték el céljukat, a kegyes meghódítását.

De hogy az irodalmi szándék is állandóan a költő szeme előtt lebegett, azt is sok körülmény bizonyítja. Így maga az, hogy Anna nevét Joannes Secundus mintájára Julia neve alá rejtette, a humanista ciklusköltés magas ambíciójára vall, s ezt a Radvánszky-kódex másolója, nyilván Balassi saját kézírású megjegyzése nyomán, szintén megemlíti. A Julia-ciklus utolsó két darabjának egyébként már nincsen hódító célzata; az utolsóelőttiben már csak arra kéri Juliát, tartsa jó emlékében. Sőt az utolsó darab nagy szerelmi vallomását azzal zárja, hogy többé Juliát nem említi versben, ami azt árulja el, hogy ezt az utolsó énekét is csak azért írta meg, hogy a ciklust lezárja.

Ugyanígy nyilván semmiféle udvarlási szándék nincs abban a versében, ahol a két bécsi utcalánnyal, a Susannával és Anna-Marieival eltöltött estéjét beszéli el. Különös vers ez a maga primitívségében. Afféle verses levélben beszéli el a banális kalandot, s erre bizonyára nem lelt semmiféle példát a világirodalomban. Mint egy századdal később a francia költők leveleikben olykor versre fordították a szót és rigmusokban mondták el gáláns útikalandjaik egy részét (La Fontaine, Chappelle, Racine és mások), úgy számol be itt Balassi a megismerkedés körülményeiről, hogyan találkoztak a Tiefer Grabenon — még ma is hirhedt utca, — hogyan «éleszték» a leányok a két magyar vitéz «felgerjedését»,

hogyan fogtak kezét és léptek be a házba s hogy folyt benn az ölelgetés, csók, tánc, gyönyörűség, ékes beszéd, tréfálás, nevetség, «de versemben legyen immár vég», teszi hozzá rosszul alkalmazott szemérmel.

E verset Pozsony városából «kimentében» szerzte, «táncnótára egy kisded énekben... hogy bécsi virág juta eszemben». A nótajelzés szerint két lengyel dal volt az a táncnóta, melynek dallama fejében motoszkált s a lovaglás ritmusa, a dal makacsul visszatérő taktusa mellett eszébe jutott a forró bécsi éjszaka, szavak tolultak elméjére, az emlék magyar énekké alakult, igénytelen magyar verssé. Ebben az esetben tehát még azt is megtudjuk, hogy Balassinak olykor útközben támadtak fejében versei, s magában dudorászta őket, míg papirhoz, tollhoz, tintához jutott.

Becses vallomás még az is, amit Batthyány Ferencnek ír: «Nagyságod elmente után jutottak valami új versek elmémre! Posedaczkynak adtam, Nagyságod kérje el tőle. Nem rosszak bizony, azmint én gondolom!» S ezután ígér udvarló verseket is barátjának, ama bizonyos Fulvia részére. Nemcsak a szerzői büszkeség megnyilatkozása miatt érdekes mindez, hanem a váratlan ihletre való célzás miatt. A versek csak úgy «jutnak elméjére», kéretlenül. S arról is tanúskodik ez a levél, hogy Balassi elküldöztette verseit barátainak. Leghívebb emberének, Rimaynak hármat is küld messze Poroszországból. Balassinak is szüksége volt az elismerésre.

Balassi Bálint asszonyok, leányok nevében is ír verseket. Az udvari és egyéb gáláns költők Nyugaton ezt a műfajt már régen művelték: olasz, francia és neolatin költők. Nálunk a legrégibb házassági énekben, melyet egy névtelen 1548-ban írt Nyilas István és Sámbocki Anna lakodalmára, az énekszerző megszólaltatja a «virágot» is, hogy elmondhassa szemér-

alk.
mód

metes, tiszta érzéseit, szép ígéreteit, Isten előtt tett fogadását. Tehát magyar énekmondó, népi hagyomány is van arra, hogy az énekszerző a kegyes ajkán, annak nevében fejezi ki elképzelt érzéseit. A magyar poétika «helyzetdálnak» nevezi ezt a műfajt, ám valószínűleg a magyar költés ősi formája.

De legalább ugyanannyit tanult Balassi Ovidius heroidáiból is: ott a retorika legkifinomultabb eszközeivel elemzi a római költő hősnőinek lelkét önvallomások formájában. A költő Ovidiust igen szerette és ezeket a fiktív leveleket sokat olvasta, verseiben sokszor céloz rájuk, vagy vesz át belőlük ötleteket, képeket, hasonlatokat.

Így Waldapfel helyesen ismerte fel, hogy a Csák Borbála nevében írott vers valóságos heroida, melynek egyik régi kéziratot változata élén csakugyan az áll, hogy az «Csáky Borbála buzdítása, melyet egy ifjúhoz intéz, hogy korábbi szerelmére visszatérjen». Ezt az Ovidius heroidáinak emlékeivel teletűzdelt verset tehát Balassi talán önmagához intézve küldte el Csák Borbálának, avagy talán udvari költői szolgálatot tett azzal, hogy megírta számára.

Egy másik költemény címéből, «kit egy szép leány nevével szerzett», csak azt tudjuk meg, hogy egy szép leány nevében írta, mert csak így van értelme e címnek: a versfejekből ugyanis semmiféle akrosztichont nem betűzhetünk ki (Dézsi.) Csak nő beszélhet a tétlenségre kárhoztatottságnak ilyen tiszta bánatos hangján, csak nő mondhatja azt, hogy «nem kell arany lánc, sem pedig víg tánc, nincs semmihez kedvem», csak jól nevelt leány panaszkodik azért, hogy ritkán hall hírt szerelmese felől s «akkor sem mertem űtet kérdezni, mint rab csak hallgatok». S azt is megtudjuk a honvágy kínozza leány panaszából, hogy messze került «lakta földjétől»; képzeletben bucsút is vesz a mezőktől,

hegyektől, berkektől, szép völgyektől és szép szelíd vadaitól, hangos madaraitól... Ki ez a szép leány? még csak sejteni sem lehet, de bizonyos, hogy ez a sok szívbeli vihart látott költő csodálatos beleérzéssel fogta meg lelki állapotát, oly gyöngéden, ahogy csak az elvetemült Villon tud anyja tiszta szívével, egyszerű lelkével imádkozni.

Ugyanígy Losonczi Anna nevében — a cím szerint : nevére — is írt Balassi Bálint egy keserű hangú elégiát. Nevét a versejekbe tette. Valóban nincs szükség arra, hogy — mint azelőtt gondoltam — Losonczi Anna versének képzeljük ezt a költeményt. Ez a vers csak annyiban használható fel Bálint és Anna szerelmi történetének magyarázatául, amennyiben megtudhatjuk belőle, hogyan szerette *volna* a költő a kettejük szakítását feltüntetni. Téma és heroida lett Losonczi Anna érzéseiből a költő tollán.

Három heroidát is írt tehát Balassi, de azt hiszem, mindhárom esetben az udvari és udvarlói szolgálat keveredett az irodalmi szándékkal, mert még a Losonczi Anna nevére írott verset is csak úgy tudjuk elképzelni, hogy azt a költő dacos bosszúságában el is küldte hősnőjének.

Mindegyik esetben igazi közönsége az az egyetlen nő, akinek nevében a szerelmi epistolát megírta.

Tisztán udvarlási céllal készültek a Bebek Judit Morghai Kata és Krusith Ilona nevére írott énekek. A Krusith Ilonához írott vers szerzésének körülményeit még levelezéséből is pontosan tudjuk követni: Bálint gyámja tanácsára, immel-ámmal fogott hozzá az udvarláshoz s csak lassan kapott kedvet hozzá; költeménye ehhez képest fáradt hangú, s mint másutt kimutattam, bókjait egy humanista művéből, Aeneas Sylvius Euryalus és Lucretia-regényéből állította össze. De az eset megcáfolhatatlanul bizonyítja, hogy olykor mire való

Caecil:

volt a szerelmi költészet Balassinál: mint az egész Julia-ciklus, a Krusith Ilonához írt költemény is, a formális udvarlás és megkérés bevezetéséül szolgált.

Nem egészen világosan bár, de egy levelében Balassi maga is elárulja, hogy mások számára is ír udvarló verseket: «Ha Nagyságod — írja Batthyány Ferencnek 1593-ban — ez gyűrűt Fulviának megküldené, bizony oly verseket küldhetnék, hogy az stallmaszter leányának (ha értené ám) megímelyednék az gyomra belé miatta.» Ez a stallmaszter leánya, akiről a levél elején is tréfálkozik, alighanem Batthyány Ferencnek volt a szeretője. De az is világos, hogy a gyűrű megküldése ellenében kínálja versét, melyet aztán Batthyány saját céljaira felhasználhat.

Midőn azt hisszük, hogy Balassi Bálint az Anna nevére írt verset, ezt a nem éppen kellemes olvasmányt is megküldte Annának, ebben a hiedelemben megerősít bennünket egy másik hasonló eset, amikor Balassi verseiben kellemetlenségeket is üzengetett hölgyének.

Amikor a sok hercehurca miatt, ami rájuk szakadt, Balassitól felesége, Dobó Krisztina elfordult és a szentszék el is választotta a házasokat, Balassi megindítja az ostromot az özvegy Losonczy Anna kezéért. Ezúttal komoly házasságról volt szó, nem múltó szerelemről. Ekkor kezdi írni Julia-verseit, ahol az ostrom különböző fázisait lehet követni. Mindjárt a legelsőben lelkiismeretfurdalásairól és sok szenvedéséről számol be, a másodikban meg régi szerelmének új fellobbbanását dolgozta fel a humanista Venus-Cupido mítosz keretében. A harmadikban aztán Vénusz «okát jelenti annak is, miért árulta el az Felesíge». A kódex felirata hozzáteszi: «De ez Pető Gáspárnénál vagyon», és csupán az első sorát tudja megadni, mert nem maradt róla másolat: «Egy nagy követsíggel küldte sietsíggel

Venus hozzám Cupidót.» Pető Gáspárné nem más, mint maga Dobó Krisztina, Balassi elvált felesége, ki közben Pető Gáspárhoz ment hozzá. Ebből tehát az derül ki, hogy az a költemény, ahol Annának megmagyarázta, miért idegenedett el tőle felesége, magánál Dobó Krisztinánál veszett el. Hogy képzeljük el már most ezt az esetet? Vagy úgy, hogy az még felesége volt, mikor írta s iratai közt megtalálván, elvette tőle? Vagy inkább, hogy Balassi két helyre küldte meg, Annának és Krisztinának s magának nem tartott meg róla másolatot? Ez az utóbbi eset a valószínűbb s Bálintot ismerve, el is lehet gondolni, hogy a feleségére neheztelő költő dacból vagy boszúból eljuttatta versét Krisztinához.

Mindenképpen érdekes jele annak, hogy Balassi nem a közönség számára írta ezt a versét, hanem asszonyának és Losonczi Annának, s talán merész általánosítással azt is hihetjük, hogy korábbi versei legtöbbjét is csupán különféle hölgyeinek küldte meg, s amellet beírta saját könyvébe. A Dobó Krisztina esetében még ezt is elmulasztotta.

Most már látjuk, milyen szűkkörű közönség számára és milyen közvetlen érzelmi hatásra számítva készültek szerelmes versei. Stílusukra, elgondolásukra bizonynyal nagy hatást gyakorolt ez a körülmény. Hölgyközönségnek, mely nem ismerhette a latin retorika raffinált fogásait, nem lehetett olyan nyelven írni, amelyben ellipszisek, komplikált metaforák, epigrammatikus ötletek fordulnak elő s a mithológiával is csinyján kellett bánni, mert ha Prometheushoz akarta magát hasonlítani, akkor körülményesen kellett magát kifejeznie, hogy Anna megértse :

Akkor az én dolgom azonképen vagyon, amint a bölcsők írják, Hogy egy kárhozottnak pokolban nagy kányák szivét rágják, szaggatják ; De nem fogyathatják, noha rágton rágják, mert nőttön nőni látják.

Én szívemet is így, mikor én hozzám víg, ő nevel-
ten neveli, De viszont mint kánya, ő kegyetlen kínja,
rágja, szaggatja, eszi ; Én állapotomat, mint egy kár-
hozatot, olly keservessé teszi.

Prometheusból pokolban sínylődő kárhozott lélek
lett s a neve sem fontos, mert úgysem jelentene
semmit az olvasónak : a mítoszból tudós ismeret lett,
s az ókori költőkből «bölcsek».

Viszont ugyanennek a hölgyközönségnek igénye
írja elő Balassi számára, hogy nyelve mindig könnyen
érthető maradjon, mentes minden humanista sal-
langtól.

Mindamellett merész általánosítás volna úgy kép-
zelni el Balassi egész szerelmi költészetét, mintha
egyesegyedül hódítás eszközének szánta volna. Már
a Julia-ciklus lezárásánál láttuk, hogy a szerkesztés
igényével is számot vetett, mikor a költői hadjárat
sikertelenségét látva, még egy költeményben el-
zokogta utolsó szerelmi vallomását Juliához.

Ugyanígy nehéz feltenni, hogy a lengyel citerás-
lányról írt versét a lengyel leány meghódítására
írta volna : biz az nehezen értette volna meg.
Különben is itt a költő nem bókol, hanem leírja a
mámoros estét, melyet a leánnyal töltött és elmondja
diadalmas érzéseit az ének hallgatójának. Az egész
versben annyira lüktet még a citerán hallott tüzes
lengyel tánc ritmusa, hogy a költő lelki szükségleté-
ből eredettnek foghatjuk fel. Felejtve itt már min-
den praktikus cél s a költő csupán a belső kény-
szernek enged, mint Julia-Anna ihletésének legszebb
idején :

Lengyel szép Zsuzsánna vervén citeráját
És mondván utána gyönyörű nótáját :
Eszem vesztve,
Eltévesztve,
Szerelmében sillyesztve,
Felgerjesztve és ébresztve,
Szívemet elrekesztve,
Belső tüzzel emésztve!

Irodalom.

Balassinak halála óráján fián és lelki üdvösségén kívül még egy gondja volt. Nemcsak a mennyekben akarta elnyerni a halhatatlanságot, hanem — mint korának vérbeli gyermeke — az irodalomban is. Halálos ágya mellett ott állott szellemi örököse, Rimay János: «Halála óráján is őtet vallotta Balassi helyében valónak lenni, kérvén arra, hogy az ő halálát verseivel ékesítse meg.» A költői tudatnak nem lehet ennél a megbízásnál érdekesebb megnyilatkozása. Balassi kijelöli szellemi örökösét és egyúttal felkéri, hogy emlékét irodalmi formában örökítse meg, ahogy ez a külföldön is mindenütt szokás. Tudjuk, a kérésnek Rimay többszörösen is megfelelt: ő maga a költő szellemében magyarul, barátja Darholz Kristóf meg egy latin nyelvű epicedion-gyűjteménnyel tisztelte meg a nagy halottat, ahol a vitéz és a tudós író emléke egyként emelkedik ki.

Már ez a rendelkezése is azt mutatja, hogy Balassi az első magyar költő, aki tudatosan emelte ki a magyar poézist a lantos, hegedős, deákos költés szinte névtelen, egyéniség nélküli homályából.

Sőt Balassi nemcsak poétának tudta magát, hanem tisztában volt opusának nemzeti, irodalomtörténeti, sőt — akármilyen furcsán hat itt a szó — szellemtörténeti fontosságával is.

Idevágó nézeteit ugyanis Rimayn keresztül jól megismerhetjük. Igaz, Rimay tervezett Balassikiadásának előszavában mint saját véleményét adja elő mestere irodalmi értékéről vallott nézeteit, de nem kétséges, hogy e lapokból Balassival folytatott beszélgetéseinek visszhangját kell kihallanunk, mint Eckermannból Goethe szavát.

Balassi először is tudta, hogy ő a nagy korszakforduló, az újulás embere. Erázmus, Rabelais bol-

dogságtól és reménységtől duzzadó nyilatkozatai, Hutten «O seculum, o litterae!» kiáltása mellé odaírhatjuk Rimay János, Balassi tanítványának és szócsövének büszke dicsekvését is, aki szerint az Isten az «ötödik század esztendőnek fordulóját minden mesterségnek és tudományoknak kellemetesen elől való haladással, ékesen való virágoztatással s gyönyörűségesen való gyümölcsöztetéssel is megékesítette.» Balassit is éllette tehát a haladás, a fejlődés, a felvirágzás szelleme, melyet ma misztikus egyházi eredetű szóval «renaissance»-nak nevezünk. Az ő életműve is ennek a haladó, burjánzó, felvirágzó újulásnak a kifejezése: ő is részesíteni akarta a magyar nyelvet a «mesterségek és tudományok» nagy lendületében. Sőt Balassi-Rimay magával az új történelmi korszakbeosztással is tisztában volt, mikor magát és századát a középkortól elválasztva, «első», «közép» és «utolsó időbeli» elmékre hivatkozik, a szerelmi költészetet védelembe véve. Balassi kétségtelenül «utolsó időbeli elmé»-nek tekintette magát.

A haladás különben kétoldalú: «az külső kézi mesterséges sok munkának külömb-külobb új találmányó ékes formái»-ban a technika és a természet-tudomány nagy kifejlődését érezte Balassi-Rimay, másrészt azonban «az elméi (?) írástudó mesterségek» lendülete ejtette «álmélkodó» hangulatba a szemlélődőt. Itt már Rimay protestáns lelkülete is közrejátszik Balassi nézeteinek tolmácsolásánál. A nagy haladás ugyanis főleg az, hogy az Úristen «ezt az időt igéjének tökéletes értelemre való juttatásával, szent fiának igaz ismeretire való igazításával, akaratjának homály nélkül való kinyilatkoztatásával felruházá». Így lett a haladás kora egyúttal a nagyobb világosságé, egyelőre csak a középkor által elhomályosított vallás tételeiben. A mennyei lámpás az «elmék szemeit» a bizonyosság meglátá-

sára felnyitotta, «kiből következött, hogy nem csak az deáki nyelvnek alá természeti és keleti szerint való tudománya és alapátja helére, kinek-kinek (az tudományoknak kiadásából) honnjabeli nyelve szó-lással is» megékesedék.

Ez a protestáns színezetű szellemi hitvallás a legmélyebbre látó szellemtörténeti szemlélet, melyet e korból kaphatunk. Mások, mint Sylvester János vagy Bornemisza Péter, a többi nemzetek példájára hivatkoznak és csak a tudatosodó nemzeti nyelvi öntudatnak adtak kifejezést. Balassiban azonban Rimay tollán keresztül a XVI. századi humanista és renaissance ember szól hozzánk, aki korának szellemi lendületét saját életművében akarta kifejezni.

Rimay arról is tanúskodik, hogy Balassi tudatosan törekedett arra, hogy a magyar költők elseje, legkiválóbbika legyen. Ő, aki «az magyar nyelvnek dicsősége fundamentumába való állásával felette elő haladott, czélt tött az pályafutásra, ezben az pályafutásban való serénkedőknek fel», Azt hiszem, itt nemcsak a bámuló tanítvány szavát kell hallanunk, hanem a felpeszdlő magyar irodalmi élet tanúját, aki látta, mint versengenek Balassi körül s az ő hatása alatt a magyar nemesifjak. Balassi egyik «ekhós» versében olvassuk ezt a becses valamást:

Egy szegény zarándok, régi barátotok éneklette ezt nektek, Kik a magyar nyelven való versszerzésen egymással vetekedtek, Kit a nagy hamisság és háládatlanság föld szélére kergettek.

A versengők pedig nyolcan voltak, «nyolc iffiu legény», mondja a költemény első sora — örök kár, hogy Balassi csak szeretőik keresztnévét jegyezte fel — a költemény pedig ekhós vers, egy olasz-latin humanista-barokk verstechnikai játék, ahol minden szakasz végén az ekhó szójátékszerűen válaszol a

feltett kérdésre. S hogy éppen ezen az első magyar költői versenyen ilyen bonyolult szerelésű verset írt Balassi, ezzel is csak mesterségbeli fölényét akarta talán hangsúlyozni elmaradottabb barátai fölött. Ma talán kissé naívnak tetszik ez a stílus, de a lantos-énekzés technikájával szemben a formaérzéknek ez a túlhangsúlyozott mértéke igen magas művészetnek látszhatott. Balassi méltán lehetett büszke rá, s nem kétséges, hogy ő vitte el a pálmát az ifjú legények között...

Költői öntudatának biztonsága verseinek még a szövegére is kiterjed. Bosszankodott, mikor látta, hogy mások verseit átírják, elízetlenítik. «S nevetem azokat s búsulás nélkül sem szenvedhetem, akik akarmi írásimot is elméjeknek csontos pórázára kötven, sok igéknek változtatásával (obruálván sensusit is) vesztegetik, festetik és ízetlenítik és az mellett engem való rágalmazásokkal, nyelveknek hegyeit is fenik.» Alacsony elméjű zoilusok mernek az ő ihletett versein változtatni! Értelméből kiforgatják, elveszik eredeti ízüket... Balassi fájdalomosan érezte, milyen kárt okoz a magyar irodalmi élet fejletlensége szellemi hagyatékában, s mivel verseit a nyomda ólombetűi sohasem merevítették változatlan formába, az írás és éneklő szájhagyomány felkapta őket és megindult a «Zersingung», a széténekzés folyamata. Ebben az állapotban őrizte meg több szép versét a Vásárhelyi Daloskönyv egy századdal később: itt-ott egy-egy költeménynek még minden szakaszát felismerjük, csak toldalék kerül hozzá, olykor csak az egyéni színezetű elemek maradnak el, másutt már csak egy strófa, egy foszlány, egy kép vagy hasonlat csillog keresztül a több versből összeszedett színtelen, személytelen zagyvalékon. Balassi opusa lassan-lassan közösségi költészetté alakult át s ez az alakulás — Balassi tanúsága szerint is — már életében megindult, a

verseire büszke költő nagy bosszúságára. Ismerősei között csak sokra tartott fiatal barátjának, Rimay Jánosnak engedte meg, hogy javítson versein s ugyanahhoz a leveléhez, ahol énekeinek romlásáról panaszkodik, három versét is mellékeli, tudva, hogy nála azok «természetekben való neveléssel» fognak ékesgettetni, vagyis ha Rimay «igazít» rajtuk, azt a költő szellemében teszi. Érzése szerint a humanista Rimay nemcsak költeményei szépségét, hanem történeti jelentőségét is képes volt megérteni és azt remélte, ő menti át az utókorra és építi ki majd szellemi hagyatékát, mely az egyéni sikeren túl nemzeti fontossággal bír.

Rimaynak ő maga mondja el, milyen írói hírnévre vágyik: elég, ha néhány műveltebb és érnyes ismerőse méltányolja elméműveit. «Mit írjak azért, hanem hogy énnekem elég az, ha Kegyelmed és egyebek, kik olyak, mint Kegyelmed, azaz quorum nativa virtus aliisque virtutibus est cumulata, szeretik és ha Kegyelmedtek elméjéből ki nem kopik az emlékezetem, megmaradván Kegyelmedteknek kedve is hozzám, instar omnium mihi tres quatorve estis». Elég tehát, ha csak hárman-négyen vannak, mert az annyi, mint ha mindnyájan becsülnék. A magányos költőnek csakugyan három-négy lelkes és hozzá méltó olvasója volt...

De az irodalmi szándékon kívül egészen bizonyos, hogy Balassinak belső szükséglete volt a poézis. A zólyomiakhoz írt levelében már beszél arról, hogy természetes vadságát és durvaságát a műzsák nyájassága és a tudományok ékessége megpuhította. Számára a költészet már akkor, fiatal korában, izgalmainak levezetője, lelki feszültségének feloldója volt.

De van ennél még becsesebb nyilatkozata is. Legnagyobb termékenysége idején, mikor Anna elnyeréséért vívja életének legnehezebb harcát, sze-

relmi vágyai tombolnak lelkében, sok-sok strófa után egyszer csak ezt az érdekes vallomást teszi:

Forr, gerjed elmémre, mint hangya fészkére sok új vers mint sok hangya. Arra, mert szivemben szerelem tüzének csak te vagy édes lángja, Szózatot bűm vere, vigasságtételnek zengő s gyönyörű hangja.

Szebben és kifejezőbben bajos lenne leírni a költői alkotás, az ihlet folyamatát: mint a hangyák a boly körül, úgy bukkannak fel a tudatmögöttiségből a képek és ritmusok s tódulnak nyüzsgöve a tudatba; könnyen, folyékonyan, kissé zsúfolódva egymás hegyén-hátán. S mögötte bűg — mert Balassi éneket szerez, és nem papirosnak ír! — az édes-bús melódia, mely folyton fülébe dalol, miközben strófáit papírra veti. Micsoda fenomén az, aki magyar földön, a félművelt énekmondók korában ily mélyen lát a művészi alkotás fogantatásába? Mert ez a legtisztább intuíció, befelé látás, amiben Bergson a fokozott emberi élet kritériumát ismerte fel s amihez hasonlót e korban csak Montaigne elmélkedéseiben találunk.

Másképp nem is képzelhetjük el, hogy ez az ember, ilyen részvétlenség mellett, ilyen primitív viszonyok között, gyermekkorától hősi haláláig kitart a költészet mellett. Olykor tűzbe hányná verseit, mert tragédiájának tanújelei s főleg mert mikor legtöbbet épített rájuk, — Anna ostromában — cserben hagyták, gyenge fegyvernek bizonyultak, máskor megvetéssel beszél róluk, ha a vitézi mesterséggel hasonlítja össze a versfaragást. És mégis írt, mert írnia kellett, «dühösen», mint Bessenyei írta lázas sietséggel íróasztalfiókjának végeláthatatlan filozófiai elmélkedéseit.

A versírás megszeliđítette bűntudatát is, mint valami töredelmes gyónás, enyhítette, szenvedélyeit levezette, belső forrongását feloldotta.

De a poézis minden gyönyörűsége és szeliđítő

hatása mellett nem lehetett életcél Balassi számára. Nem magyar úrhoz való mesterség verseket faragni. «Ne véljen, uram — írja Krakkóból öccsének, akinek vitézi képességeit mindjobban kezdik becsülni — senki oly bolondnak, hogy ha ott kinn tisztességesen szolgáltathatnék velem, hogy örömesben az szolgálásban, mint versfaragásban nem foglalnám az elmémet.»

Az egyetlen magyarhoz méltó élet mégis a katonai szolgálat...

A végek költészete.

Valóban, Balassinak a szép hölgyeken és néhány műveltebb barátján kívül volt olyan közönsége is, amilyennel egy nyugati író sem dicsekedhetett. Vitéz társaira, embereire gondolok, kikkel együtt élt, együtt mulatozott. Az ő számukra írja szép tavaszi dalát, mert, mint a címzés mondja, az «borivóknak való». A borivók pedig a végbeli katonák, akik számára teljes szabadulást jelent pünkösdi gyönyörű ideje. Akkor lehet fűre vinni a télben elgyengült lovakat, akkor készül a vitéz a hosszú téli nyomorúság után a tavaszi jószerencsére, lesre, rajtaütésre, ami bő zsákmányt hoz a kótyavetyére. Ott a «füven lettében» fordítja Balassi Marullus tavaszi himnuszát, hogy aztán elénekelhesse «vitéz szolgál»-nak, kikkel vígan lakik a tavaszi időben. Ebben a versében a jó katonák már a horatiusi görög-római idill világát ismerték meg: rózsa-koszorúban táncoló szűzeket és ifjakat, röpködő Cupidót, ki összeadja a párokat s a horatiusi epikureizmusból kapnak leckét, ami bizonyára tetszett nekik. Ezzel Balassi az egyszerű végbeli tavaszt antik szellemben költötte át vitézei számára. Talán ő is többre tartotta, magasabb, tartósabb alkotásnak tekintette ezt a marullusi tavasz-ódát, mely pedig nem több egy horatiusi utánzatnál, mint

saját, környezetét közvetlen melegséggel leíró tavaszi dalát. Hiszen ezek a versek szereztek neki tudós hírnevet. A Marullus-fordítás mindenestre érdekes kísérlet arra, hogy a végbeliek egyszerű költészeti igényeit magas humanista szintre emelje.

Pedig másféle énekekhez voltak szokva ezek a derék vitézek! A jó Tinódi Sebestyén volt az ő költőjük, már egy nemzedékkel korábban. Ő énekelte országszerte az ő dicsőségüket, verselte meg hőstetteiket, biztatta, bátorította őket istenfélelemre, hűségre, kitartásra. A várurak és a végbeli magyar katonaság volt az a közönség, mely feszült figyelemmel hallgatta Werbőczy Imre véres török harcának fordulatait, Kapitán György döntetlen, de lovagias párviadalának izgalmas lefolyását, a végbeliek rajtaütéseinek drámai jeleneteit, Nyári Ferenc és Balassi Menyhárt vitézkedéseinek részleteivel, Eger diadalmas védelmét. Tinódi ismerte a végbeli katonák bajait, a rájuk leselkedő veszedelmeket, részvéttel énekelte rabságba esett bajtársaikról, «jó szerencsét» kívánt nekik — Balassi búcsújában is a hegyet, völgyet, erdőt «jó szerencseleső»-nek nevezi — és nevükben panaszkodik Bécs feneketlen zsákjára, mi miatt a vitézek erszénye is aszúkórban szenved.

Tinódinak még Balassi vitézkedése idején is vannak követői, mint például az a Salánki György, aki a végbeliek hatvani és nádudvari csatáit verselte meg a Tinódi-epika egyszerű technikájával.

E mellett azonban a végbeliek maguk is megénekelték hőseiket és azokat a csatákat, amikben résztvettek. Így siratják el 1571-ben Túri Györgyöt, a legvitézebb kapitányt, akit a törökök lépre csaltak:

Szertelen veszedelem reánk szálla.
Mert elesék tőlünk az föld oltalma,
Vitéz Turi Györgynek hogy lőn halála,
Kit mind az egész község megszírata.

Ennek oka lőn király ő fölsége
 És az ő nagy fizetelensége,
 A vitézeknek meg nem fizetése,
 Kiért rajtunk hatalmas ellensége.

Ez a vezérmotívum: minden bajnak csak ez az oka, semmi más. Nyomorukban kénytelenek elhagyni a szolgálatot, Túri Györgynek is kevés volt az embere, mikor a keresztény rabok kiszabadítása miatt vesztébe rohant.

Még érdekesebb az a névtelen vitézi ének, amelyet 1560 és 1566 között szerzett Gyula várában valami katonáskodó vitéz, — talán az énekben említett Balázsdeák Márton — mert ez a vers nem egyetlen hős vitézségét akarta megörökíteni, hanem Gyulavár másfélszáz vitézének együttes hőstettét. Megható őszinteséggel festi a vitézek nyomorát, akik hat hónapja fizetetlenül maradván, hasztalan kéri kapitányuktól hópénzüket és kénytelenek a préda miatt nehéz harcba indulni. E költemény stílusa szerintem független Tinódiétól és az embernek az a benyomása, mintha valami egészen régies, *közösségi* epikai költés emlékével állna szemben. Ma csak a balladás énekmondók stílusában találunk ilyen részleteket:

Az őrálló vitézeknek azt mondá:
 «Imhol látok egy szép veres zászlót,
 Zászló alatt egy fekete sereget.

Vég-Gyulából az miért kijöttetek,
 Ingyen majdan azokat megleglitek,
 Ezek nyilván tudom bizony törökök!»

Majd mint Roncevaux-ban Olivér figyelmezteti Rolandot a szaracén had szörnyű fölényére, itt Beke Pál viszi az okos harcos szerepét és ajánlja a félrevonulást. Azonban Roland-Hegedűs János megpirongatja a vitézek előtt:

«Mire mostan Beke Pál megijedtél,
Vég-Gyulából minem azért kijöttél,
Hogy te mostan török előtt elbújnál?

Mán te is jó vitéznek tartod magad,
Vég-Gyulában mikor iszod borodat,
Az vitézek előtt hanyod magadat.

Itt megválnak majd az ki vitéz leszén,
Bátor szive az kinek helyén leszén,
Ha törökkel szemben menése leszén!»

Beke Pál okosan felel: ő nem fél, Isten majd megsegíti, de a futást sohasem szégyelte, ha a harc kilátástalan volt; a vakmerőek, kik a túlerővel szembeszálltak, «nagy bolondúl magokat ott vesztették!»

A harc lefolyása után Beke János keresi csúfólódó barátját:

Hol vagy mostan vitéz Hegedüs János,
Hol vagy mostan én édes atyámfia,
Élsz-e még ez világon vagy megholtál?

Testek közül ottan megszólalt vala:
«Imhol vagyok én édes atyámfia,
Im még élek, de már csak alig vagyok...»

És elégtétellel állapítja meg, hogy hetvenöten mégis megmaradtak.

Mit nem adna a német-francia filológusok hada, ha egy ilyen énekük volna Nagy Károly hadainak hőstettéről! Ez az a cantilena-típus, melyről annyit ábrándoztak s amelyből régebbi elméleteik szerint a nagy eposzok lassan összeálltak...

A magyar ének valóban az, aminek ők ezeket az ősi énekeket elképzelték: a hősi tett után költött dicsőítő ének, amiből még a lírai elem sem hiányzik. A megtörtént események drámai kiszínezését, pointírozását egy már kialakult magyar énekmondó-stílus hagyományának érezzük.

Így állott a végbeli költészet, mikor Balassi Bálint szolgálatba állt. Ehhez még hozzá kell vennünk a bűnbocsánatért és irgalomért esdő istenes énekeket, mint a rabságban sínylődő Palatics Györgyét, melynek nótájára maga Balassi Bálint is költött egy verset, vagy például Németi Ferenc tokaji kapitány zsoltárfordításait s akkor lehet némi képünk arról, mit énekeltek az egri vitézek, mikor Balassi közösségükbe lépett.

Bizonyára tátott szájjal hallgatta ez a sok egyszerű lelkű katona, mikor Bálint lantpengetés mellett szebbnél-szebb énekeit elmondta körükben, az önkupák mellett. Mert lelküket még senki sem fogta meg úgy, mint ez a fránya hadnagy. Könnyen tehetette, hisz csak saját hősi lelkületét kellett a Lucretia-ének nagyhatású ritmusába kiöntenie... Balassi nem *egy* hőstettet, nem *egy* nagy csatát énekelt meg számukra, mint mestere, Tinódi Sebestyén, hanem valamennyi hőstettük, egész életük pátoszáat ragadta meg.

Ez a büszke, szívet dagasztó lelkület a környezettel függ össze, a tavaszi magyar tájjal, a sík mezővel, ahol keresztül-kasul lehet nyargalni, a hegyes-erdős vidékkel, ahol lest lehet vetni a törökre. Össze-függ a szép vitézi ruhával és fegyverrel, a párduc-kapával, a fényes sisakkal, forgóval, ami roppantul emeli a vitéz dalia öntudatát, félelmetesen szép megjelenését, személyi varázsát. «Jó ruhás legényekkel, nem kehegős vénekkel» szeret Bálint az úton járni. (Ő maga Bécsben, Walch Péter mesternél varratja pompás vitézi ruháját.)

S mikor végrendeletet csinál, milyen részletesen emlékezik Patakon maradt díszes vitézi felszereléséről. Lovain kívül ez minden ingó vagyona! Van három ezüstös nyerge, két handzsárja, ezüstözött, két hegyes törje, «egyik merő ezüst aranyazott, az másik parasztól (dísze) ezüstös», egy ezüstös sisakja,

egy ezüstös ujjatlan dupla páncélja, egy nyakbanvetője merő ezüst aranyozott, egy merő ezüstös szügyelője aranyozott farmotringgal, egy pár merő ezüst fehér sarkantyú, egy zabola ezüstös aranyozott, egy ló fejében való főkötő, «kit Horvát János csinált», Veletén pedig van egy másik ezüstös sisakja, «kinek az pofája és nyakvasa mind az pántjával össze merő ezüst és aranyazott.»

De ami legszebb a végbeliek életében, az nem a fegyver vagy a szerecsen-, vagyis szaracén-arabs ló, mi alattuk ugrál, hanem az az áldozatos élet, amit élnek. Éjjel csatáznak, ott alusznak, ahol a hajnal éri őket. S gyönyörű ellentétben állítja szembe Balassi, a vitézi rend szószólója, a kolostorok ambulatoriumát, «sétáló palotáját», iskoláját, a boldog, békés életet élő emberek mulatozását az ő szabad ég alatt folytatott, csupa nélkülözésből álló mesteriségükkel:

A nagy széles mező, az szép liget s erdő sétáló palotájok
Az útnak lese, kemény harcok helye, tanuló oskolájok;
Csatán való éhség, szomjúság, nagy hévség, s fáradtság :
[múlatások.]

«Servitude et grandeur militaire», írta Vigny tragikus katonanovellái címlapjára. Ő is a nélkülözés, a lemondás sztoikus szépségét látta a katonai hivatásban. Balassi poézisa a tiszta hősi etika magasságába emeli hallgatóját. S ezek után csakugyan értjük, hogy e széles föld felett nem lehet szebb dolog a végbeli életnél, mert az a hősiesség, a lemondás iskolája, minél szebbet — értsd virtusban szebbet — semmiféle udvari vagy éppen polgári élet nem nyújthat.

Kinek énekelte mindezt a költő? Legelőbb is közvetlen környezetének, az egri vitézeknek, hiszen hozzájuk fordul mindjárt az első sorban. Az ő hivatásérzetüket emelte saját szép eszményítő lelkén keresztül. Érdekes, hogy a zsákmány reményéről egy

szó sem esik a versben, pedig tudjuk, a gyulai vitézek énekéből is, mit jelentett számukra. Csak búcsú-énekében emlegeti a jó szerencse-leseket.

Tinódi módszere tán jobban terjesztette az egyes vitézek híret, Balassi lírája azonban a magyar végek egész nagyszerű közösségének emlékét tette halhatatlanná. Végtelen kár, hogy másik vitézi énekéből csak ez a két sor maradt ránk:

Eger vitézeknek ékes iskolája!
Jó katonaságnak nevelő dajkája!

De ami megmaradt, az is mutatja, hogy szűkebb környezetét is abban az eszményítő ódai tónusban tudta megdicsőíteni, mint hivatásbeli társait. S ez ad ennek a költészetnek nagyszerű távlatot: saját lelkét, Egerét, az összes végeket, sőt az egész akkori magyarságét elemzi, szólaltatja meg a költő egyszerű, tényeket felsoroló és mégis lírai önvallomással felérő versében. A költemény hatását emeli a tökéletes szerkezet: gyönyörködő felkiáltás a prelúdium, és meghatott, áldást kérő ima a finálé.

Ő maga sosem volt boldogabb, mint mikor a harci zajban forgolódhatott. Akkor minden anyagi és szívbéli gondot felejtett, mert a harci mesterség mindennapi munkája és fáradsága «az testet is megszeli». Künn harci zaj, benn végre csend: ez életének, magyar életének igaz értelme. Itt, a magához hasonlók között megtalálta önmagát, őseit, fajtáját, s akikkel az életben a békés napokban veszekedett, mint például Borbély András egri hadnaggyal, vagy akár saját embereivel, szép egyetértésben szabdalja a török fejeket. Mindezt sokezer magyar ember megtette az ő korában és tán ügyesebben, jobban fogtak hozzá, mint ő. De egy sem tudta úgy elmondani. A költészet így válik nála az élet muzsikájává.

Itt aztán hiába keresünk nyugati mintákat.

Semmiféle országban nem volt lehetséges ez a magas etikai pátoosszal teltített vitézi ének. S ahol valami hasonló helyzet előállhatott, mint Lengyelországban, ott Balassi végbeli énekét vették kölcsön és alkalmazták az ukrainai síkság végtelen távlataira. Czahrowski osztozott a magyar végek katonáinak sorsában és végigharcolva a magyar végeket, magával vitte lengyel honába Balassi Bálint hősi költészetének varázsát és megkísérelte saját anyanyelvén megszólaltatni a «végek dicséretét».

Egész Magyarország lassanként a végekre kerül, sőt a védőbástyán is leszorul a hátsó sorokba. Balassi Bálint még úgy tudja, hogy ő «édes hazáját, jó Magyarországot» védi, «ki kereszténységnek viseli paizsát», míg Bécsben «bányavárosi gránic»-nak (bergstettenische Granitz) tekintik Korponát, ahová Bálint kapitánynak kéredzkedik. Eger és más végvárok ellátását olykor a cseh rendek vállalták magukra és ezen a címen szinte a magyar végek felsőbb kormányhatóságának tekintették magukat. Így a magyar vitézek szemében a régi király-haza fogalom egysége mind homályosabb lett s helyébe a magyar *föld* lépett váraival, rónáival, hegy-völgyeivel, uraival, vitézeivel. Személytelen haza, de tartalmasabb, melynek üde, zöld, harmatos színeit Balassi költészete fejezte ki először. S a nagy költő ebbe a tavaszi díszletbe belefestette a szűnni nem akaró véres drámát is: a haza, Magyarország nemcsak föld, hanem súlyos harcát vívó «ecclesia militans»:

Oh én édes hazám, te szép Magyarország!
 Ki kereszténységnek viseled paizsát;
 Viselsz pogány vérrrel festett éles szablyát,
 Vitézlő oskola! immár Isten hozzád!

Szép hír.

A végbeli vitézekről mondja Balassi: «Az jó hírért, névért s a szép tisztességért ők mindent hátrahagynak...»

Az a nemes becsvágy, hogy jó vitézi hírre tegyen szert, a korabeli magyar viselkedésének egyik legfontosabb rúgója. Ebben az egriek vezettek valamennyi végvár előtt. Az ő vitézségük vetekedett a régi rómaiakéval és a régi magyarokéval:

Egriek! vitézek, végeknek tüköri,
Kiknek vitézségét minden föld beszéli,
Régi vitézséghez dolgotokat veti:
Istennek ajánlva légyetek immár ti.

Ezt a hírnevet szolgálták a párviadatok magyarok és törökök között, ez fűti a haza és a vallás szolgálatán, s a bosszú és a fölény érzésén kívül ezeket a bátor lovaskatonákat. Balassi Istenhez is azért fohászkodik, hogy az összes vitézi erényekkel megáldja, de különösen jó hírnévvel:

Áldj meg vitézséggel Az jó hírrel, névvel, Hogy szép tisztességgel Mindent végezzek el, Öltöztess fel Fegyvereddel, Jó ésszel, bátor szívvel!

Ezt az érzést szolgálta ki Tinódi Sebestyén is egész költészetével, ő előtte Beriszló Péter deákja, s vissza egészen az Árpádok koráig minden magyar énekmondó, akiről csak a krónikák révén van tudomásunk. Azzal, hogy megénekelte a hőstetteket, győzelmeket, a magyar lantos vitézi közönségének legfontosabb igényét szolgálta ki: hírnevének gyarapítását.

A humanizmus és renaissance más országokban is felkeltette a hírnév utáni becsvágyat, amely különben minden időkben, minden népnél, főleg az uralkodóknál vezetett udvari magasztaló költészet vagy történetírás kialakulására. De az újkorban a személyes hírnév utáni vágy mintegy demokratizá-

lódott : hírnévre vágyik a tudós, az író, a nemes, a művész, az asszony, még pedig olyanra, ami halhatatlanságot is biztosít neki. Ezzel dicsekszik a költészet és a művészetek legnagyobb alkotásai is erre törekszenek : Michel Angelo Medici-síremlékét a halhatatlanság ígéretével készíti, csak úgy, mint Ronsard szerelmi énekeit, ódáit.

Olasz földön a hírnév, a kiemelkedés vágya többnyire ókori, sztoikus római minták után igazodott ; erősen humanista élmény. Politikai gyilkosok római példákat idéznek és még a vérpadon is a római mintára elképzelt halhatatlanság gondolatával vigasztalódnak. Viszont a condottierikat nem a hősi eszme, hanem a pénz és a karriercsinálás, a dinasztiaalapítás mozgatja.

A magyaroknál a katonai hírnév megszerzése ősi erény s a megújulás szelleme ezen nem is változtatott, legfeljebb annyiban, hogy a régi magyar énekmondók dicsőítő hagyományát irodalommal emelte.

Hősiesség : ez volt az egyetlen lehetséges magyar életforma ebben a zaklatott időben. De a lovagkor játékos dicsősége helyett a magyarnak a véres ütközetek, ostromok, rajtaütések nyers valósága jutott : magyar földön csak Zrinyiász és nem Orlando furioso keletkezhett. S a hősi eposzt nem kellett Jeruzsálembe helyezni, mint Tassónak, itt helyben is megtalálták, Sziget, Szikszó, Fehérvár, Esztergom, Eger, Buda alatt.

Balassi lobbanó, érzékeny, dalos természetének mégis a költészet érzelmi formái feleltek meg, s azért nem ostromokat énekelt, mint Tinódi, hanem a vitézek lelkét ragadta meg.

A lovagságról mondja Huizinga, hogy esztétikai eszmény egy etikai eszmény külsőségei alatt. Inkább büszkeség, mely szépségre törekszik és ez a formává lett büszkeség teremti meg a *becsület* fogalmát, ami a nemesi élet tengelyévé lett. Burekhardt szerint

viszont ez a becsület sok bűnnel összeegyeztethető és meglepő önáltatásokra hajlamos, de azért minden tisztaság és nemesség új erőt meríthet belőle.

Balassi korának «hírneve» is valami efféle, de alig hiszem, hogy az etikai eszményre törő egyéni büszkeség, mely olyannyira vágyik utána, egyedül is megmagyarázza. Inkább azt gondolom, hogy ezt a becsületet, hírnevet a közösségi élmény tartja fenn és az egész magyar vitézi közösség, a Túri Györgyöt sirató «község» tartja számon. Ez valami más, mint a határozottan egyénibb színezetű lovagi becsület.

Meg aztán: a lovagi becsületnek *alkalmai*t kellett keresnie a megnyilatkozásra. Ez hajtja a lovagot a tornára, ez hozza a francia nemest már Zsigmond alatt a nikápolyi csatába, hol éppen az okosság rovására az egyéni kiválásra törekvés, a hírnév féltékenysége okozta a katasztrófát: a franciák maguknak akarták biztosítani a támadás elsőségét és nem várták be a gyakorlott magyar hadakat.

A magyar vitéznek nem kellett kalandra mennie messze földekre, ha becsületet akart szerezni a haremezön: a pálya ott terült el előtte és már csak a maga fenntartásáért is síkra kellett szállnia. Vitézi párviadalt is nem egymás között, hanem a pogánnyal vívott, ami Nyugaton csak az eposzokban és regényekben fordul elő. A lovagság a végbeli magyarnak mindennapi kenyeke, nem pedig egyéni vállalkozása, mulatsága volt. Jó hírnévre szert tenni, ez volt már ekkor az egyetlen magyar életforma. Balassi génuszának egyéni vállalkozása, hogy ezt a keservesen megérdemelt hírnevet poétai babérrel korszorúzta meg.

Nagyon érdekesen nyilatkozott meg Balassi Bálint *egyéni* becsületérzése a Rubigallus szolgájának esetében. Emlékszünk még, hogy Balassi a zólyomi bíróhoz és tanácshoz intézett levelében hivatkozik arra, hogy sértést büntetlenül nem

hagyhat, ő, aki nem valami homályos családból született, ha méltó akar maradni őseihez, akik a zólyomi polgárgyerek okvetetlenkedéseire hasonló dolgokat sohasem tűrtek volna meg. A latin levél tónusa kitűnő mértéke annak a távolságnak, amelyet Balassi Bálint maga, családja és a földet turkáló bányapolgárok között érzett:

«Hogy pedig prókátorok módjára amaz elcsépelet közmondást: «vim vi repellere licet», ti hozzám intézett leveletekben használni merésztétek, az bizony elég sovány dolog, de még maga a rossz szándék is, amit beletettetek, hiú képtelenség. Mert ki az a valamirevaló ember, kérdem én, — aki ha ilyen könnyű — nem mondhatom, hogy súlyos — sértéssel illet benneteket és nem véve figyelembe az ország törvényeit, féljen a ti erőtöktől? A ti aranybányáitok bányászainak meséljete ilyeneket, akik a ti republikátokat úgy bámulják, mint a régiek a római köztársaságot! Hiú az erő nélküli harag. És nekem, Herkulesre mondom! ti nem félelmeteseknek, hanem nyomorultaknak látszotok, ti akiket Isten a bányák állandó és dicstelen munkájára vetett alá és akiknek hírneve alig jutott túl azon házak küszöbén, melyekben laktok. Ez az, mit egyelőre feleletül üzenek nektek a hozzám küldött levélre, amint ti is kívántátok, de szívesen megengedem, hogy bármilyen értelemben magyarázzátok. Valetе!»

Dicstelen mesterség a bányászé: hírneve nem jut túl háza küszöbén! Benne van ebben a mondatban a nemes katona egész büszkesége és megvetése azzal a népséggel szemben, melynek nem kenyere a hírnév. Hiszen Isten a közembereket arra teremtette, hogy a földet túrják és előállítsák azt, ami az élethez szükséges. De hogy ők merjék a nemes urat latin sentenciákkal kitanítani...

A jó hírnév ellentéte az infámia, s a becsületére oly kényes Balassinak azzal is meg kellett ismerkednie. Meg kellett érnie, hogy mindenki róla beszélt: «mostan csak én vagyok az község csudája, házasságom miatt Magyarországon». «Tisztességbeli kár» érte, pedig büszkeség nélkül, teljes önérzettel

mondhatja, hogy származás, emberség és belső érték dolgában alábbvalónak magát egyik Dobónál sem vallhatja, akik ebbe a csúfságba mártották. Régi jó nemzetét külön hangoztatja ilyenkor. S mert becsülete volt tán szívének legmélyebb érzése, sértett önérzete ihlette legmélyebb verssorait is, mikor felesége idegenkedésekor ezt írja :

Kiért réám szállott Istentül nagy átok,
Betegség, kár, sok gond, *szígyen*, *rút hír*, szitok
S ha kiért vétkeztem, hozzám az is álnok.

Hozzá unokabátyja, András őt infámiával vádolja Ernő főhercegnél, a magyar ügyek helytartójánál. Azt meri mondani, hogy Újvárból és Egerből gyalázattal kellett távoznia. Egész Egert tanúságul hívja, hogy becsületét, hírnevét mindenkor épségben megőrizte — egy csekély bírságot leszámítva, amit akkor kellett fizetnie, mikor vitéz társaival valami miatt összetűzött...

A szégyenérzet még évek mulva is gyötri. A magánbecsületén esett foltot a vitézség hírnevével akarja lemosni s mikor hadbavonulása előtt imádkozik Istenhez, azt várja, hogy ezzel lemossa arcáról a bélyeget :

Hanem szent nevedért s a szép tisztességért, *kiben megkisebbitél*, Noha nem méltatlan ; mert *rút és szántalan bünömért* rám gerjedtél ; De felejts el, kérlek, undok vétkeimet. *lám már eléggé vertél.*

...Csak tereád hagytam életemet, Uram! valamely helyen járok. Ész és bátorságot, szerencsés nagy sok jót csak jóvoltodtul várok, *Orcámról töröld el, szép vitézségekkel szégyent, kit mégis (= még mindig) vallok.*

Esztergom előtt írta vajjon ezt a szép énekét? Vértanúsága csakugyan örökre letörölte a szégyent hírnevéről...

Magyar Babel.

Az állatsereglet a renaissance idején jött divatba, olasz földön. A természet változatossága iránt kíváncsian érdeklődő újkori ember, aki a középkori tudás zárt világából kilépve, mohón kereste mindenütt az új színeket, az embersereglet gondolatát is megvalósította: Ippolito Medici udvarában húsféle nyelvű barbárt tartott.

A XVI. századi magyarnak nem kellett drága pénzt költenie, hogy egy ilyen nyelvi Babelben gyönyörködhessen: megkapta azt ezen a menekültek, hadak keresztül-kasul nyargalta földön ingyen is és ha a magyaroktól üresen hagyott, idegennyelvű pásztoroktól betelepített hegyvidéket hozzávesszük, Ippolito Medicinek se lehetett olyan tarka embersereglete, mint amilyen egy felvidéki magyar végvár körül felgyülemllett.

A horvát nemesség, vitézi nép és a rácság állandóan özönlik még ez időben is Erdélybe és a magyar határokra: így kerülnek a Krusithok, a Barbarithok, a Melithek Balassi Bálint életébe és Bálint nagyapjával, aki horvát bán volt, bizonyosan sok horvát vitéz jutott Balassi János váraiba is, akikkel Bálint már gyerekkora óta érintkezhetett. Ez idő tájban se szeri, se száma a Horvát és Rác nevű végbeli vitézeknek, Balassi János Divényt védő emberei mind elestek, kivéve Rác Radossát, aki Egerbe menekült. Balassi Bálint egyik legkedvesebb emberét, ki részt vesz Patak elfoglalásában is és akire «bizonyos okokból» egy falut hagyományoz, Rác Demjénnek vagy Demeternek is hívják. Az erdélyi Nagy Péterrel együtt ő az, aki miatt külön levelet ír Kapy Sándornak, hogy rejtse el őket, míg a pataki támadás miatti felzúdulás lecsillapodik. Név is, keresztnév is délszláv származásra vall, s Bálint bizonyára tőle is hallott horvát virágénekeket,

amilyeneknek nótájára első versét, hattyú-allegóriáját írta.

Oláhul, mondják, erdélyi fogsága alatt tanulhatt meg, vagy legalább is ott hallotta a «Savu nu lasă în casă fata» kezdetű népdalt — ez a legrégibb oláh népdalemlítés, még ha csak egyetlen sorát ismerjük is — s az elveszett juhait sirató oláh pásztorleány dallamát és szövegét; mindkettőre magyar énekeket szerez. A pásztorleány sirámát elénekelték 100 évvel később is, II. Rákóczi György marosvásárhelyi bevonulásakor (1659). Szerintem ez a népdal oláh változata lehet annak a nemzetközi folklortémának, melynek magyar variánsait etnográfusaink már összeállították. Ezekben a gulyás vagy a kanász panaszkodik balladastílusban, hogy elvesztett állatai miatt rövidesen felakasztatja a földesúr és mint Villon, részletesen elképzeli magát az akasztófán: «Kár volna még nékem a fán megszáradni, Fekete hajamat szélnek elhordanyi, Fekete szememet Hollónak kiásni, Gyócs ingem, gyócs gatyám szélnek lebegtetni». Az oláh változatban talán a juhászgazda vagy szülei részéről fenyegeti hasonló veszély a siralmas panaszát monológban elmondó leányt.

Az erdélyi fogságon kívül más lehetőségekre is gondolhatunk, mikor a költő oláh érintkezéseit keressük. Oláhok többször harcolnak a végeken, így 1562-ben Balassi Menyhárt ellen Báthory István és Németi Ferenc tokaji kapitány vezérlete alatt. Balassi Bálint nagybátyja sokat ejt foglyul közülük Hadadnál, de szélnek ereszti őket. 1584-ben egy Topoczán János nevű vitéz vezénylete alatt indulnak el a végbeliek Véglesből, tehát a Balassiék várából, hogy egy divényi rajtaütésben résztvegyenek. Neve után ítélve ez a Topoczán is talán oláh volt.¹

¹ Másutt meg Topoczay Ferenc néven szerepela basák levelezésében. Az -an oláh képző megfelel a magyar -i-nek. L. fentebb 80. l.

De a hunyadi származású Nagy Péter, Balassi Bálint másik kedves embere, ki Patak ostromában is tevékeny részt vett, s később Balassi erdélyi küldönce, kivel pénzt és árut hozat ki és be, szintén énekelhetett az új és exotikus dallamokra mindig szomjas Bálintnak szép oláh népdalokat...

Balassi lengyel nótái között is van olyan, amely határozottan népdalszerű, sőt sikerült is rámutatni, hasonló sorkezdetek alapján, lengyel rokonaikra. Egyikben a szerelmes leány beszélget anyjával és jajgatja el kínjait, másokban az ismeretlen népi szerző az erdő szélén, hús forrás mellé helyezi el kedvesét.

Lengyel szót, lengyel éneket már kora gyermekkorától hallhatott Bálint, bár Zólyomban nevelkedett s így környezetében a jobbágyok tótul, a városi polgárok németül beszéltek. Lengyel katonák, szolgák azonban biztosan akadtak Zólyomban is, hiszen apjának jelentékeny birtokai voltak odaát a határszélén. Így tudjuk, hogy a szécsényi vereségnél török fogságba esett Balassi János kürtöse, a litván Tamás, akitől az akkor még 8 éves gyermek Bálint sok szép lengyel nótát hallhatott. De a lengyel szó és dal egész életén át zengett fülében: Lengyelország volt Bálintnak igazi alma matere. Egy nótajelzése (Blahosz Launász) ugyan azt mutatja, hogy tót füllel hallotta és használta a lengyel szót...

Erről az istenes énekéről Waldapfel kutatásai óta tudjuk, hogy lengyel eredetű és egy lengyel protestáns énekszerző, Lubelczyk Jakab zsoltároskönyvében olvashatta vagy valamelyik lengyel protestáns gyülekezetben hallotta. A lengyel elem Balassi zenei és irodalmi élményeiben tehát eléggé széles skálájú, népdalok mellett vallásos irodalmi reminiscenciák tanúskodnak róla s ha bizonyos párhuzamosságokat, mint döntő bizonyítékokat elfogadunk, akkor tán még a nagy lengyel költő,

Kochanowski János szerzésével is ismerős volt, bár különös, hogy ez a nagy egyéniség, Balassi kortársa, aki a lengyel renaissance-nak egészen rendkívüli jelensége s akinek költészete telve van egyéni életének, filozófiájának, hazafiúi fájdalmanak és humanista műveltségének szebbnél-szebb kifejezései, szinte észrevétlenül ment el magyar sorstársa mellett.

Ugyanígy vagyunk a német szellem világával is. Itt még akkor nincsenek olyan kiemelkedő egyéniségek mint Kochanowski, de sem Hans Sachs, sem a Bécsben megtelepedő udvari költő, Schallenberg nem szerepel Balassi Bálint irodalmi élményei között. Esetleges téma- vagy stílushasonlóságuk a gáláns líra általános európai formakészletéből magyarázhatók. Balassi Nürnbergben és Bécsben, de közvetlen szomszédságában, a bányavárosokban is kapathott német ösztönzéseket.

Sok mindent írtak a bécsi udvari költés, a bécsi humanizmus és a német «Gesellschaftslied» nagy nevelő hatásáról, állítván, hogy ezek Balassi költői felfogását és ritmikai érzékét kialakították volna. Pedig ma sem bizonyíthatunk mást, mint azt, hogy Balassi Bálint egy flandriai származású bécsi udvari karnagy, Regnart Jakab német nyelvű énekeskönyvét forgatta, használta, fordította, s ezt is csak 1576 után, mikor Regnart első háromszólamú villanella-gyűjteményét közzétette. Két dalának szövegét adaptálta *magyar dallamra* és csupán *egyetlen* melódiája lamentált annyira a fülében, hogy szerelmi elégiát írt rá.

Mikor azonban Regnart Jakab nürnbergi daloskönyvét kezébe kapta, tulajdonképpen nem jutott más szellemi világba, mint amit az olasz költészetten keresztül megismert. Regnart vilanellának szövegei, sőt dallamai is olasz eredetűek, s éppen azokról mutatták ezt ki, melyeket Balassi

felhasznált. A német nyelv itt csak közvetítő volt és nem ízlésalakító, mert az olasz költészetet Balassi közvetlenül is ismerte.

Lehet az is, hogy Balassi személyesen ismerte Regnartot, aki 1573-ban lett a bécsi udvari gyermekkar mestere és hallotta gyermekkarát énekelni. (1579 után már Prágában, Innsbruckban, majd újra Prágában tartózkodik, mint alkarnagy.) Mégis énekeskönyvéből legfeljebb csak az 1576-os első kiadás óta dúdolhatott.

Éppen ezért téves ebből a néhány Regnart-átírásból azt a következtetést levonni, hogy a magyar nyelv «lírai átalakulása Balassánál német vezetés alatt megy végbe». Ugyanilyen joggal mondhatnók, hogy ez az átalakulás olasz, közép-latin, lengyel vagy török vezetés alatt történt, ha nem tudnók, hogy Balassi költészetében a magyar hagyomány és a humanista műveltség játssza a döntő szerepet, hiszen kb. 100 énekre rúgó termeléséből mindössze 17-nek van idegen nótajelzése, erotikus stílusa pedig az általános európai udvarló stílus befolyása alatt alakul ki, mely egyformán használatos volt a latin, a humanista, az olasz, a német, sőt a török szerelmi költészetben.

Balassinak van egy nótajelzése: «Vir monachus in mense mai», mely minden bizonnyal a középkorból az újkorba is átszivárgó latin nyelvű szerelmi költés egyik érdekes darabjának kezdősorát őrizte meg. Ezt a költést főleg kóbor klerikus deákok művelték és afféle anakreoni jellege volt: tavaszt, bort és szerelmet daloltak jól pergő strófáikban, sok jókedv, sőt szabados tréfa hangoskodott bennük. A Balassi idézte dalban is valami szerzetesről lehetett szó, akit elfog a májusi tavasz varázsa és kimegy a szabad természetbe. Analógiát is idéztek már e verssel kapcsolatban, és pedig egy franciával kevert éneket, melynek a kezdősora: «Vir monachus in

mense julio». Itt egy apátság priorát énekli ki a verselő deák, amint kimegy a monostorból szeretőjéhez mulatni.

Ha ilyen volt a ma már ismeretlen vágáns-ének is, ahol a szerzetes májusban ruccant ki kolostorából, Balassi átköltésében csak egy allegorikus tavaszi séta maradt meg, ahol a költő maga fekszik a «ciprusfa» alá, egy eszményi, de minden részletében középkori tavaszi környezetbe, hogy szerelmi álmodot lásson. Ezt a híves, kristálytisza vízű csergő patakot, gyöngyvirágtól, ibolyától illatozó partját, két rózsabokrát és a ciprusfán hangicsáló fülemülét egy francia zsonglőr-troveor álmodhatta először a Rózsaregény ízlésében s valamelyik kóbor klerikus költötte át hangsúlyos mértékű latin strófáiba. A vágáns-költés is hallatta a maga szavát Balassi dallamoktól zsongó lelkében.

A török.

Ez a Magyar Bábel legélénkebb színfoltja.

Balassi életét gyermekkorától utolsó percéig arccal a pogány ellenséggel szemben éli le. Nyolc éves, mikor otthon, Zólyomban hallja, hogy Szolimán Eger alá készül, majd Zrínyi Miklós siklósi rajtaütése után Sziget alá vonul, hogy egy epikai méreteket öltő nagy ostromban megvívja a Zrínyiek sásfészkrét. Majd nemsokára saját apját látja megjönni Szécsény alól, balkezén sebét takargatva, mit Bessir török kapitánytól kapott, s aztán egymásután hazaszállingózni a húsvéti véres csata hírmondóit, kik közül Tarjáni Sebestyén minden ruhájától megfosztva, hasoncsúszva tér meg. Hallja, amint elmondják a füleki Hasszán véres rohamát, a 4000 magyar gyalogos rémült futását. Akkor hallja talán először Krusith János nevét is, akit Kovári Imrével és a litván Tamással, apja kürtösével együtt elfogtak a törökök.

Majd mint meglett ifjúnak erdélyi fogsága alatt rettegnie kell, hogy a török szultán kikényszeríti kiszolgáltatását, mert «magasságos portánknál... különösen Balassi János fiára szükségünk van, nagy szükségünk», írja a szultán Báthory Istvánnak. Az apára különösen haragszanak Konstantinápolyban, nemcsak rajtaütései miatt, hanem azért is, mert török foglyait a váltságdíj miatt — török-magyar végbeli szokás szerint — állandóan gyötörte, és mert legutóbb is ravasz csellel akart törbe csalni végbeli törököket. Igaz, Divény és Kékkő elvesztésével fizette meg ravaszkodását.

Báthory István rokonsága és a jó magyar viszony címén utasítja el a kérést, de mikor Lengyelországban Bálintot haza bocsátja, Mehemet basa nagyvezérnek azt írja, külön lelkére kötötte, intse meg apját, hogy bánjék emberségesebben a török foglyokkal és bocsássa szabadon azt, aki iránt annyit érdeklődik a szultán.

Majd, mint később Zrínyi, Balassi Bálint is a törökkel vívott állandó küzdelemben kitűnően megismerte a mindennapos izgalmat okozó félelmetes ellenfelet: elsősorban jól megtanulta nyelvét. Ezért később a szentszéknél még védekeznie is kellett: őt, aki szüntelen kockára tette életét a kereszténységért, megvádolták V. Sixtus pápánál, hogy titokban a török vallásra tért át és kisfiát a török rítus szerint körülmetéltette s a Musztafa nevet adta neki. Az esztergomi szentszék előtt tett áttérési nyilatkozatban fölényesen utasítja el ezt az ostoba pletykát. A hitehagyásnak akkorában máglyahalál volt a büntetése, mert előfordult — bár igen ritkán — a végbeli vitézek között is. Így egy Tót Sebestyén nevű renegát vitézt megégettet a nádor (1556). Sokszor kényszerből tették és éppen Balassi Bálintnak Hatvan alatt elfogott húsz vitéze közül nyolcan tértek át Konstantinápolyban a török hitre, hogy elkerüljék a gályát.

Érdekes, hogy apjára is hasonló vádat fogtak rá, még erdélyi fogsága alatt: Ungnád Dávid luteránus udvari papja, Gerlach István jegyezte fel naplójába azt a mendemondát, hogy Mehemet pasa beárulta Balassi Jánost, mert az levélben ígérte, kész övéivel együtt meghódolni a töröknek, ha fiának, «ki a Békes-féle háboruban a török kezébe esett», visszaadják szabadságát. A csodálatos csak az, hogy még irodalomtörténészek is hitelt adtak ennek az esetlen ráfogásnak.

A Bálintra vonatkozó vádaskodás onnan eredhetett, hogy kivételesen jól ismerte a török nyelvet, török énekeket énekelt, sőt török könyvei is voltak. A Balassák várában mindig volt egynéhány, néha több tucat török fogoly, akik sokszor jelentékeny értéket képviseltek, mert hol magyar foglyokért, hol meg jó váltságdíjért eresztették csak ki őket, Balassi leveleiben sok szó esik róluk, mert Bálint, hogy pénzhez jusson, hol fogaikat ütteti ki, hol három ujjnyi «temérdekpálcával» üttet el a farukon, mindeniknek hetvenötöt. Igaz, kíméletből hozzáteszi: «de a talpokot ne bántsák». Mindezt azért, hogy lássák odaát: a fiatal örökös komolyan veszi a váltságdíjat. A török fogoly olyan zsákmány volt, mint a pénz és láttuk, hogy a hatvani rajtaütésnél is úgy hányta szekérre Bálint a török gyerekeket és asszonyokat, mint a pénzes zsákokat.

Volt tehát ideje a hosszú egi hónapok alatt és otthon is már gyerekkora óta törökül megtanulni. De a tudást mohón szomjazó lelke itt is túlment a katonai szükségleteken. Török énekeket, török írást tanult a foglyoktól, kik között bizonyosan sok műveltebb ember is lehetett, mint például azok a kezesek, akiket megkínóztatott a hazaengedett Hasszán agáért s akiket emlékezetből név szerint idéz levelében: Ali baba, Musztafa aga, Hajdár és Hramadán, a jancsár.

A bécsi állami könyvtárban őriznek egy kéz-

iratot, melyet valami magyar határon fekvő végvárban írtak össze. Ebben a gyűjteményben török versek és különféle keresztény és török hitvallások mellett — jó volt ezeket mind tudni abban az időben! — német, horvát, magyar, sőt kevert török-magyar makaróni nyelvű verseket is találunk. Valamilyen renegát műve lehet ez a medzsua, aki mindezekben a nyelveken jól tudott s ezenfelül még latinul is. A magyar versek az ismert protestáns énekeskönyvek darabjai közül kerültek ki, — köztük van a Palatics éneke is — a szerelmes verset pedig egy «divínyi» írta, tehát egy magyar vitéz éppen Balassiék várában. Az ismeretlen költő valami török gázelt dolgozott itt át magyarra, mint ahogy Balassi is fordított ilyeneket verseskönyvébe. Török fordításra vallanak a költemény tipikusan török motívumai (narancs-csecsű, fekete szemöldökű).

Divény elvesztése előtt vagy után élt-e ott ez a magyar verselő, katona volt-e Balassi János várában vagy renegát a török szolgálatban, esetleg rab a törökök kezében? Ki tudná megmondani?

A divényi és Balassi verseinek hasonlóságából Gragger Róbert azt következtette, hogy a verset Balassi írta, pedig csak annyi bizonyítható, hogy ugyanabból a műveltségi körből származó énekkel van dolgunk. Szimbolikusan mutatja ezt az a makaróni vers is, mely a «divínyi» verse után következik:

én nem bántom te kegyelmed, jöszte szívem én velem,
 çekmesün hiğranile ğān u dil derd u elem,
 beni terk ejleme szívem bökmesün belūmī gamm,
 jere szívem jere lelkem jere i mäh-i sanam.

De Balassi ízlésében nem vált tarka-barka játékká a török költészet. Mint ahogy Regnartnak egy szép villanelláját, úgy egy egész sor török gázelt (bejt-et, vagyis verset) fordít jó magyarsággal Julia nevére, szép török gyöngysort fonva a kedves nyakára belőle.

Kitől valók ezek a versek, nem tudjuk. De a bécsi kézirat arra vall, hogy a végeken a legnagyobb török költők termékei is ismeretesek voltak. I. Szolimán, Haireti a bámulatos, Izsák-Cselebi, Csakeri-Szinánbég, Halili, Chiali a fantasztikus, Sati a lényeges, Rahmi a könyörületes, Rewani a folyékony, — nagyon szerette nézni a víz folyását, — Mesihí a messiásszerű, Waszifi a leíró és mások szerepelnek gázeleikkel a magyar végeken készült bécsi kéziratban. És amennyit többnyire ezrekre menő gázeleikből elolvashattunk, arra vall, hogy ugyanaz a stílus, ugyanazok a költői motívumok térnek vissza bennük, mint a Balassi-féle bejtekben. Rövid epigrammák, egy-egy finoman kicsiszolt stílus-effektusra építve, amit csak a török, sőt a perzsa és arab nyelv alapos ismerői méltányolhattak; olykor párbeszéd a költő és a kedves között; sokat ragyog bennük a nap és a hold, csattog a fülemile, eped a szerelmes, aki a kedvest a természet különféle tárgyaihoz hasonlítja, szívét pedig a szemöldök alól kilótt nyíl céltáblájának mondja.

A bécsi kézirat kompilátora a műköltők gázelein kívül ú. n. warsagi-kat, azaz népies verseket is feljegyzett; így többek között a tatai hegyekben hősi halált halt Deli Bajezidről írt dicsőítő éneket, amit valami török Tinódi írhatott, bár csiszoltabb formában, mint szegény magyar kartársa. Alighanem ehhez a költészethez tartozik Balassinak másik két törökből fordított éneke is, melyek közül az egyik egy ifjú és két leány találkozását írja le, — az ifjúnak afféle Páris-ítéletét kell tennie a két lány között — a másik pedig a magyar népdal stílusára emlékeztető egyszerű nyelven mondja el a szerelmes üdvözlését, akárcsak a divínyi ismeretlen.

A török költés csak egy színfolttal több Balassi szellemi poggyászában: személytelenségével, udvarló sablónjaival tartósan és lényegesen nem ala-

kíthatta ízlését. De törökös kísérleteivel még érdekesebbé és teljesebbé tette művében a kultúrának azt a csodálatos szintézisét, melyhez foghatót sehol akkor Európában nem találunk és amely minden heterogén színe mellett az ő nagy magyar szellemében egységes, ízes magyar költéssé alakult.

Poeta doctus.

A legnagyobb hírnevet Balassinak humanista barátai között nagy latin műveltsége szerezte. Már Maffei nagy enciklopédikus művén keresztül is részletes tájékozódást kapott az ókor egész szellemi világáról s szinte biztosra vehető, hogy ha a könyvben található aláhúzások mesterétől származnak is, Bornemisza nem mulasztotta el, hogy fogékony eszű tanítványa felé ne közvetítse az ókori mithológia és filozófia elemeit, Plato államának alapgondolatait és az ókori történelmet.

Van különben egy tanuságunk, amely részletebben felvilágosít bennünket klasszikus műveltségéről. Csodálatos, hogy ezt a bizonyyságot eddig nem használták fel, holott Rimay János is hivatkozik rá és idézi tervezett Balassi-kiadásának előszavában, bizonyítván vele, hogy ez a «vitéz és vitézlő rend nevelő atyjának az derék tudomány kincsével is így rakodott és gazdagodott volt meg az elméje», amit «tudós bölcs emberek is álmélkodással nézzenek benne». Ezek a tudós emberek — többek között — a turóci, vagyis a Znió-Váraljára telepedett jezsuita kollégium tanárai és tanítványai (studiosi poeseos Caesarei Regiique Collegii Thurociensis, Societatis Jesu).

Ezek a humanista szellemben tanító és nevelődő tanárok és növendékek nagyban hozzájárultak a Darholcz Kristóf szerkesztette és a Balassi-testvérek tiszteletére, a haláluk után egy évvel kiadott alkalmi versgyűjtemény fényéhez, amiből világosan látható,

kik voltak élete végén Balassi *tudós* barátai, akik fájalták korai elhúnytát. Egyik névtelen allegorikus versükben, mely a «Magyarország siráma» (Querimonia Pannoniae) címet viseli, pontos részletezést adnak a költő klasszikus érdeklődéséről.

«Oh jaj, dühöng a gazság! A fekete istennő vakon ront a magyar virányokra, dühösen ront rájuk bűzös irigységgel, levágva a Balassiak nagyszerű törzsén nőtt sarjadékot: forrjon fel lelketek, istennők, tietek volt, a ti öletekben nőtt fel bölcsességben ő, akinek bölcsőjét aóniai mormolással ringattátok. Oh jaj, verjétek gyászoló öklötökkel üvöltő melleteket, verjétek mnemosynéi istennők: holtan fekszik a magyar hős, a hófehér cytherei mirtuság híres bogyo-része. A szalamiszi költő [Homérosz] trójai kötetei, az ascrai öreg [Hesiodos] könyvének verses imái, a rómaiak hadi művei semmit nem tartalmaznak, sem hazájának harcai, amit ne úszott volna át, lelkesen verve a hullámokat. Oh, fájdalom, oh mily szerencsétlen eset, mely a felhőkig hatol! Elesett a ti ősi dicsőségetek tápláló vezére; ő a stagirita [Aristoteles] magas folyamát egész nap barázdálta s aztán egész éjjel Ptolomaeus barátságos csillagait vizsgálta tanulta a bölcs Demosthenes ritmikus mondatait is és hozzátette átvirrasztott éjszakákon és zsenge fiatalságában Tullius szögörgeteget.»

Amennyire a romlott szövegen és a nehézkes barokk latinságon keresztül megértjük, és ha a kötelező túlzást leszámítjuk is, feltehetjük, hogy Balassi valóban otthonosan érezte magát a retorika nagy mesterei között. Ő, aki eleven és színes latin nyelven írta leveleit, Demosthenest és Cicerót tanulmányozta és Aristoteles nagy summájából és Ptolemaios geográfiájából is már fiatal korában kapott leckéket.

De nem kevésbé érdekes, amit a túróciak panegirikusa egyéb tanulmányairól mond: Bálint, talán élete végén még különösebb kedvvel, olvasta a római és magyar históriát és a görög költők közül Homeroszt és Hesiodost. Bizonyosan nem görögül, — s bár Bornemisza tanítványánál ez sem lehetetlen,

hiszen Bornemisza Volaterranus-széljegyzetei között görög betűs szavakat is találunk az orvostudományi részben — hanem latin fordításban, de talán csak prózai kivonatokon keresztül, mint éppen Maffei lexikális művében, ahol Homeros és Hesiodos egész mitológiáját megkaphatta józan kézikönyvszerű ismertetésben.

Élete utolsó éveiben sokat olvashatott. Így messze Poroszországban barangolva két egymással ellentétes felfogású államtudományi könyvet küld Rímának, melyről igen meglegedetten írja, hogy még ilyen világosan egy szerzőnél sem olvasott «efféle politiai tiszteknek igazgatása» dolgáról. A csélesapnak híresztelt költő távol hazájától politikát tanul és több száz kilométerről küld haza kedves barátjának és tanítványának könyveket, terjesztve a világosságot odahaza...

De verseiben humanista műveltségét egészen más oldaláról ismerjük meg. Az udvarló szerelmi költészet Európában mindenütt Ovidius mester jegyében áll, tőle tanulták az «ars amatoriát» a költők, de nem annyira pornográfikus tankölteményén keresztül, mint inkább az átváltozásokból, a heroidákból és elégiákból. A nagy római retorikus igen ötletesen tudja szerelmi keserveit elemezni, bókjait formulázni, akár a maga eljátszotta szerelmi komédiákban, akár a mithológiából választott hőseinek és hősnőinek monológjaiban. A szerelmes önellenmondásokba keveredő izgalmát, hangulatainak gyors fordulatait bámulatos változatossággal tudja előadni elegáns és mégis könnyű nyelven. Mennyi színpadiasan megkapó mozgalmasság, mennyi szellemi sziporka van egy Medea vagy egy Páris monológjában! Olykor úgy látszik, mintha Ovidius pályát tévesztett tragédiaíró lenne, aki elképzelt helyzetekben nagy beleérzéssel tudta hőseit beszéltetni és elemezni.

Balassi ezt a szerelmi dialektikát tanulta meg a nagy latin mestertől és iskolájában fogant epigonjaitól, kiknek műveit Ovidius neve alatt ismerte az utókor. Ovidius, a magyar humanizmus és barokk nagy mintaképe, épp az idő tájt kezd nálunk divatba jönni. Így 1570-ben, Balassi akkor 16 éves volt, Léván, tehát Balassi János egyik várában írja át egy névtelen verselő Páris és Heléna levélváltását az ovidiusi heroida alapján, a trójai háború néhány epizódjába keretezve.

Balassi szerelmes verseiben árulja el, mennyire magához hasonította Ovidiust. Tőle tanulja el a heroida-műfajt s ezért jut eszébe Csák Borbála, Losonczi Anna és más kegyesek nevére verset írni. A Csák Borbála nevére szerzett vers egyes részeiben szinte ovidiusi cento-versnek látszik. A római heroida kedves túlzásaival találkozunk itt:

Én szerelmemnek mert akkor lesz vége, mikor a folyóvizek Visszafolyók lesznek s mindenfelé hegyek árkokká lőnni kezdenek...

Tőle tanulja azt a fogást, hogyan kell a kedvesnek küldött ajándékot megszólítani, vele üzeni:

Eredj édes győróm jutsz majd asszonyodhoz,
Ki viszen tégedet csókolni szájához...

De ami lényegesebb, tőle tanulja meg, hogy a költészet nem csupán szép bókók halmozásából áll, mint a magyar virágének, hanem ki lehet tárni a versben saját lelkét, kísérni a szerelmi élet hullámozását, a boldog és boldogtalan érzések váltakozását, leírni a gyötrelmes kétségek ostromát. S mint Ovidius, szinte gyönyörűséggel elemzi saját vívódásait:

Luctantur pectusque leve in contraria tendunt,
Hac amor hac odium, sed puto, vincit amor....
Odero si potero; si non invitus amabo,

úgy Balassi is külön költeményt szentel a szerelem és bosszúság harcának s monológot csinál balőle, akár a Cid, végzetes párbaja előtt;

Engem most kétfelől hiteget két dolog
Szerelem, bosszúság most bennem fegyvert fog:
Egymás ellen forog,
Kitül szívem hal, vész, mint nád idestova inog.

Roppant nagy felfedezés ez a magyar költésben. Míg a lévai névtelen Heléna esetéből csak azt a tanulságot tudja levonni a leányok számára,

Hogy ifjak szavának ti ne higgyetek,
Kiben nagy gyakorta csalárdságok esnek,

Balassi a latin költő lényegét ragadja meg s tud az ő példájára olyan *magyar* költészetet csinálni, amelyet előtte csak a finom latin stilisztá, Janus Pannonius tudott a *latin* nyelv ínycencei számára alkotni.

Érdekes, milyen kevés nyoma van a többi latin költők ismeretének Balassi költésében. Se Horatius, se Vergilius — akit halálos ágyán idéz — nem játszik szerepet poézisának kialakításánál. A «Solvitur acris hyems» tavaszi fűzértáncát és epikureista morálját is csak Horatius neolatin átköltőjén, Marulluson át magyarítja meg; istenes énekei közt is akad egy vallásos szellemű Horatius-paródia, de ennek a gondolata sem az ő leleménye.

Gondolom: Ovidius volt a zsenge gyermekkor élménye, rajta át tanult mithológiát és könnyű, tiszta latin nyelvet. De amikor a magyar elégiát megteremti, talán a magyar hagyomány is vezette Balassi ízlését, mert amit a magyar virágénekekről tudunk, az arra vall, hogy udvarló és elégikus hangulatú volt, mint Ovidius szerelmes versei s a hölgyek, kikből Balassi első közönsége kikerült, nem igen méltányoltak volna más tónusú darabokat. Az egész Balassi-költés rendeltetésével ellenkezett volna más-

féle téma, mint az édes-bús epedő szerelmi vallomás vagy tépelődés, esetleg a sikeres hódítás, vagy a szabadulás fölötti öröm kifejezése : az ihletnek mindenképpen az erotikus élményből kellett táplálkoznia.

Érettebb kora főbb latin mintáit maga Balassi nevezte meg a Júlia-énekek bevezetésében : «Ezek után már akik következnek, azokat mind kiket házasságába, kiket az feleségül való elválása után szerzett, jobb részre a virágénekeket inkább mind Juliárul, mely nevére azért keresztelte az szerelmesét, hogy a régi poetákat ebbe is kövesse : kik közül Ovidius Corinnának, Joannes Secundus Juliának, Marullus Neérának nevezte szeretűit.» Itt csak egyet hagyott ki, — talán mert kevésbbé ismert volt? — akitől pedig legtöbbet kölcsönzött : Angerianust. Tőle ideáljának a nevét, Coeliát is átvette utolsó verseibe.

Balassi már legalább 28 éves volt, mikor azzal a kis antológiával megismerkedhetett, ahol egy francia humanista kiadó, Duval, egy gyűjteményben egyesítette a Bizáncból olasz földre menekülő görög anyától született Tarchaniota Mihály, latin írói nevén Marullus, a nápolyi olasz Geronimo Angeriano és a hollandus-belga Everaerts, írói nevén Joannes Secundus verseit.

Hogy került össze éppen ez a három költő egy kötetbe, hogy mintegy jelezze a humanista latin költés országokfölöttiségét? Marullus hírneve ropant nagy volt egész Európában s ezt kevésbbé epigrammáinak köszönhette, mint himnuszainak, ahol a homéroszi himnuszok mintájára verselte meg az isteneket. Ronsard, a nagy francia költő ezekből írta bacchanáliáit, ahol a dionízoshi mánort színlelve próbálta átélni a görögség nagy misztikus élményeit. Marullus görög anya gyermeke volt és

jól tudott görögül; ez is az átlag-humanisták fölé emelte.

De epigrammáit és elégiáit is általános elismerés környékezte. Itt Catullus becézgető, epekedő modorát alkalmazta, bár kevesebb érzékiséggel, mint a római költő. Átvette a dekadens görög alexandriai ízlésben fogant gyakorlatát: szerkesztését és stílusát, szimmetrikus felépítéseit, mondat- és szópárhuzamait, melyek főleg szellemes kontraszthatásokat eredményeznek, a vissza-visszatérő szavakat és fordulatokat, a szóismétléseket, melyek a mély érzést, a meghatottságot mímelik, édeskés becéző dalgását. Marullusnál a catullusi stílushoz még hozzá kell adnunk a Planudes-féle görög «Anthologia» nagy hatását, ahol az alexandriai ízlés a még dekadensebb bizánci modorral keveredve jelentkezik.

A nápolyi Angeriano kis epigrammakötetében, melynek az *Ἔρωτοπαίγνιον*, vagyis «Erosz-játékok» címet adta, tulajdonképpen Marullus-epigonnak mutatkozik. Mint a kötet címe is mutatja, az Anthologia egy bizonyos fajta epigrammáját fejlesztette ki latin műfajjá, ahol a szerelem istennője, a szárnyas Erosz-Cupido és a költő, szerelmesével együtt, mindenféle többé-kevésbbé ötletes kalandban szerepelnek. Minden történetkének a végső konklúziója azonban, hogy Coelia szépsége mindeneknél szebb és a szerelmes költő állapota a legszomorúbb. Cupidoval különben már a római elégikusok is — elsősorban Ovidius — állandóan pörlekedtek, alexandriai ízlés szerint.

Mind Marullus, mind Angerianus azonban témáinak, ötleteinek nagy részét Petrarca és a petrarkisták szonettjeiből és canzoneiból dolgozta át catullusi epigrammává, sőt a velük egykorú Serafino és Tebaldeo rettenetesen précieuse tűz-víz metaforáival is sűrűn lehet találkozni náluk.

A kis kötet harmadik költője Joannes Secundus,

aki szép elégiákban írta meg érzelmi életét, de világ-hírré «Csók»-jaival emelkedett. Ő már kevésbbé mes-terkelt, mint a kötet két másik költője, de kevésbbé szemérmes is. Ő az igazi Catullus-epigón! A római költő csókos verseiből és Propertius-Tibullus érzéki költeményeiből csinált műfajt, a csók és ölelés raffi-nált élvezeteit verselte meg az állandó gyönyör hang-ján. Csak itt-ott találkozunk már az alexandriai anthologia szellemeskedésével és a római elégikusok egyhangú epekedésével.

Pontosan nem tudjuk, mikor kapta kézbe Balassi Bálint ezt a párizsi humanista-csemeget. Bizonyos, hogy még jóval a Júlia-ostrom előtt, mert a házasa-
sága előtt szerzett énekek között már hármát innen verselt át magyar nyelvre. Mihamar vademecuma lett a kis kötet, mert még a füvellésre is magával vitte, vele vigasztalódott, s ott a szabad természetben fordította belőle Marullus tavaszi énekét :

Marulus poéta azt deákul írta, im én pedig magya-
rul ; Jó lovam mellett való füven lettemben, fordítám
meg deákbul, Mikor vigan lagnám vitéz szolgálímmal
távozván bánatímtul.

Ez időből való még egy verse, amelyet Joannes Secundus egyik «csók»-jából fordított. Ez az egyet-
len, amit az érzékies belga költőből dolgoz át s ez Joannes Secundus versei között a legszemérmesebb :
a költő a méhekkal beszél és azt a tanácsot adja, hogy ne a virágokról, hanem a kedves ajkáról szed-jék a mézet. Marullustól nemsokára még azt az elé-giát fordítja le ez időtájt, ahol arról panaszkodik, hogy alig lézeng, mert minap szeretőjét csókolva, lelke átment a kedves testébe s hogy nem halt meg, csak annak köszönheti, hogy viszont szeretője lelke meg az ő testébe röpült át. Mint Zolnai Béla jól sejtette, ennek a csók útján való lélekcszerelésnek gon-dolata Plato egyik epigrammájára megy vissza, melyet Marullus az Anthologiában olvasott és Aulus

Gelliusnál is megtalált (XIX, xi). Maffei könyvében is olvashatta Bálint Plato lélek-meghatározásait, de bizonyára megtetszett neki a tyanai Apolloniusnak tulajdonított leírás a lélekről, ahol már a platonizmus és a kereszténység lélekfogalma egyesül. Ezt Bornemisza Péter külön vastag tollal húzta alá és a lap szélére írta : «Anima». Ideírjuk, mert Balassi ezt a tanítást bizonyosan megkapta mesterétől, ha ugyan maga nem olvasta a könyvben : «A lélek halhatatlan, nem emberi dolog, hanem az isteni gondviselés hozta létre : s így a test rothadása után mint valami sebes ló kötelékeitől megszabadulva könnyedén ide-oda lebegve, a könnyű levegőbe vegyül, sulyos és terhes szolgaságát lerázva.»

Így értjük, hogy Marullusban éppen ez a játékosan ötletes és mégis mély filozófiai háttérű költemény fogta meg legjobban Balassit, akárcsak Ronsard-t is, aki körülbelül ugyanabban az időben, messze Franciaországban, francia alexandrinusokba önti. Mert a nagy francia költőnek is volt egy marullusi korszaka : Marie-t, a bourgueili parasztlányt Marullusból kölcsönzött ötletekkel ostromolta verseiben. Joannes Secundus pedig éppen divat volt Európában : egész «basium»-ciklusokat vált ki az érzéki hajlandóságú francia Pléiade költőinek termelésében. De míg a méhekkal szinte minden francia eltársalogta Everaerts gáláns ötletét, Balassinál hiába keressük Joannes Secundus pajzán jeleneteit, bonyolult csókjait, sőt még az aránylag szemérmes Marullus catulliádáit is : ő témáiban tartózkodó, kifejezéseiben szemérmes marad mindvégig, sőt még mintáinak catullusi cirógató, édeskés gügyögését, turbékolását is kerüli, holott ez a francia utánzóknál valóságos modorként terjedt el a szerelmi költészetben (mignardise).

Azt hiszem, ha van is ebben valami az olasz költészet platonikus szelleméből, meg talán saját platói

tanulmányaiból, mégis inkább a magyar társaság ízlése magyarázza ezt a sajátos tartózkodást. Janus Pannoniust annak idején semmi sem tartotta vissza attól, hogy pornográfikus verset ne írjon ama bizonyos Orsolyáról, mert ő olyan humanista környezetnek írt, ahol ez a hang és téma irodalmi patinával bírt. Balassit azonban nyelve és közönsége — a szép leányok, prédikátorokat hallgató asszonyok — arra utalta, hogy ne lépje át a magyar társaságot jellemző szemérem korlátait. S itt szabad legyen újra emlékeztetnem Maffei Rafael megfigyelésére és Melanchton megjegyzésére: az olasz pap és a svájci reformátor egyaránt csodálkozott azon, hogy a magyar ifjúság milyen tiszta életet él, úgyhogy nyilvános személyek nem élnek közöttük. Balassi szemében is olyan nevezetes eset volt egy bécsi utcai kaland, hogy érdemesnek tartotta megverselni, s talán korjellemző, hogy a magyar úrfiak Bécsből hozták haza a «franciának» nevezett szomorú betegséget.

Balassi az olyan témákra, mint amilyen a «lélekcsere», vagy a méhekkal folytatott párbeszéd, magyar műszozt is csinál. Versszerző találmánynak nevezi az ilyen kissé mesterkélt ötleteket, s ezek csak arra szolgálnak, hogy udvarlását szellemesen adja elő a kedvesnek.

Ezzel azonban Balassi stílust és felfogást változtatott. Kezdetben, mikor még a magyar virágének, az olasz és német vilanellák, az ovidiusi heroidák és elégiák körében mozgott ízlése, költése a gáláns dalok szellemében élményszerű, vagy legalább is annak látszik, szinte minden mithológiai díszlet hiányzik belőle. Vénusz és Cupidó csak itt-ott jelenik meg, a szerelmi élményt szító vagy védő génusz szerepében. Balassi első stílusa elbírta, sőt sokszor kereste az ötletességet, de nem az énekelhetőség és élményszerűség árán. Ebben az első korszakában

még inkább énekszerző és heroida-író, mint humanista műköltő, ihlete szereti a széles kereteket.

De jön a nagy szerelmi ostrom a szép és gazdag özvegy kezéért. Akkor egyszerre úgy érzi, immár nem elég a régi modor, mellyel Egerben udvarolt: Annát nem fogja megkérni, ha egy-két versben elmondja élete csalódását és egynéhány epedő elégiában újra szerelmet vall neki. Egyszerre valami nagyot akart. Mint Joannes Secundus nagy fiataalkori szerelmének epizódjait Julia neve alá írt elégiaciklusban mondta el Vénusszal és Cupidóval pörlekedve, ő is ehhez a gondolathoz folyamodott és az előkelő humanista fogással Julia álnév alá rejtett Annához egymásután írta szép panaszos énekeit. Csakhogy míg a malines-i költőnél a bajt egy szerencsésebb vetélytárs okozta, Balassi ellensége ő maga volt, az ő mult énje, akit Anna nem tudott elfeledni. Talán Petrarca esete is eszébe járt, hiszen már Maffei-Volaterranusnál is olvasta Bornemisza aláhúzásait követve, hogy ez a nagy költő Avignonban egy Aureta nevű lányba szeretett és a Laura nevet adta neki, majd egy kis házat szerezvén meg egy kies völgyben, versekben énekelte meg szerelmét. Azóta már a Canzonierét is elolvasta és megkapta őt az olasz költő zenélő szépsége, elegáns bókolása, megható sirámokból álló érzékeny története.

A Júlia-ciklusban akad szép olasz ízlésű német vilanella-átköltés («Ha ki akar látni két eleven kutat»), török gázel-átírás, olasz pásztorjátékból átírt ekhós vers és szerelmi elégia, sőt Petrarca-reminiscencia, de az anyag zömét, a «versszerző találmányokat», nem Joannes Secundus, hanem kedves humanista költőinek legkönnyebbike, Angeriano szállította.

Ha a fülemilével társalog a kétségbeesettnek mutatkozó költő, úgy hasonlítgatja össze magát vele párhuzamosan felépített szakaszaiban, mint

az olasz költő a cikádával, ha bókot akar mondani Júliának, akkor úgy részletezi kiválóságait a planéták istenei szerint, mint Angerianus Coeliát. Cupidó Júlia ölébe hajtja fejét, mert anyjának, Vénusznak nézi, akárcsak Coeliát stb. stb. De a költői játék mögött, alatt, után ott zeng Balassi férfias, búbanatos panasza, «vertengése» a kegyes miatt, aki ügyet sem vet ennyi szépségre, szellemes ötletre, bókra, vallomásra.

S ez a férfias panasz különbözteti meg a mintát az utánzattól. Angeriano csak latin verseket, epigrammákat akart írni, szellemes, lakonikus stílusban. Balassi nem tudott mit kezdeni egy olyan stílussal, ahol minden az ötletre van felépítve; sem a magyar költői nyelv nem ismerte még akkor a klasszikus mérték sűrített hatásait, sem rébuszokban nem beszélhetett a szép asszonnyal. Szélesítette tehát, bőszavú magyar elégikus stílusba fürösztötte a szűk vénájú olasz fáradt ötleteit, s mikor már látta, hogy «mindezekre is a versszerző találmányokra, kiket a könyörgése után ide írt, midőn Juliától sem izenetbe' sem levélbe' semmi választ nem vehetne, búsul magában és sapolódván azon, hogy menekedhessék meg a Júlia haszontalan szerelmétől: Cupido tanácsot ad néki.» Azaz újra Cupidóval tárgyal, aki Vénusszal együtt a keretet nyújtotta a «versszerző találmányokhoz». Angeriano ötletei nem használtak, pedig annyi szépséggel, meggyőződéssel és benső hévvel kísérve adta elő őket...

A Coelia-énekekhez már csak az ovidiusi barokkos Vénusz—Cupido-keretet használja újra, velük pörlekedik, tárgyalja meg újabb szerelmét. Ez a német-olasz vilanellákból, szonettekéből, római elégiákból és humanista epigrammákból egyaránt ismert mithológiai díszlet az egész «versszerző találmány», ami még megmaradt: egy angerianusi ötletet és egy-két erőltetett olasz petrarkista metaforát

nem számítva. Coeliánál a szépségélmény uralkodik a költő fantáziájában...

Magyar, olasz, német, török, humanista, sőt klasszikus latin irodalmi emlékek zavartalan összhangban egyesülnek Balassi költészetében: mind azt a bókoló, elégikus udvarló-stílust támogatja, melyet a költő egyszersmindenkorra magáévá tett. A szerelmes rabsága, szörnyű szenvedései kimondhatatlanok, a kegyes szépségére viszont nem lehet elég túlzó kifejezést vagy ötletet találni. És mégis, Balassi nyelve, ritmusa annyira az ő egyéni sajátja, hogy alig hiszünk szemünknek, mikor egymás mellé állítjuk az eredetit és az átköltést.

A humanista korban egyébiránt az eredetiség dolgában egészen másképpen gondolkoztak, mint manapság. A francia költő például arra volt büszke, hogy ő az első, aki ezt vagy azt a műfajt, sőt ezt vagy azt az olasz, görög, római, sőt újlatin vagy olasz költő ötletét, fordulatát, témáját anyanyelvén elsőnek szólaltatja meg. Sőt olykor külön felkérte tudós barátait, írjanak szerelmes verseihez kommentárt, ahol rámutatnak arra, hogy ebben vagy abban a látszólag egyszerű képben vagy versben mennyi erudíció rejlik, milyen előkelő latin költő bújik mögötte!

Hogy a fiatakorban tanult retorika mennyire vérévé vált Balassinak, arra jó példát tudunk idézni a kései Coelia-énekekből. Itt egyik versében «a maga ok nélkül való gyanúságán bánkódik», vagyis önmagának tesz szemrehányást indokolatlan féltékenységeért. Az egész tehát monológ formában írt elmélkedés, ahol nyomon követhetjük a retorikában pl. az álcicerói *Rhetorica ad Herenniumban* (IV., 28. és 42.) előírt szerkesztési eljárást. Az első strófa önmagához intézett megszólítás (exclamatio) formájában elmondja a témát (pronuntiatio), a következő kettőben általános érvényű ki-

jelentések következnek a féltékenységről (sententia), melyek egyikét-másikát talán meg is találhnók Senecában :

Nemz téged álnokság,
Szó, hír és hazugság,
Tart esztelen bolondság ;
Segét értetlenség,
Nevel hertelenség,
Nem nyughatol, gonoszság!
Te miattad elvész,
Ki hinni gyorsan kész
S kiben nincs jó okosság.

Aztán a negyedik szakaszban az ellentét útján kiemeli az okos körültekinítés előnyét a féltékenységgel szemben (afferre contrarium), majd külön strófában kapjuk a mithológiából vett példákat (exemplum): Procris és Hercules szomorú esetét, kiket a féltékenység vesztett el! Végül újabb apostrophe, «távozzál el tőlem», mely egyúttal összegezi az okoskodó monológ eredményét (conclusio).

A *versszerző találmány* műszó is, melyet latinul mindenkor az «inventio poetica» szóval ad vissza, arra vall, hogy a retorika előírta legelső művelet, az «inventio», az anyagtalálás gondolata uralkodott benne, különösen fejlettebb korszakában.

A retorikai műveltséghez tartozik főleg az exemplumok, a történeti és mitológiai példák alkalmazása és az etimologizálás: így fejtegeti Krusit *Ilona* vagy az egyébként ismeretlen *Sofia* nevét. Ilosvai Selymes Péter vele egyidőben írta a «Sokféle neveknek magyarázatja» című énekét (1578), ahol valamilyen enciklopédikus mű segítségével elemzi a keresztény világban használatos neveket, mivel bizonyára tisztes tudós hírnevet szerzett magának.

Balassi is bizonyára nem csekély mértékben volt büszke versszerző találmányaira, ó- és újkori reminiscenciáira, retorikai műveltségére, mint kortársa a francia Ronsard, vagy akár a nagy olasz

mester Petrarca, aki például a provençe-i trubadúrok ötleteit dolgozta bele szonettjeibe és canzoneiba. A magyar költészet külön szerencséje, hogy olyan nagy egyéniség, mint Balassi volt az, aki ezt a humanista költői szemléletet elsőnek alkalmazta a magyar szerelmes versre, mert így nemcsak — Rimay szavával élve — «az utolsó időbeli elmék» törekvését valósította meg, akik «az deák nyelv ékesítése mellett ezen [szépítő] miniummal az közönséges honjokbeli nyelveket is mind színezték s mind ékesítették», hanem valami egészen eredeti, olvasót és hallgatót magával ragadó tartalmat adott opusának, s így a magyar «újulás»-nak hatalmas és szimbolikus kifejezése lett.

S érdekes, amily mértékben csökken Balassi utánzóinál az antik humanista műveltség, a retorikai tudás, olyan arányban esik a formaérzék is. Mintha ez a ma avult ballasztnak tetsző erudíció kémjele volna a költő fejlettebb szépérzékének is...

Magyar hagyomány.

Régóta felismerték már, hogy Balassi vallásos énekei egyéni színezetükkel tűnnek ki. Nem valami időtlen vallásos buzgóság ihleti, mint általában kortársait, hanem mindig mintha valami személyes élmény nyomása alól menekülne Istenhez verseiben.

De ebben is lehet már előtte úttörőkre bukkanni. Egyik, sajnos, elveszett énekét a «Palaticz» nótájára írta, tehát maga bizonyítja, hogy fülében járt ennek a Budán raboskodó magyar vitéznek szomorú könyörgése. Palatics György 1570-ben szerzette imáját s benne magára és összes rabtársaira kéri Isten kegyelmét. Az ének élményszerű, sok helyen előnti a rabság testi-lelki nyomorúsága:

Szivem mert meghasad nagy bánatimban,
Hogy nincs részem az napnak világában,
És tagjaim vannak nagy fájdalomban,
Nehéz vasnak állig hordozásában.

Ez a személyes realizmus, meg az énekes nagy gyötrelmes büntudatának és végső megnyugvásának hangja nem maradhatott nyom nélkül a fiatal Balassi lelkében és Palatics példájára ő is bizalommal énekelt Istenhez válságai idején.

Dóczi Iлона rövid zsoltárparafrázisa (1567) meg az ú. n. Balassi-strófában készült Balassi fellépése előtt és emlékeztet itt-ott költőnk egy-egy sorára. A szakasz azonban itt még csak kéttagú:

Imhol ez mai nap az én életemet szent kezében ajánlom, Mint édes atyámtól minden szükségemet szent fiadért én várom.

Németi Ferenc tokaji kapitány, kit Tokaj ostrománál Balassi Menyhárt katonái terítettek le, 1565-ben, a 43. zsoltár átírásában siránkozik a pogány rontásán, s így vitézi rendjében Balassi előtt járt az istenes énekköltés terén. Ugyanez időből való, mert már az 1566-i váradi énekeskönyvben is olvashatjuk, Hartyáni Imre éneke, aki Dávid 51. zsoltárát dolgozta át magyar versekben, ugyanazt, amelyet Bálint Béza nyomán ír át. Hartyán a Balassiék birtokán feküdt és Hartyáni Imre, kinek Balassi végrendeletében egy «zabola lovát» és ezüstcsákányát hagyományozza, a végrendelet szerint inasa volt. Balassi Bálint az ének szerzésekor legfeljebb csak 12 éves volt s így Hartyáni elég öreg inas lehetett már a pataki ostrom idején. A gyermek Bálint tőle is, mint Palatics énekéből megtanulta, hogyan kell Dávid király nyomán magyar rigmusokban elzokognia alázatos büntudatát:

Rút vagyok, Uram, sok bűneimmel mind ez világ előtt,
De még ennél is én rútabb vagyok istenséged előtt,
Mert fellyőlhaladt az én álnokságom az én fejem fölött.

Szent templomodot megszeplőstém és megfertéztetém,
Paráznaságban és gyilkosságban én magamot ejtém,
Szemeid előtt soha, Úr Isten, el nem rejtkezhetem,

Az ősbűn mocskát hangoztatja, mint később Balassi:

Anyám mikoron az ő méhébe engemet fogada,
Nagy siralomval és fájdalomval ez világra hozza,
Bűnben fogada, róla reám is az bűn elárada.

Később Balassi könnyedebb formában énekli ugyanezt hozzáfűzve keresztény hitvallását:

Anyámnak méhében bűnben fogantattam,
Melyből noha tőled kimosogattattam;
De gyarlón maradtam
És annak utánna visszatántorodtam.

A zsoltáros nagy sikeréhez hozzátartozik még a gonosz indulatú ellenség sűrű emlegetése és ennek megfelelően az Isten segítségéért való könyörgés. A leghosszasabban a 26. és 27. zsoltárban ostromolja Dávid az eget e tárgyban. S íme, Balassi két nótajelzése is mutatja, hogy sokszor énekelt Pap Benedek kassai polgár «Bánja az úristen» kezdetű énekét, ahol a kegyes énekszerző ezt a két zsoltárt forrasztotta össze bőven áradó magyar nyelven.

De mint az 51. zsoltárnál sem inasát, Hartyáni Imrét, hanem Bézát, itt sem Pap Benedeket, hanem a skót Buchanant követi, mikor a 27. zsoltárt maga is magyarra írja át. A témát azonban az obskurus magyar énekszerző mozgatta meg, mikor belé-énekelte magát Bálint fülébe.

A bűntudat hangulatán kívül van még egy lelki-állapot, melynek költői kifejezését már az egykorú énekszerzőktől tanulta meg Balassi: a jegyességi és esküvői ének jámbor, tisztaságot lehelő, istenfélő és boldog házasságre vágyó hangulata. A Sziráki Balázs házassító verse — ez az imaszerű ének — 1550-ben kelt és ha nem is mint közvetlen minta, de mint típus áll előttünk, ha Balassi hasonló hangulatú költeményeit olvassuk:

Az mi életünkben tarts meg egészségben,
Tiszta, szeplő nélkül egymás szerelmünkben,
Keresztyén nép között jó hirbe és névben,
Erősíts meg holtunkig nagy tisztességünkben.

A szentházasságra mutass társot nekem
És akarodat add véle értenem,
Lehessen kedvedént úristen életem,
És sok esztendeig engedd véle életem...

Balassi a gyémánt kereszt mellé írt versét írta efféle jámbor hangulatban, de főleg a Szentlélekhez intézett himnuszát :

Könyörgök tenéked, hogy szentelj meg engem,
Tulajdon templomod, hogy lehessen lelkem,
Szeplő nélkül tiszta legyen én életem,
Lakozzál te bennem.

Add ég azt is társul énnékem boldogul,
Azkit mostan kérek tőled én Uramtul,
Hadd vehessek bucsút immár bánatimtul,
Légyek víg ezentúl.

Nótajelzéseik között szerepel a négysarkú magyar Sándor-vers jelölésére a Toldi Miklós éneke is. Észrevették már, milyen hamar terjedt el Ilosvai éneke az országban és jutott el Egerbe vagy Zólyomba, hiszen csak 1574-ben írta és Balassi már egy német vilanellát fordít dallamára 1576 után (Regnart, 1576). Perényi György ugocsai főispán, akinek Ilosvai a Toldit ajánlta, Balassinak rokona volt, felesége Dobó Anna révén. Talán ő küldte el Egerbe a magyar vitézi eszményt dicsőítő éneket. Balassit megkapta a magyar vitézségnek ez a legendás példája és nagy érdeklődése — dallama állandóan fülében járt, mert két hosszú éneket is szerez rá — mintegy igazolja Ilosvai szándékát, aki költeményét nem a népnek, hanem a jó vitézeknek szánta :

No azért dolgait szép renddel megértjük,
Isten ajándékát benne megteküntsük,
Az jó vitézeknek például jelentsük,
Az félelmeseiket ezzel megbátorítsuk.

A végbeli vitézeknek megvolt hát ezután már a maguk Rolandja, akinek a példája lelkesítette őket. Ki tudja, Balassi Bálint hányszor hasonlította magát hozzá vitézkedése közben? Toldi féktelenségében, roppant erejében, gáláns erkölceiben és a boritalhoz való vonzódásában mintha önmagát ismerte volna fel és talán elelmélkedett Ilosvai kifogásán is :

Vétek ez lőn benne, hogy részeges vala,
Minden reménsége boritalban vala,
Ő nagy erejének nem sok hasznát látá,
Semmiben marháját meg nem szaporíthatá.

De a legtöbbet mégis Tinódi Sebestyén énekeit hallhatta Balassi Egerben, ott, ahol Dobó István dicsőségét zengette minden kő, Tinódi nagy történelmi énekét bizonyosan sokszor elénekelték lant mellett. Tinódi külön éneket szerzett Varkucs Tamásról is, ki szintén Eger kapitánya volt s ki mint Bálint

Az hősökkel vígan tött nagy lakást,
Néha ű tött nagy szép ajándékozást,
Nyereséggel szépön velük osztozást.

Különösen érdekelhette a Kapitán György Buják alatti párviadaláról szóló éneke, kinek a bajvívásáról apjától is hallhatott, mert a viadalon tanúként jelen volt Losonczy Anna apjának, Losonczy Istvának társaságában :

Sok jó legénnyel Losonczy eljuta,
Az vitéz Bebek György szép szerrel juta,
Vitéz Balassi János es eljuta,
Az jó Zay Ferenc es juta.

Hallgatta, amint a viadal előtt a magyar vitéz meggyónt, az úrvacsorát is magához vevé, aztán páncélba, «kuracsim»-ba öltöztették, két hegyes törét, handzsárját felkötötték, botjával és pajzsával lóra ültették.

Csuda szép sereggel kiindulának
 Buják alatt egy szép rétre jutának.
 Az úrfiak szép öltözve valának
 Ott mely vígan, nagy szépen jargalának.

Végigélvezte képzeletében az egész viadalt, szakértően becsülhette az egyes fordulatokat. Előbb kopjára, aztán tőrre mennek. Az első tőr után jön a második :

Gyorsan azt es ő kezéből elejté,
 Meg az buzgánt ragadá, elővevé,
 Azzal sokáig veré, megszedité,
 Végre azt es ő kezéből elejté.

Aztán a handzsárra kerül a sor. Mikor orcáján nagy sebből vérzett már, az igazlátók megállították a viadalt. Aztán még szívhez szóló intéseket kapott a hallgató : ne a sok fegyverben, hanem Istenben bízzék a vitéz, ott van példának Dávid, aki csavarító parittyával verte le a talpig vasba öltözött Góliátot. Ha Istenben bíznak a vitézek, halál után vele együtt vígadnak. Se visszavonást, se idegen isteneket ne tűrjenek maguk között. S a végek dicséretét hallotta Balassi Bálint az ének elején, ahol Tinódi a maga esetlen módján énekli a végbeliek dicsőségét :

Bátor szívvel az vitézséghez vannak,
 Ha ellenséget hallnak, megvidulnak
 Gyorsan ő jó lovokra felfordulnak,
 Az ellenségnek hamar arczul állnak.

Erősen vívnak, szerencsét késértnek,
 Kik közzülök meghalnak, sebesülnek,
 Kik közzülök örök rabságban esnek,
 Ki nem változhatnak, ők gyötrettnék.

Otthon sírnak árváik, családjuk nem tudja őket kiváltani. Ha diadalt vesznek a törökön, Istennek hálálkodnak.

Jó legényök vitézők végházakban,
 Vannak gyakran terekkel bajvivásban,
 Az körösztyén hitért gyakor harcokban,
 És jó hírért, névért sok országokban.

Szinte ugyanazok a szavak, mint Balassinál és mégis milyen más lélek hevíti az énekest! Tinódié az elismerő, a kívülről jövő iskolamesteri hang, Balassié a belülről átélt izgalmas élmény, a valóságos élet egész diadalmas érzésével, a hozott áldozat pátozával. De az indíték mégis Tinódi Sebestyén egyéni érdeme: ő szegődött először a végbeliek Pindarósává, a magyar énekszerzők ősi hagyományát folytatva.

S ezek után kaphatott Balassi latin, német, lengyel, olasz vagy török ösztönzést, gyökerei máris mélyen a magyar hagyomány éltető talajában ültek. A gyümölcsfa, mely ebből a talajból nőtt, erejét, színét, virágát magyar talajból kapta, akármit oltottak beléje.

Szerelmi költés Balassi előtt?

Nem lehet vitatni, hogy az első nagy lírai zseni fellépte előtt is énekeltek már a magyarok szerelmes énekeket. Népköltésünk énekelt szövegeinek története azonban még nem áll előttünk olyan világosan, hogy megmondhassuk, mi benne a régi. (A zene-történészeknek már biztosabb fogódzóik vannak.) Abból, amit «virágének» néven ismerünk, csak a soproni kétsoros töredék áll közel Balassihoz, nemesen elégikus hangulatával:

Virág, tubjad, tőled el kell mennem,
 És te íretted kell gyászba öltözmem.

Érdekes, hogy Balassi Campian-fordításában a latin eredetiben előforduló «cantilena de amicula» kifejezést is virágénekkal adja vissza, ami arra vall, hogy, mint mestere, Bornemisza is («a gallus virág-

énekeket fű»), virágéneken egyszerűen szerelmes verset értett. A Radvánszky-kódex hol a szerelmes ének, hol a virágének szót használja.

Néhány év óta egy érdekes feljegyzéssel bizonyíthatjuk, hogy az udvarló stílusú gáláns szerelmi költés élt már Balassi előtt is. A páduai egyetem egyik logika-tanárával, Bernardino Tomitanoval 1539 tájban megismétlődött Szent Gellért esete. Egy magyar diákot hallott magyarul énekelni, aki félig-meddig a szolgája volt. Megtetszett neki a dal és kérte, tolmácsolja el a szövegét. A diák latinul összegezte énekét, mire Tomitano meglepetéssel látta, hogy a «kemény és nehézkes» beszédű magyarok milyen tisztasággal fejezik ki magukat s hogy a dalt a nemzeti nyelven való költés nagyobb dicsőségére megmentse, elegáns olasz canzone-stílusra kanyarította át (Szabolcsi Bence fordítása):

Oh asszony, aki szép, szent kebeledben Ezer szívet s ezer boldogtalan szerelmes lélek Ezer hódolatát őrzöd; Hát az én lelkem mitevő legyen? Tudom, magában fogadta A többinek keservét s panaszát mind; Mert gyengédebb és lágyabb mindeneknél. Én tudom te kegyetlenségedet is, Mert jutott belőle részem elegendő. Ezt az egy fájdalmat el kell túrnie szívemnek, De a többiek kínját nem viselheti.

Ez ének udvarló szellemeskedése dicséretére válnék akármelyik petrarkistának. Mily mértékben áll közel az eredetihez, nehéz volna megmondani. Annyit mindenesetre látunk belőle, hogy nem Balassi vezette be a magyar szerelmi költésbe az udvarló humanista, sőt petrarkista stílust.

A korbeli nótajelzésekben viszont nem sokat olvashatunk ki erre a stílusra nézve. Az Euryalus és Lucretia szerzője verses regényét egy «Bánat keserűség» kezdetű dal ritmusára írta, ami úgy lehet vallásos, mint szerelmes ének. Balassi két nótadalama, a «Magam gondolván» és a «Fejemet nincsen már» énekek első szavai sem árulnak el semmit az

énekek tartalmából, bár a verssorok erősen egyéni színezete miatt — különösen az előbbinél — feltehetjük, hogy szerelmes virágéneket nyitnak meg.

A Lucretia-regény 1592-i kiadásában már egy ismeretlen szerelmes ének első sora szerepel: «Időd szép virágát, termeted szépségét, szívem, miért hívastod?» A «Carpe diem» téma másutt oly népszerű, nálunk egyetlen renaissance-kori feldolgozása rejlik e verssor mögött. Balassinak mintául, ösztönzésül bajosan szolgálhatott, inkább az ő nyomán fellendülő magyar humanista költés egyik sikerültebb darabjának tekinthetjük, jóllehet már a széphistóriás Enyedi György, a Gisquardus és Gismunda szerzője, akit Balassi is olvasott, hosszas prédikációt tart az atyáknak és tutoroknak szomorú történetének tanulságaképpen ugyanerről a témáról, az üdőnek virágát emlegetve:

Az üdőnek virágát ha látjátok,
Az pártának soká ne áldoztassatok!

Virágjában siess leányodat inteni,
Isten szerént házasságra bizlalni;
A szép üdőt ne hadd heában folyni,
Nehéz üdőbeli kárt megfóltozni.

Ezeknek a latinból fordított széphistóriáknak különben nem jelentéktelen szerepe van Balassi szerelmi költésének keletkezésében. Egyik szerelemről elmélkedő költeménye, melyből kivételesen az élményszerűségnek még a látszata is hiányzik, formában is, — négysarkú Sándor-vers! — ízlésben is olyan, mintha a Gisquardus és Gismunda, vagy az Euryalus és Lucretia megható szerelmi históriából vett elmélkedő rész parafrázisa volna. Afféle variáció ez a szerelem mindenhatóságáról. Sőt Enyedinél és a gomboskerti költőnél Balassi már *magyar nyelven* megkapta az ovidiusi humanista díszleteket, a pörlekedét Vénüsszal és Cupidóval, a retorikus hatású

példálózást a mithológiából és a történelemből vett esetek felsorolását. Gismunda a szerelmes holttesténél heroida-szerű monológban elmélkedik, átkozódik tragikus esetéről és úgy feddőzik Vénusszal, mint Balassi az elérhetetlen Julia vagy Coelia miatt:

Oh szép Venus, Jupiternek leánya,
Szerelemnek ki vagy istenasszonya,
Légy immáron sebeim gyógyítója,
Látod senki szívem vigasztalója!

Mire születésemre vigyáztál volt,
Jövendő üdőre ha nem gondolsz volt?
Mire termetemre ilyen gondod volt,
Ha kívánságomra nem tekintesz volt?

Oh kegyetlen, bár ne láthattál volna,
Atyám házát meg ne szállhattad volna,
Nyilaiddal rám ne löhettél volna,
Halálomnak ha voltál kívánója!

...Vérben telhetetlen, kegyetlen Venus!
Hízkelkedő étked mint szép madárhús,
De sokaknak szívők miattad oly bús,
Sok szép virág életének vagy te gús!

Születésed micsoda állatról volt?
Vagy életed minémü vadak közt volt?
Oroszlánnál lelked lám kegyetlenb volt,
Ily virágon szüved hogy nem esik volt?

S akkor jönnek a szomorú példák, mint Balassinál és a Lucretia-regényben, Jázon és Medea, Páris és Heléna, Éneás és Dido. (Enyedi György monológja még Rimay fülében is visszhangzik: «Venus! fajtalan hús, csipkéből tekert gúzs...»).

A barokkos humanista ízlés tehát már mindenfelől áradt az irodalomba, mikor Bálint szerelmes énekeit írni kezdte. A költő maga utal arra, hogy atyjafia — feleségének unokaöccse — Dobó Jakab egy versében, mely talán azonos a nótajelzésben említett «Már szintén az idő vala kinyílásban» kez-

detű tavaszi himnusszal, a szerelem istenének gyermeki ábrázolását taglalta, s ez ellen szerzett ő egy olyat, mely Dobóval vitatkozva helyteleníti, hogy Cupidót gyermeknek festették. Dobó Jakab tehát Propertius egy elégiájának vagy más Propertius-utánzó humanistának szellemében fogalmazta meg versét, mire Balassi válaszképpen Angerianus epigrammáját írta át. De ezt a humanista elmejátékot a Bálintnál fiatalabb rokonnál már inkább a nagy költő szellemi kisugárzásához számíthatjuk, még ha a témát Dobó Jakab vetette is fel. Szintén kortársa, de inkább tanítványa, utánzója lehetett az a nyolc ifjú legény, ki a Kriván alján — talán a lengyel földre induló Balassi Bálint tiszteletére — magyar nyelvű költői versenyt rendezett.

Nagyon valószínű, hogy egyébként a régibb szerelmi költészet nem állott a fejlődésnek azon a fokán, ahová a nagy költő emelte. Olyanféle költés lehetett ez, amelyet a Balassi utáni hanyatlás korában, például a Vásárhelyi Daloskönyvben olvashatunk. Udvarló szép szavak, becéző képek halmaza, tisztes hangon előadott bánatos panasz, mindez valószínűleg megvolt benne. Az alkalmosság, az élmény viszont egészen bizonyosan hiányzott belőle, amiért is személytelenségében könnyen válhatott a felsőbb litterátus osztályok érzelmi kifejezésévé.

Külön figyelmet érdemel egy ének, melyet felirata szerint egy bizonyos Horvát Ilonáról szerettek, a záróstrófa szerint Kentelkiben (Szolnok-Doboka) 1566-ban. Itt egy ifjú, — talán bűnbe esett — leány siránkozik monológ formájában szomorú elhagyatottságáról, mert házassága előtt el kellett válnia szeretőjétől s ezzel szegénységre jutott. A szomorú elégia azután imádságban oldódik fel és széphistóriás tanító stílusban másoknak szóló tanusággal végződik. Bánatos hangja, ritmusa sokban emlékeztet Balassi

Bálint későbbi modorára, mikor szép leányok nevében írja verses monológjait :

Én Istenem! hogy elvived az én szerencsém,
Ifjúságban kell viselnem én özvegységet,
Nagy bánattal kell megennem az én kenyeremet.

Ha sok földet, havasokat örökké bejárnék,
Hasonlatosbat tehozzád soha nem találnék,
Hogy én szívem olyan szípen esmégy megnyugonnék.

Senki nincsen ki engemet már megvigasztaljon,
Hogy énnékem én szívemben vidámságot adjon,
Nincsen oly nap, kin engemet szomorún ne lásson.

Így hát nem éppen Ovidius heroidáiból indult ki a magyar költészetben az a szokás, hogy mint Balassi, leányok, asszonyok nevére írjanak énekeket : az ősi, a hőst első személyben éneklő stílus már ezt a műfajt is kitermelte magából.

Nem mintha közvetlen hatást keresnénk az »egy szép leány nevében«, vagy a Losonczi Anna nevére szerzett Balassi-énekkal, de a stílus rokonságának kedvéért lássuk még ezt a szakaszt :

Búcsút vöttem ez világnak ú vigasságátul,
Keserűség elfordítá szívemet azoktul,
Mert ez a föld sír alattam, hul járok ezentúl.

Ennek az elégiának igen nagy az irodalomtörténeti értéke, mert a Balassi előtti szerelmi költésnek egyetlen, de egyedülvalóságában is pompásan bizonyító erejű példája.

A magyar nép dalával Balassi Bálintnak nincs több közössége, mint amennyi a lantos énekmondók szerzésének van, ezek dallamain keresztül. Nótajelzései között egy sincs, mely valami népének, ballada vagy más efféle emlékét őrizte volna meg. Mintha már e korban is nagy ür választotta volna el a paraszti dalt az urak és vitézek énekétől.

Inkább csak sejtjük, mint bizonyítani tudjuk,

hogy a Júlia-énekek közé illesztett «A darvaknak szól» című énekében valami magyar népdal témájából írta egyik legszebb elégiáját. A «De ne siess kérlek, Tüled hadd üzenjek» emlékeztet az «Állj meg holló, állj meg, hadd üzenjek tőled!» fordulatra és a «Nyomán is tavasszal, teremjen rózsaszál» sem áll messze a népdal stílusától. A madárral társalgó és üzenetet küldő szerelmes ősi témája a szerelmi népdalnak — tegyük hozzá: minden nyelvű mű- és népköltésben. Persze igen kevés, szinte semmi az, amit ma a magyar szerelmes népdal XVI. századi témáiról, stílusáról tudhatunk.

A záradék.

A régi magyar költés hagyománya Balassinál a záróstrófa is. Bornemissza Péter, Tinódi Lantos Sebestyén, Palatics György és minden énekszerző kétféle módon biztosította magának a halhatatlanságot. Egyik, hogy a szakaszok versefejeibe betűnként elszórta nevét, (akrosztichon) ami bár dekadens görög eredetű fogás, a nagy humanizmus idején és a nyugati irodalmakban már szinte ismeretlen szokás, inkább a középkori latin izlés maradványának, iskolás dictamenek emlékének látszik.

A másik az igazi lantos, szinte népies módszer: az énekszerző egy utolsó szakaszt biggyeszt hozzá költeményéhez, ahol a vers szerzésének körülményeit, helyét, idejét és saját lelkiállapotát jelzi röviden.

A záróstrófát nyugaton, franciáknál és németeknél sohasem a műveltebb költők uszusában találjuk meg, inkább a néphez közelebb álló énekszerzők élnek vele, s legtöbbször nevüket nem, csak mesteriségüket árulják el benne (írta ezt egy katona, egy deák stb.).

A magyar énekszerzéssel szinte egy időben jelenik meg az akrostichon és a záróstrófa (Vásárhelyi

András 1508, Szabadkay Mihály 1515), ami régi középkori hagyományra vall.

Balassi valamennyi magyar mesterénél, Ilosvainál, Tinódinál, Palaticsnál, Szegedi Kis Istvánnál megtalálta az akrostichon, de főleg a záróstrófa használatát és így ő is belép a régi magyar hagyományba, s ezzel lényegesen eltávolodik nyugat híres költőitől. Akrostichont ugyan csak tíz fiatalkori versében használ, de akkor is csak három esetben saját nevét, a többi alkalommal a verssel megtisztelt hölgyek nevét rejtette el a versfejekben. Később, fejlettebb ízléssel elhagyta ezt a költői ihlettel össze nem igen egyeztethető technikai fogást s a Julia-versektől kezdve a «Sofia» nevére írt verset leszámítva, sohasem alkalmazza.

Annál inkább megfelelt költői egyéniségének a záróstrófa. Költeményei közül átlag minden harmadik végződik egy ilyen szakasszal, mely a költemény lírai monológjától mintegy elválva, összefoglalóan, gyors visszapillantásban utal a vers szerzési körülményeire.

Balassi zsenije azonban ennek a hagyományos záróstrófának valami egészen eredeti szerepet jutott.

A magyar lantos hagyomány divatba hozta, hogy a zárószakaszban a költő saját hangulatát is jelezze: Így zárja le például Bornemissza Péter egyébként siralmas panaszát sajátos ellenmondással:

Ez éneket szörzék jó Husznak várában,
Bornemissza Pétör az ő víg kedvében.
Vajjon s mikor leszön jó Budában lakásom!

Így tudjuk meg, hogy a Szilágyi és Hajmási szerzője «szomorú kedvében» szerzete művét, hogy Szegedi Kis István «sírván» könyörög.

Balassi záradékai azonban sokszor valóságos kis önálló tableau-kká válnak és mivel a költő ilyenkor

minden humanista retorikai fogástól mentesen, elfogulatlanul, saját élményéről, helyzetéről ad beszámolót, a záradék olykor frissebben hat, mint maga a hosszú költemény, mert magát a költőt idézi fel sajátosan magyar életkörülményeivel. Néha valóságos kis magyar zsánereképek ezek a záradékok:

Szerzém ez nyolc verset víg és szabad elmével,
Gyűlésben indulván jó ruhás legényekkel,
Hozzám hasonlókkal,
Vitéz ifiakkal:
Nem kehegő vénekkel.

Benne van ebben az egyetlen szakaszban a fiatal huszárhadnagy daliás hetykesége, aranyos önbizalma, egész rendjének és fajának szép és szívet dobogtató gyengéivel.

A záradék az igazi *magyar epigramma*; olyan műfaj, amelyet Balassi költői tehetsége magyar hagyományból fejlesztett s éppen azért olyan megkapó, mert minden «irodalom»-tól függetlenül közvetíti felénk a költő alakját és hangulatát.

A Julia-ciklus idején már kissé elhalványul a záradék szerepe: hiszen a helyzet mindig ugyanaz és a közönség: Losonczi Anna nagyon is jól ismeri. De egy-egy remek epizódot még így is megörökített a záróstrófa gyorsan és a lényegét rögzítő realizmusa (73):

Öszvekulcsolt kézzel, hajlott térdrel, fűvel Juliám-
nak könyörgék, Midőn jóvoltától, mint istenasszonytól
kegyelmet reménlenék, Hogy megkegyelmezne, tovább
ne gyötrene, Amen! reá kiálték.

Petrarca adoratiojával vetekszik ez a strófa: külön epigramma, melyet csak a megalázkodó szerelmes forró heve kapcsol a hosszú költeményhez.

Egészen váratlan tableau, — de a költő ügyes fordulattal köti a hosszú szerelmi dicséretéhez — az utolsó Julia-vers záradéka, mely egyúttal az egész ciklust lezárja:

Hideg lévén kívül égvén pedig belül Júlia szerelmétől, Jó hamar lovakért járván Erdély földét nem nagy fáradság nélkül Ezt öszverendelém, többé nem említvén Júliát immár versül.

Diszkrécio kérdése-e? A Coelia-dalokban, melyek különben lényegesen rövidebbek, mint a Julia-énekek, teljesen hiányzik a zárószakasz. A költő finomabb, nyugatibb ízléssel írt-e, tisztábban akarta-e megőrizni a költemény egységes hatását, hogy nem alkalmazott soha záradékot? Vagy inkább nem akart semmi közelebbit elárulni szép Coeliájáról? Bizonyos hogy a ciklikus költés szinte fölöslegessé teszi a záradékot: hiszen az egyes darabok összetartoznak, egymásutánjuk magyarázzák egymást, mint a Petrarca Conzonieréjének egyes darabjai.

Sajnálhatjuk, mert Balassi záradékaiban mindig valami egészen friss élménysűrűség rejlik: magyar realizmussal vannak telítve.

Anna.

Bálint és Anna regényét csak egy oldalról ismerjük, a költő verseiből. Maguk a történeti okmányok csak annyit mondanak, hogy Losonczy Annát, apjának, a magyar végek vértanujának érdemei miatt Ferdinánd fiúsfította s így gazdag hozománnyal 1567-ben ment férjhez az Ausztriából a gyanus magyarok figyelemmel tartása céljából a végekre helyezett Ungnád Kristóf báróhoz. Kristóf bátyja, Dávid, a haditanács elnöke volt és Bécsben székelt. Bálint tehát csak 13 éves, mikor Anna már asszony. 1569-ben Ungnád már egri kapitány és Annának 1577-ben, mikor Balassi lengyel földről hazajön, már három leánygyermek van. Ungnádot 1576-ban horvát bánná nevezik ki, de csak 1578 végén távozik Egerből, ami ugyan nem jelenti okvetlenül azt, hogy felesége is azonnal követte.

Aztán még néhány adatot nyújtanak az egykorú

okmányok. Balassi Bálint 1582-ben Vitencen 1400 forintot vesz fel «az nagyságos Lossonczy Anna asszontul» és 200 jobbágyházat köt le zálogba, ha abban az évben még vissza nem fizeti a kölcsönt. 1587-ben meghal Ungnád Kristóf. Özvegye 1589-ben Forgách Zsigmondhoz megy feleségül. Ugyanebben az évben Illyésházy István egyik levelében írja egy barátjának Rózsahegyről: «Ezen a vidéken az az ujság, hogy Balassa Bálint összes jószágait átadta testvérének, Balassa Ferencnek; maga pedig, csak egyedül, lóra ülve, éjszakának idején eltávozott ebből az országból Krakkó felé. Írt nekem is, hogy ha addig meg nem hal, négy évig nem jön Magyarországra. Bujdosása okául Balassa Andrást említi, aki jószágai után jár s akit nagyon fenyeget; továbbá Ungnád Kristóf özvegyét, aki nem akar nőül menni hozzá.»

1592-ben Balassi Bálint az esztergomi szentszék előtt pert indít Lossonczy Anna ellen. Ennek ügyvédje védekezésében előadja, hogy Bálint a vérfertőzés miatt kimondott infámia következtében semmiféle pert nem indíthat. A szentszék az érvelést el is fogadja.

Ez az a néhány rideg adat, melyet Bálint és Anna szerelmi regénye keretének tekinthetünk.

A többi Balassi Bálint verseiből és egyik leveléből tudjuk meg. Mennyi mindent olvastak már ki ezekből a versekből! Pedig nem valószínű, hogy történelmi okmányoknak készültek volna... S tetejében még hol ezt, hol azt a költeményt magyarázták bele a képzelt regénybe, e célból Annát megtették Bálint gyermekkori szerelmévé stb.

Az ördög útjai néha igen kacskaringósak. Balassi Bálinta alighanem akkor kezdett barátságosabban tekintetni Ungnádné, amikor két kislánya halála után 1577-ben Bornemissza Pétertől egy «jámbor tanítót» kért harmadik kislánya részére, hogy az

«jobban gyarapodhatna az Isten akaratjának értelmébe», s Bornemissza erre megküldte Ungnádnénak vigasztaló Négy könyvecskéjét s benne a negyedik darabot a kis Anna Máriának ajánlotta. E darab előszavából kiderül, hogy az Füves Kertecske néven már régebben is megjelent s így a szép asszony bizonyára rövidesen megtudta, hogy szerzője az új, fiatal, nyalka egri hadnagy. Az ördög az «Ördögi kisértések»-től óvó pap ruhájában állított be a házhoz.

Az Ungnád-házban nagy volt a protestáns hitélet. Méliusz Juhász Péter azért magasztalja Ungnád Kristófot, mert keményen üldözi az unitáriusokat: «Isten éltesse ő nagy Ungnot Christoph uramat, az egri kapitánt, hogy a rókákat, kanokat kergeti», írja egyik vitairatában, ahol az antitrinitáriusokat kárpálja.

Majd Balassi is istenes énekkel kopogtatott be a szomorodott szívű asszonynál: a Radvánszky-kódex tanúsága szerint a «Láss hozzám üdvessígemnek Istene» kezdetű éneke Ungnádnénál veszett el (egy másik példányt Nyiri Bátori István kapott belőle). Kár, hogy nem ismerjük: a költő talán a gyermekeit sirató Losonczi Anna lelkébe helyezkedve írta meg ezt a fohását...

Majd összelegeledtek. A viszony részletes történetét ma már bajos volna rekonstruálni: minden ilyen kísérlet az önkényes találgatások hinárjában akad meg. De az a három vers, melyet Balassi Bálint a versfők tanúsága szerint egészen bizonyosan Annához intézett, némi világot vet a magyar költészet első nagy szerelmi történetére.

Bornemissza vigasztaló irata 1577-ben kelt. Balassi Bálint Annához írott egyik verse 1578-ban. Annát tehát nagy gyászában fogta el a szerelmi vágy, a német férj mellett magyar kalandra áhítozott. A költő versei tanuskodnak arról, milyen hajsza volt ez a kaland mindkettejük számára. Hegy és

völgy. A ritka boldog percek sebes iramban változtak a szenvedélyes marakodás izgalmas napjaival. Anna hol «beveszi» szerelmébe, hol elúzi magától Bálintot. Hogy mennyire jutottak, azt később, a házassági ostrom idején írott versekből tudjuk meg:

Méznél édesb szép szók, örvendetes csókok!
Most emlékeztetnek elmúlt régi sok jók,
Melyekbe ezután már soha nem jutok.

A viszony hosszú udvarlás fizetsége lehetett:

Könyörgök Istennek csak ez két dologért,
Szánjon meg immáron előbbben csak azért,
Kit soká szolgáltam híven szerelmiért.

Nézzen vétkem mellett nagy szerelmemre is,
Mégis *mint szolgáltam*, tudja ő maga is...

Majd a férfidiadal után jön a féltékenység. A korosabb asszony viharos jeleneteket rendez a daliás hadnagy előtt. Bálint már Ovidius mesterből ismeri az asszonyok efféle rigolyáit s saját helyzetét a római elégia bátorító emlékének hatása alatt így elemzi:

Az én szerelmesem haragszik most reám,
Hogy ingyen bánkódom; azt véli én hozzám,
Hogy őtet megúntam,
Fogadásomat gondolja, hogy megbántam.

Nem tudok, mit tenni, mint kedvét keresni,
Mert ha bánkódom is, ládd-e, mire érti:
Ő magát mind gyötri:
Ha pedig örülyök, azt is másra véli.

Nem hiszi, hogy néki s nem másnak örvendek;
Ha víg vagyok, azt hiszi, hogy mást szeretek,
Egyebet kedvellek:
S annak megnyerésén örvendek, nevetek.

Bálint nem haragszik, tudja, hogy ilyen a szerlem. S kitör belőle a nagy vallomás, egyenesen Annához:

Te böcsülhetetlen drága szerelmesem,
Kinek jóvoltában nyugszik fáradt lelkem,
Nincs kivüled nekem,
Ki sok bánatimban vigasztaljon engem!

Egy másik költemény szerint az ilyen jelenetek naponta ismétlődtek. «Szüntelen kínozza büntelen fejemet», írja, kegyetlen válaszokat kap tőle s ezt a verset is egy összezördülés nyomán írta engesztelésül. Bizonyosan elhangzott a «Gyűlöllek örökre!» is a szép asszony ajkáról, mert a költő panaszolja :

Engem noha mostan előle előze,
Bucsumat úgy adá, mint számkivetésre,
De talán míg végre
Jutok őnékie valaha eszébe.

A költemény őszinteségeért szavatol a keserves éneknek mondott vers záradékstrófájának póztalan sora : «Ha Istent szereted, ne trífálj meg érte!»

A boldogabb perceknek hangulatában, Anna csókjai között született-e meg az a derűs, diadalmas ének, melyet akkor írt, mikor egy olasz táncdal ritmusa, a rejtélyes Gianeta Padovana lüktetett a fülében? Nem tudjuk, mert itt nem árulta el, kivel élte át a légyottot. De ilyen lehetett az egri pásztor-órak hangulata is :

Nő az én örömem most az én szép
Szerelmem erre való níztembe',
Bús kedvem sincsen semmi énnekem,
Mert ismét bévett nagy szerelmiben ;
Megengedett,
Fogott kezét,
Megbékélyett kegyesen,
Halálomtul megtírtatott
Engem csókolván édesen.

Valami vétket is emleget, amit tudatlanságból, nem szántsándékkal követett el s ami felingerelte ellene a kegyest. Most magához szorítja ölelő karjával és csók közben kérdi : «Miért mondasz kegyet-

lennek?» Megigéri, hogy mindig ügyelni fog arra, hogy kedve ellen ne tegyen.

Áma szakítás nem soká váratott magára. Balassi ismét verseben adja elő a tragikus fordulatot, de ezúttal Losonczi Annát szólaltatja meg, mintha az lenne kétségbeesve a válás miatt. Így aztán mindenkinek Anna az oka, aki önmagát vádolja a szerető tollán keresztül. S mintha Bálint egyik korábbi verse zengene fülében, ő is úgy érzi, mintha lelke vált volna el testétől, mikor Bálint elhagyta. Ő érette hagyott el «egyebet» (az urát?), egyedül őt kedvelte. S a férjes asszony nehéz vallomást tesz Bálint tollán :

Csak te valál nékem minden ékességem,
Szerelemre te gyúttad szívemet nékem...

Ami azt jelenti, hogy urát sohasem szerette...
Az összetűzés valami féltékenységi jelenet során történt, mert :

Igazán tertínt ez is méltán én rajtam,
Mert ok nekül magam bucsút neki adtam,
Szegényt háborgattam,
Hozzám nagy szerelmét semminek tartottam.

Bálint írt, esküdözött, hogy hű hozzá, de ő semmibe vette s így szeretőjét «más szűz kezére» játszotta.

Lui et Elle... Ennyi elfogultsággal adta elő a Musset-család is a nagy költő szerelmi tragédiáját, hogy a férfi ártatlanul kerüljön ki a nagy perből. Ahhoz, hogy mindezt szentírásnak vegyük, a költő túlságosan érdekelt személy. S tíz év múlva önmaga cáfolja meg magát, mikor felesége hűtlensége után és a Losonczi Anna kezéért indítandó nagy ostrom megkezdése előtt így vall :

Titkos keservemben hull orczámrul könyvem,
Rólam mit prófétált, túlt mert mind fejemen,
Aki keservesen válék el éntülem.

«Takarodj hűtelen! Ha velem nem voltál boldog, nem leszel többé boldog senkivel!» ezek lehettek a büszkeségében megsértett asszony «próféta» szavai, mikor észrevette, hogy Bálint más «szűz» iránt érdeklődik. (Ez még nem igen lehetett későbbi felesége, Dobó Krisztina, akit különben is özvegyen vett el.)

Bálint ifjúkori versében hiába keressük ezt a próféciát. Így a késői vallomás távlatában egészen más színben tűnik fel a Losonczy Anna monológjának tanuságértéke, mert nyilvánvaló, hogy a költő saját érdekében alakította át a helyzetet, magát tüntetve fel áldozatul. Súlyos költői licencia annál, aki a megcsalt szerető nevét tette a versfőkbe, s az ő nevében mer közönsége előtt énekelni róla...

S most álljunk meg egy pillanatra... Hol maradtak ezekből a versekből a humanista bókók, hol van a Regnart villanelláinak, vagy a petrarkista szonettek banalitása, szellemeskedő stílusa? Semmi nyoma mindennek. A nagy szerelem hatása alatt egészen egyéni lett a költő hangja, a kaland egyes epizódjait is tudjuk követni a versek alapján s ha a költő nem őszinte, csak annyira nem az, amennyire az asszonnyal szemben alakoskodik. Az egyszer a költői hazugság is élmény s ha valaki még ezután is azt mondaná, hogy mindez egy humanista gáláns költő gyakorlata, az nem gondolja meg, hogy a Julia-versek idején, amikor az egészen komoly házassági ostrom megindul, megkapjuk az ifjúkori versekben elmondott események megerősítését.

Julia.

Közben tíz év múlik el. Balassi megkísérelte a családalapítást is, de kísérlete balul ütött ki. Nemcsak Patakról akolbólították ki Dobó emberei — ezüstneműi, fegyverei is benn maradtak Dobó Krisztina ékszereivel, ezüstjével, ami aztán Debrecenből került elő, — hanem főbenjáró perbe is került,

hatalmaskodás és vérfertőzés vádja nehezedett rá. Werbőczyi törvényei szerint neki, kinek anyja Sulyok Anna volt, nem lett volna szabad anyja testvére, Dobó Istvánné Sulyok Sára gyermekét elvennie. Hasztalan hozta fel Bálint a világtörténelemből, a császári házból és a saját magyar környezetéből a hasonló eseteket, az esztergomi szentszék, ahová sógora, Dobó Ferenc jóvoltából került az ügy, megsemmisítette a házasságot és közben megszületett fiát, Jánost törvénytelennek nyilvánította. Ezután azonban lecsendesedett az ügy: Dobó Ferenc is elérvén célját, nem erőltette tovább a dolgot, Bálint a hatalmaskodás ügyében absolutiot kapott. Balassi szerint valami nyomta a sógor lelkiismeretét — Bálint egyik szolgáját Dobó emberei valami okból megölték — és egy kellemetlenül terhelő levél is került Bálint birtokába: «Ha a ...sasnál (?) való levél kézben nem akadt volna, nem alítom, hogy az elválást Dobó engedte volna, ládd-é ki csuda az Isten dolga: én az én Istenemnek nem győzők elég hálát adni róla, mert immár lelkem csendes, szabadságot is adtak mindkettőnknek az házasságra.» Ezt írja Bálint 1588 március 7-én, nem sokkal a házasság megsemmisítésének kimondása után.

E dátum és a következő év nyara között folyik le az ostrom Losonczy Anna kezéért, aminek a magyar irodalom első nagystílusú szerelmes verskötetét köszönheti.

Mert valóságos kis kötetet tesz ki ez a 25 ének, akkorát körülbelül, mint Petőfi Cipruslombjai.

Milyen a viszony élet és költészet között ebben a legrégebb magyar szerelmi ciklusban? A kérdés igen izgató és a válasz elvi jelentőségű lehet Balassi költésének értékelésénél. Dante és Petrarca poéziséval kapcsolatban is merültek fel kételyek a teremtmény ihlet őszinteségével szemben s mint Burckhardt mondja, Petrarca szerelmeskedéseiről olyan lajstro-

mot állítottak össze, mely szinte vádiratszámba megy.

A nemi élet szörnyű szabadosságai és a szerelmi költés elvont szépségei közötti ellentét már a legrégibb középkortól kezdve jellemzi az európai szerelmi lírát. Úgy kell ezt elképzelnünk, mondja Huizinga, hogy a középkori emberben egyszerre élt egymás mellett a civilizáció két egymásnak ellentmondó rétege. Az irodalmi jellegű és udvari stílus mellett még érvényben voltak a szerelmi élet primitív formái.

De áll ez a renaissance szellemére is. Ronsard száz meg száz szebbnél szebb szonettben ostromolja kedvesét ideális szerelmével, de egy hevesebb pilanatában a pokolba küldi a zsidó Leót, a híres pápai orvost, aki platonista szerelmi tanát elterjesztette a francia udvarhölgyek között, majd barátjához írt levelében fukarnak mondja Hélène-t, istenített nőeszményét és türelmetlenül utasítja el beavatkozását, mikor a hozzá intézett költemények kiadásának rendjébe bele akar avatkozni.

Balassi fennti, Újvárból (Liptó- vagy Érsekújvár?) keltezett levelében, ahol arról tudósítja barátját, Kapy Sándort, hogy lelke immár csöndes és hogy szabadságot kapott a házasságra, utóiratban teszi hozzá ezt a mondatot: «Ha Isten karácsonig éltet, azt gondolom, hogy nagy úr leszek, ha egyébképpen nem is, *rmfzma* után. De ha én uram és igaz atyámfia vagy, ne szóljon Kegyelmed senkinek.» Több szó van titkos írással átírva e mondatban, de az író kötelező szemérem miatt egyet úgy kellett hagynunk, mint az eredetiben van, mert Balassi egészen durva módon jelöli meg itt reménybeli uraságának alapját. Azt, hogy milyen előnyös házasság kínálkozott neki, könnyű kitalálni: csak az özvegy Ungnádneről lehet szó, aki 1587 novemberében vesztette el urát és Bálint azért emlegeti már

márciusban karácsonyi reményeit, mert akkor telik le az özvegyi esztendő. Mire alapította Bálint hetyke önbizalmát? Bizonyára egyesegyedül az egri mult emlékeire, mikor még sikerrel ostromolta a szép asszonyt. S mint akkor versekkel, szép énekekkel támadta meg Anna szívét, most tán azt remélte, hogy még könnyebben eléri célját. Végre egymáséi lehetnek, akik akkor talán bujkálni voltak kénytelenek. Rossz viszony éppen nem lehetett közöttük, hiszen Anna két évvel házassága előtt még nagy összeget kölcsönzött a megszorult Bálintnak.

A tervben eleinte bizonyosan több része volt a nyugodt élet vágyának, mint a szerelemnek. Hiszen amikor ama cinikus kijelentését teszi, ugyanakkor írja, hogy lelke már *csendes*, tehát szó sem lehet még arról, hogy a szerelem újra feldúlta volna.

Ugyanezidőtájt még valami más kalandja is akadt. Balassit hosszas kérvényezés után a bécsi haditanács végre megint alkalmazta Érsekújvárt, mint lovashadnagyot. 1588 áprilisában már Újváron van. De az év végére már meggyűlt a baja kapitányával, Samaria Ferrando Specie de Casával. Ez a szép spanyol nevű úr Takáts Sándor szerint már jó magyar ember volt és Komáromban született. A kapitány feleségét egyszerre csak azzal gyanúsítja, hogy Bálinttal felszarvazta. Balassi maga mondja egyik levelében, hogy Zamaria feleségét elkergette, majd mikor sikerült dolgát tisztáznia, újra visszavette magához. Eperjesen becsületbíróság is foglalkozott a dologgal, sőt Bálint, aki leveleiben mindent tagad, a tanuskodásra megjelent újvári tiszteket is elpáholtta. Hát ha egy nő becsületéről van szó, ő nem riad vissza semmitől... Az ügy még folyt 1589 nyarán is, Bécsben, a haditanácson, ahol Bálintnak egy igen jó embere akadt Ungnád Dávid, a

haditanács elnökének személyében. Losonczi Anna sógora volt a stájer báró...

Nem tudjuk, lehet-e ebből is Bálint szíve állapotára következtetnünk, de Annánál talán ez az ügy rontotta el a dolgát, hiszen ellenségei — első sorban Balassi András — terjesztették, ahol tudták, még Bécsben is, Bálint legújabb «infámiá»-jának híretét; még írásban is kellett ellene védekeznie Ernő főhercegnél.

Nem kétséges, hogy Bálint eleinte nem vette komolyan a nehézségeket, de azért teljes erővel látott hozzá az ostromhoz. Csak később, mikor a sikertelenség mind nyilvánvalóbb lett, melegegett bele az udvarlásba és mindjobban sülyedt a szerelembe és kétségbeesésbe. Régi szerelmi diadalai kínzó emlékként merültek fel újra meg újra lelkében s annál sivárabbá tették a jelent: Anna hallani sem akar róla.

Pedig remek költői ösztönnel látott a szívbeli ostromhoz. Első versében az ihlet oly őszinte, az ember lelki elnyomorodottsága, mely benne kifejezésre jut, még 400 év távlatában is megihat. Hosszú évek keserű csalódásai, füstbe ment reményei, a pataki ködvár elpárolgása, a családalapítás tervének összeomlása és feleségének lassú elhidegülése, mindez most jutott, egyetlen versben, költői kifejezésre. Mint Musset «Nuit de mai»-jében érezzük a hosszú évek némaságának, a belső viharok érzelmi lerakódásainak, a lelki összeomlásnak nehéz atmoszféráját, úgy a Júlia-ciklus első darabjában Balassi is feloldotta lelkének lakatját Muzsája előtt, s most ott nyüzsögnek előttünk a lélek szörnyetegei, a lelkifurdalás, a szégyenérzet, a testi szenvedés emlékei. Így írja legmélyebb, legsűrítettebb terzináit, ahol szinte Dante tömörségével vetekedik különben sokszor szélesen terjengő stílusa:

Kiért r(e)ám szállott Istentől nagy átok,
Betegség, kár, sok gond, szígyeny, rút hír, szitok;
Soha kiért vétkeztem, hozzám az is álnok.

De méltó vítkemért már holtig szenvednem,
Mint gonosz oltvánnak, bűnem hasznát vennem,
S más megette mérget nékem is megennem.

Mint halálra vált kór nem tűr orvosságot,
Mert halál sürgeti, nem kedvel semmi jót;
Én sem hallgathatok vigasztaló szép szót.

Vigasztalás, jó társ, nem adhat víg kedvet,
Bús fejem egyedül csak búdosni szeret,
Mert pokolnak tetszik ez világi élet.

Mi az a vétek, amiről Bálint itt beszél? Milyen
vétket követett el a felesége kedvéért? Kissé alább
részletesebben, bár talán még homályosabban szól
róla :

Könyörgök Istennek csak az két dologért,
Szánjon meg immáron elsőbben csak ezért,
Kit soká szolgáltam híven szerelmiért.

Nézzen vétkem helyett nagy szerelmemre is,
Mégis mint szolgáltam, tudja ő maga is,
Vétkemnek sok bűvát mint viseljem most is.

Ezt ha megnyerhetem, bár meghaljak ottan...

Istent azért keveri a dologba, hogy nagy kerülő-
vel, szinte oldalról zokogja el bűnbánatát Annának.
Különös ima, ahol Istennek azért kell megbocsátani,
mert híven szolgált valamikor egy férjes asszonyt!
Mert mi más lehet az a «más megette méreg», amit
most neki méltán kell megennie, mint az elválás okozta
keserűség? Elhagyta Annát, aki megjósolta előre,
milyen szerencsétlen lesz minden más asszonnyal:
«Rólam mit prófétált, túlt mert mind fejemen, Aki
keservesen válék el éntülem». A legnagyobb vétek
tehát az, hogy más leány kedvéért elhagyta Annát;

az ima tulajdonképpen nem Istennek, hanem Annának szól.

S ha most az eseményeket akarjuk követni, át kell írunk azt a barokkos Cupido-Vénusz játékot, amellyel a költő érzéseit és élményeit feldíszíti.

E szerint régi szerelmének tüze, mely már szinte hamuvá vált, hirtelen újra felgerjedt benne. Első gondolata, hogy Annát úgysem tudja meghódítani. «Arra gerjessz, kit megadhatsz, Nyerhetetlenre se gyúlassz». Anna hozzáférhetetlen. Majd egy másik versben már arra célozgat, hogy hiszen az ő vétke tulajdonképpen nem is volt olyan nagy :

Mondék : «De mit tréfálsz? Juliával mit csalsz, hiszen tudom kicsoda; Ez az *ki kevésért* engem örökké sért, lölkem szernyő kinjára.»

Persze Bálint szeretné, ha a nagy vétek, melyért első verse szerint még a halált is megérdemelte, most már csekélységnek tűnnék fel Anna szemében. Talán majd a szép bókók — hiszen megteszi Vénusz helytartójává — csakugyan meglágyítják «keménységét» és «idegenségét». És Bálint, aki valamikor «méznél édesb szép szók», és «örvendetes csókók» részese volt, most, mint hajdan Petrarca, lesi az utcán, merre vonul el imádatának tárgya s boldog, ha egy tekintetét elkaphatja. Egy-egy véletlen találkozás életének legnagyobb eseménye. Még a gyászéven belül írhatta azt a versét, amely ezzel az elragadtatott felkiáltással kezdődött :

Egy kegyes képében, a gyászöltözetben vajjon angyal tűnék-e?

Egy kapuközben találkozott vele véletlenül, de ez a pillanat feledhetetlen maradt az elragadtatott imádó számára, mert csodálatos realizmussal tudja megrögzíteni Anna tekintetét. A gyászruha fejkötője szinte egészen eltakarta a szép asszonyt, csak «vidám szemei» látszottak ki belőle, majd egy pilla-

natra rászégeződtek Bálintra, csak úgy mint valami idegenre :

Lelkem drága kincsét, dicsőséges szinyét, jobb riszre mind befedte, Csak vidám szemeit, lelkem élte-tőit, én reám függesztette, De azt sem kegyesen, sőt nagy idegenen, csak mintha nem ismerne.

Ott tartott, ahol Petrarca, az elérhetetlen Laura de Noves árnyéka. Immár nem mézes csók, csupán egy-egy találkozás, egy-egy pillantás volt a téma, annak emléken rágódhatott, elmélkedhetett, emészt-hette magát, míg szép, széles rigmusokba felold-hatta izgalmát.

Közben letelik a gyászév, az özvegy már drága-köves ruhában suhog el mellette. Ekkor írja azt a versét, ahol Petrarca módján a szalamandrához hasonlítja magát, Talán ez az állandó lesbenállás juttatja eszébe az elérhetetlen asszony olasz imádó-ját, előveszi, forgatja — azelőtt sohasem utánozta — s az olasz költő egyik leghíresebb canzonéjára emlékezve mondja el nyugtalan éjszakáit : «A qualunque animale alberga in terra...»

Az setét étszakák minden állatoknak kedves nyugal-mat hoznak...

Majd a középkori trubadúroktól Petrarcahoz ke-rült szalamandra-hasonlat kerül fantáziájába : a szerelem tüzen kívül már nem tud élni mint az a csodaállat. Marullus olvadó viaszának képe kavaro-dik Petrarca tűzállatának vonalaiba, míg végre a végbeli harmatos táj bukkan fel a téli rajtaütések emlékével : Anna szemei úgy ragyognak, mint a téli éjben a csillagok, rubintokkal ékes ruhája úgy csillog, mint a sima jégen a friss vér a verőfényben.. Vétke immár újra szörnyű, a hűtlen elválás gondo-lata szüntelen gyötri :

Távozás keserve emlékezet mérge vesz és süllyeszt engemet, Támasztván előmben esztelenségemben esett

szörnyű vétkeket, Kinek nagy terhétől, mint halálos büntül oldozz meg már lelkeket.

Elébe borul, «öszvekulcsolt kézzel, hajlott térdel, fűvel» könyörög, és mint a gyónás áhítatában, «áment» kiált feloldozást kérő szavaira. Az esztergomi áttéréskor elvégzett gyónás emléke most mint megrázó élmény társul *a szószerint imádó* szerelmes lelkében.

Ilyen elragadtatásban, ilyen lelki trance-ban még sohasem volt: az alázat megtöri kemény derekát, könyörög; vonaglik, «verteng» a szép asszony előtt, ki maga is aligha állt még ilyen heves ostromot életében; agyában, elméjére tolulnak a szebbnél szebb képek, a zengő ritmusok «mint fészkeire sok hangya». Balassi ihletének tetőpontjára ért, se azelőtt se azután soha többé ily bőségben nem folyt elméjéből a «sok új vers», lelkéből áradt Anna felé a szépség, szívéből az érzelem:

Engemet régulta sokféle kénokban tartó én édes szívem! Hozzád kiált lelkem sirván keservesen, mert gyötördik sokképpen; Könyörülj már rajtam, légy kegyelmes hozzám, ne légy ilyen kegyetlen!

Szerelmi gyötrelmében még jobban kínozza, hogy Anna szemei a régi vígságot tükrözik. Balassi mint egy homéroszi epitheton ornanssal állandóan «vidám Juliának» mondja Annát és emlegeti «vidám szemeit». A szép egri napok nevető szemű kegyese most ellentétben áll ezzel a rajta közömbösen keresztülnéző asszonnyal:

Vidám Juliának, kinek vég voltának ó hogy én akkoron hűk! (hivék) De kegyesnek tetszik, hogy kezeiben juték s nem is tudtam, hogy olly szűk A kegyes szerelmes, ki miatt vagyon már rajtam bonthatatlan nyűg.

Mikor tehát az udvarlást megkezdte, a régi, a vidám Annában bízott: s egy új, makacs, kemény, vérig sértett szép asszony mered most eléje, aki félelmetes eltökéltséggel utasítja el a tolakodót.

Minden hiába, a hajdan jóllakott szerelmesnek most már azok a testet lelket remegtető percei, amikor megpillanthatja «testszín ruhájában», bámulhatja gyöngyös pártával ékesített fényes haját, ha az a ritka szerencséje akad, hogy láthatja táncolni és szoknyája mellette «elterjed». Melegség csap fel akkor mellébe, egyszerre zavaros lesz a pillantása és meredten nézi a gazdag előkelő asszonyt, aki úgy játszik vele most, mint macska az egérrel:

Midőn néha terül, vagy mellettem kerül, szoknyája elterjedvén, Szerelmével belől vészen akkor körül engemet felgerjesztvén; Udvari jó módját látván, érzem kénjét keservesen rá nézvén.

Milyen messze vagyunk itt attól a kicsinyes, latin szavakat ügyeskedve hegyező, párhuzamokat ringató humanista stílustól, ami a költemény «versszerző találmányát» nyújtó angerianusi párhuzamot nemzette! Ott egy filológus szellemeskedik, itt egy költő remeg, szerelmétől elvakultan, állandó ihletben. Ennyi szépség nem lehet hideg és termékeny fantázia gyümölcse s bizonyára nem költői hazugság, mikor azt állítja Bálint, hogy még éjszakánként is ott kódorog Anna ablakai alatt:

Nékem peniglen éjjel is lelkem keservesen óha(i)t; Szivembéli tűz ágyamból felűz, házad felé indít, Utcádon járok, reád vigyázok, de szemem nem saldít (= vesz észre).

Azonban az nap ismét feltámad újabb gyötrelmemre, Hogy nem szólhatok, mégis csak írok: de leveleimre Csak választ sem tész, sőt reám sem néz(sz) mint egy elvetettre.

Már vagy húsz szebbnél-szebb verset küldött Annának és még mindig ott tart, hogy egyetlen válaszra sem méltatja, sőt még csak rá se néz, ha találkoznak... Ha Balassi olyan természetű volt, mint Petrarca, Stendhal vagy Proust Swannja, akkor ez a lázas szerelmi várakozási állapot nagy gyöt-

relme mellett sem volt minden gyönyörűség híján. Lélek, fantázia, érzés magas intenzitásra fokozódik ilyenkor s a költői alkotó hajlam kifejti összes képességeit: boldog gyötrelem, ahol a költő nyers az ember szenved. Képzelete szüntelen saját lelkének belső mélységei és a kedves teste-lelke között lebeg, magányában töprengve elképzeleli a távoli imádott belső érzéseit:

Lelkemnek fájdalmát, érted való kínját maga te így jól látod. De ingyen sem érzed, sőt inkább neveted, magadban csak csúfolod, Mondván: hadd-hadd, — úgymond, — hiszem vesztí nagy gond, kínomat úgy mosolygód.

Beszélt mégis vele? Erre vallana a következő szakasz, ahol Bálint, aki fentebb elmondta, hogy még csak választ sem kapott szép leveleire, azzal vádolja, hogy csak édesgeti:

De mi hasznod vagyon sok könnyhullásomon kétségben mire tartasz? Mint mérget sok mézben édes beszídedben gonoszt elegyítve adsz, Egyfelől ídesgetsz, másfelől kesergetsz, csak bánatra taszítasz.

Mindhiába: elfáradt a harcban. Talán hírét vette, hogy Anna Forgách Zsigmonddal már jegyen jár. Bucsút vesz hát a «mondhatatlan», a «képtelen nagy szépség»-től, aminek Annát utóljára tömör és minden addigi jelzőjét túllícitáló túlzással nevezte s míg egyfelől pásztordramáját küldi el neki, másrészt már csak azt a kérését terjeszti elő Annának, hogy amint szívébe belemetszette képét — ezt a petrarkista ötvösmetaforát sokszor használja — «szintén úgy versemben is tessék meg szép képe». Fogadja el utolsó hódolatul magát a költő lelkét, aki mindent beletett verseibe, ami nemes és szép belőle fakadt. Felejtse régi hűtlenségét, Sommernét, Zamariánét, felejtse Dobó Krisztinát, felejtse minden salakot, ami elvégre minden emberben van és csak azt a képet tartsa meg emlékében, amit a költő róla és imádójáról nyújt. Érezte, hogy lelke jobbik

részét adja neki: hiszen verseit a magasságba emelő géniusza ihlette, s ő maga minden tudását és érzését beléjük tette.

De az itthoni levegő elviselhetetlenné vált számára s ugyanaz a Balassi, aki még egy évvel azelőtt nagy hetykén uraságot ígért magának karácsonyra, másik nyáron lóra ült, hogy elhagyja szenvedéseinek színhelyét.

Pastorale.

De előbb még egy utolsó fegyvert próbált ki Bálint Anna-Julia meghódítására. Ez is azt bizonyítja, hogy kitartó udvarlása lassan tiszta irodalomká emelkedett. Már régebben, talán még az egri időkben megesett vele, hogy szerelmi dialektikájába egészen regényes elképzeléseket vitt bele s már akkor mint Don Quijote, a búsképű lovag, vagy még inkább mint egy pásztordráma romantikus hőse bejelentette: feltett szándéka remeteségbe vonulni, hogy a kedves, meghallván ezt a szörnyű penitenciát, megszánja és kétségbeesve induljon keresésére.

Elszántam magamban, mint nyomorodott rab hajamat megeresztem, Gyászuhában járván, mindennek előtte megalázom életem, Titkos helemen is mind lölkem föttáig szerelmed keseregjem.

No, megóhajtasz még nagy fohászkodással, ezt bizonynyal elhittém Hallván gyászuhámat, keserves voltamot, így szólasz még felőlem: «Elűzém» — mond — «tülem, vajjon hol keressem őtet már, én Istenem!»

Itt a szerelmes élmény már a regényes irodalmi fantázia terére kerül át, képzelt remeteségbe.

Az irodalom és élmény összekapcsolása a legintenzívebb a Julia-ostrom idején. S kezébe esvén egy olasz pásztordráma, arra a gondolatra jutott, hogy ezt a gyönyörűséggel olvasott darabot Julia nevére átkölti és mivel a szerelmes már nem fogad

el tőle semmi üzenetet, levelet vagy verset, nyomtatásban is *kiadja*.

Waldapfel József jött rá, hogy Balassi pásztor-drámája, a *Credulus és Julia*, melyből csak egy nyolc lapos töredéket ismerünk, Tasso kortársa és utánzója, Castelletti «*Amarilli*» című pásztor-drámájának magyar prózába való átköltése. A darabnak tán csak «*Julia*» lehetett a címe, hiszen az olasz pásztorjátékok Tasso «*Amintá*»-ja óta többnyire csak a hősnő nevét viselték: így a mintául választott «*Amarilli*» is. A magyar töredék, kevés eltéréssel, gondolatról gondolatra követi az olasz eredetit s nincs okunk feltenni, hogy a többi részben másképp járt volna el a szerző.

Így lett *Julia* egy kalandos pásztor-dráma hősnőjévé, ahol a darab elején a kétségbeesett szerelmes kedvesét halottnak hiszi, mióta egy másik pásztor megmérgezte. Persze csak altatót adott be neki, mert a ravasz fickó a leányt fel akarta támasztani, hogy jutalmul megkapja. Maga a szerelmes *Credulus* álnév alatt kóborol hegyen-völgyön, kietlen sziklák között — ez a pásztorjátékok operaszerű természeti díszlete — míg végre megtalálja holtnak hitt szerelmesét, aki szintén álnév alatt rejtőzik s *Juliának* neveztetni magát, míg megtalálja szeretett pásztorát. Sokáig tart, míg a szerelmesek felismerik egymást, addig egymást érik a féltékenységi jelenetek és összezőrdülések. Balassi bizonyára azért alkalmazta ezt a darabot *Juliára*, mert itt is együtt találta a petrarkista költésnek Tasso óta pásztorjátékká kiépített egész gáláns világát, bókjait, antik reminiscenciáit, ekhós verseit, «*vertengő*» hangulatát, mely megfelelt szerencsétlen, elnyomottságban sínylődő lelkének. Érdekes volna tudni, milyen néven szerepeltette Balassi a darabban az eredeti hősöket, *Credulus és Julia* ugyanis csak az álnév alá bújt szerelmesek megjelölésére szolgál.

A Julia-játék már tiszta irodalom, s mint a legelső — s milyen régi! — olaszból magyar nyelvre készült fordítás, egészen kivételesen érdekes alkotás, már csak azért is, mert Balassinak ez az egyetlen talán már életében kinyomatott műve, bár a nyomtatás közelebbi adatait nem ismerjük. Tiszta irodalmi tettel, egy olasz pásztorjátékkal hódolt tehát Annának; hitte, hogy ennyi szépség, lelemény, vers és próza megfelelő fogadtatásra talál majd nála.

De ez valószínűleg már a csüggedés idején történt, mert a Julia-ciklus záródarabja is ebből a pásztorjátékból került ki: itt a rivális pásztor Sylvanus szerelmi monológját írta át Balassi szép, széles strófákba, jelezve, hogy ezzel le is zárta a Julia-verseket. Az egyik irodalmi tettből fakadt a másik: a ciklus-lezárás tiszta irodalmi aktusához is az olasz olvasmányból vette az ihletet. Talán éppen ez mutatja, hogy szándéka volt a Júlia-verseket is kiadni, mint a dráma-fordítással megtette.

A dráma kiadása nagyon merész tett volt, hiszen tiszta szerelmi költés magyar nyelven most először látott sajtót és mikor Rimay tervezett Balassi-kiadásának előszavát megírta, legjobban arra igyekszik, hogy az efféle kiadvánnyal szemben mutatkozó aggodalmakat eloszlassa s külföldi analógiákkal cáfolja meg a rosszmájúakat, hisz — úgymond — a szerelmi költés minden nemzet szellemi ékességéhez tartozott. Nagy visszhangja azonban aligha lehetett a kiadványnak, hiszen mai napig is csak ez a nyolc lapos kis töredék ismeretes belőle.

Coelia.

1589 nagyon mozgalmas esztendő Balassi életében. Költői vénája is bőven csorog és szinte nyomon követhetjük bolyongásaiban, mert minden alka-

lommal pontosan megmondja, hol és mikor írta verseit. Még valamelyik téli hónapban, mikor utolsó Julia-versét írja, Erdélyben fordul meg jó hamar lovakért, majd Bécsben jár, talán személyesen akarja rendezni ügyeit, melyek ekkor bonyolódnak Samaria Ferdinánd úrral és Balassi Andrással a véglesi vár és birtok miatt. Bécsben német utcalányok vigasztalják a magyar Petrarcat. Pozsonyban a sovány böjtben, a kurta oktáván, vagyis a «brevia judicián», a diéta helyett tartott törvénylátó napokon keresi a megegyezést Andrással. Ez azonban nem sikerül. Majd Ferenc öccsére hagyva minden gondot, elindul Lengyelország felé.

Ismert búcsúkölteményéből azt olvassuk ki, hogy Balassi azzal a tragikus érzéssel hagyta itt hazáját, hogy nem látja többé viszont. Azért búcsúzik el mindattól, ami kedves volt számára (a sorrendben remek műveszi rendérzék mutatkozik): hazájától, Egertől, lovaitól, fegyvereitől, vitéz legényeitől, a magyar tájtól, öccsétől és rokonaitól, a «szűzek-től és menyektől», sőt szerelmes ellenségétől is. Mindegyikhez van egy megható, refrénszerűen ható búcsúszava, mindegyikhez más, csak verseit szánja tűzre, mert nem érték el a célt, amire szánta őket: Julia megingathatatlan maradt.

Külső és belső életének summája ez a páratlanul eredeti elgondolású és műfajú költemény: a ragaszkodás, a gyengédség, a szeretet és a haragos lángolás szaván mond istenhozzádöt mindennek, amiért élt, s amit örökre el kell hagynia. Új élet nyílik előtte a lengyel-magyar urak vidám társaságában vagy tán a halál várja a török-lengyel háború mezején, ahová hívta a lengyel kancellár...

Útját most elég részletesen követhetjük. «Lőrino napján», augusztus 10-én, «remete módjára havasok aljában él» és írja szép dicséretét egy Margit nevű szép leányról, akinek egészségéért még «sok jó

kópja romol, vitézek homlokán szablya miatt gyakran szerelmiért vér omol, mert ez az a virág ki miatt társok között felbomol». Kik ezek a vitézek? nem tudjuk, csak sejtjük, hogy ugyanaz a nyolc utas, akik körében egyik ekhós versét írja, s «kik a magyar nyelven való versszerzésben egymással vetekedtek». Az ekhós vers végén ugyanis azt olvassuk, hogy Szent Bertalan napján írta, vagyis augusztus 24-én, két héttel a Margareta dicsérete után. (Egy Margit szerepel is az Echo válaszhai között). Ugyanazok a vitézek lehetnek ezek, kikről Zamoyski kancellárnak írja, hogy vele együtt az ő szolgálatára hagyták el hazájukat.

Waldapfel állapította meg, hogy egyik levelét Dembnoból (1590 május), tehát Wesselényi Ferencnek a Dunajec völgyében, Nowy Targtól nem messze eső várából írta. A levélből is kiderül, hogy Wesselényi vendége volt. Wesselényi Báthory legbizalmasabb embere volt, nejét, Békes Gáspár özvegyét maga a király adta hozzá! Bálint aztán Krakóból üzen öccsének, sőt az Oceanum mellett is megfordul és Poroszországból ír haza Rimaynak. (Egy «Transpergá»-vá elferdített név takarja az igazi helynevet.)

Ilyesformán feltehetjük, hogy a «havasokon», hol remete módra él, a Krivánt kell értenünk s a magyar versszerzésen való vetekedés valahol az öreg Kriván tövében történt, mielőtt a Dunajec völgyén keresztül lengyel földre lépett volna Bálint. Ott a hegyek alján, vitéz társai közt villogott feléje a kertjében mezítláb sétáló parasztlány lábikrája, s ő «bokrok mögül nézvé», égett szerelmétől. Vajjon kik törtek kópiát, kik vívtak véres szablyapárbajt, kik kaptak össze a szép leány miatt?

A Szent Mihály-nap előtti hétben, tehát szeptemberben még utoljára Istenhez fohászkodik egy végsőt zárándokok számára írt énekében és átlépi a határt.

A Radvánszky-kódexben ezután következnek a rejtélyes Coelia-énekek, s ezek szerzése körül mind-
eddig teljes a homály. Annyit tudtunk, hogy közvet-
len a Julia-énekek után készültek, mert itt még
sokszor emlegeti régi szerelmét és Annához hasonlít-
gatja a szép hölgyet, kihez «felgerjedett». De talán
nem eléggé méltattak eddig egy versszakot, ahol
közelebbit is megtudhatunk a versek írásáról.

Átkozott Cupido, szerencsémét rontó régi nagy
ellenségem! Hazámbul kiűzél; ide is rám jüvél, érd
bátor immár végem; Csak tüzedet ne szíts szivemben,
se többíts régi szerelmes mérgem!

Dühös! elégedjél amint kikergettél engemet szép
hazámbul, Elégedjél, kérlek, itt is azmint féllek, ne úzz
ki nyugalombul...

S kissé alább kijelenti Cupidónak:

Immár uram is más, Pallas és vitéz Márs, kik men-
tenek tüztől...

Ebből nyilvánvaló, hogy a Coelia-énekek is
Lengyelországban keletkeztek, ahová Pallas és Márs
vonzotta, vagyis a bölcse latin könyvek olvasása és
a lengyel-török háború. Akkor lepte meg újra a
szerelem. Coeliát tehát lengyel földön ismerte és
énekelte meg.

Egy másik versében Coeliához könyörögve így
szól:

Hajnalban szépülnek, fák, virágok, füvek harma-
ton, hogy nap felkél; *Cseng szép magyar szózat*, vígan
sétál sok vad reggel, hogy elmúlt éjféli, Újul zöld
bokor is, de nékem akkor is gondom csak merő veszély!

Tehát ha a vers után indulunk, Coelia környezeté-
ben, a völgyekben magyarul énekeltek. Az is lehet,
hogy a szép magyar ének Balassi nyolc katonája
ajkáról csendült fel, de valószínűbb, hogy valame-
lyik magyar úr vára alján, a magyar várnép dalától
visszhangzott a lengyel Kárpátlejtő egyik szép

völgye s ez ragadta meg Balassi költői lelkét. A Coelia-énekek így alighanem Wesselényi Ferenc dembnói várában keletkeztek, ott Békes Gáspárné körül élt az a szép teremtes, aki elfogadta Bálint udvarlását. Rokona volt-e Wesselényinek? Aligha lehetett valami alacsonyabb rangú-rendű «cortegiana» vagy citeráslány, kikkel Balassi e lengyel tartózkodása alatt szintén összeakaszkodott, hanem valami előkelő szépség, kinek mellén «drága gyémántkereszt» tündökölt. Ha nem ilyen lett volna, nem emlékeztette volna őt oly makacsul Losonczy Annára.

Egyenlő két rózsza, kinek mind pirosa, állapotja, színe egy; Sem egy ágon termett, kit zöld levél fedett, nem hasonlóbb két ért meggy, Mint ez Júliához, kinek szép voltához gerjedek mint Aetna hegy.

Hangja, kerek ábrázata, beszédje, módja, termete, sőt neve is eszébe juttatja régi nagy szerelmét. Tehát Annának hívták Coeliát s egyik versből még az is kiderül, hogy leány, vagy fiúöccse akkor halt meg, mikor Balassi környezetében tartózkodott.

Sőt ha szószerint vesszük Balassi célzását, hogy Coeliának és Júliának nevén, szaván, termetén, kerek ábrázatán kívül «módja» is teljesen ugyanaz volt, talán éppen magára Wesselényinére kell gondolnunk, akit csakugyan Sárkándi Annának hívtak és aki gazdagságában, korábbi özvegyiségében, fiatal anyaságában, — Wesselényitől egy fián kívül egy ötéves Anna nevű lánykája volt, a későbbi Csáky Istvánné — emlékeztette őt a boldog egri napok Losonczy Annájára. A költő vallomása szerint a rajtaütés ezúttal sikerült, mert már a harmadik versben hálát ad Cupidónak, azért, hogy «Coeliát szerelmére felgerjesztette s keziben adta.» Minden bú és keserűség feledve, mert Coelia «jót végezett felőle», a szomorúságot vígság váltja fel keblében és epikureusi hangulat fogja el:

Ez föld szép virágja, éltető illatja, hogyha szívemre hatott: Miért szomorkodjam s vígan miért ne lakjam, mért viselek bánatot? Hiszem elég eddig az még nem voltam víg, hadd éljek már jó napot!

Az ország csillaga, szerencsés világa hogyha fejemre terjed, Nekem szolgál, fénylik, más elől eltűnik, csak egyedül rám gerjed, Ha mi bút rettegek, miért nem örvendek? Lám nem érzem kint s terhet.

Ez világ minékünk kiben mi most élünk, vendég-fogadó-házunk, Kiben ha ma lakunk vagy jót vagy bút látunk, de holnap meg kimúlunk; Azért azon leszünk, azmi tart életünk, legyen víg telünk, nyarunk!

Wesselényi Ferenc a Báthory-féle Lengyelország legbefolyásosabb, leghatalmasabb főura volt s így feleségét, a későbbi nagy nádor nagyanyját, joggal lehetett az «ország csillagának» nevezni.

Ez a futó siker volt utolsó öröme, szerelmi Muzsájának utolsó nagy ihletője. Az idill nem volt zavartalan, hiszen féltékenységiében meggyanusítja Coeliát s ezért egy nagy retorikai tudással felépített költeményben és egy kicsiny, de a közvetlen izgalom hatása alatt írt versében kellett bocsánatot esdenie:

Vétettem ellened, kételkedvén benned, lelkem, ó szép Coelia! Könnyörgök, vétkemnek miatta kedvednek rajtam ne legyen hía! Meggyek, ha elveszek, ha hamuvá leszek kemény haragod miá?

De maguk a versek a gyönyörködést lehelik, a boldog szerelmet. Sőt a tiszta szépség mellett a Balassinál oly ritka érzékiséget is, mert a testi vágyódás képei itt kétszer is felbukkannak, mikor egyszer a rajta kapott Márz és Vénusz homéroszi megcsufolását, másszor meg a fürdőző Coeliát festi merész elképzeléssel, Angerianusra emlékezve:

Csudálván egy ferdőt, ki felette nagy gőzt magában eresztene, Ferdős okát mondja; ez — úgymond — nem csuda, mert Coelia ül benne, Kinek mezítelen¹ testére szerelem gerjedvén, füstí mene.

¹ Ez a szó a homéroszi képben is előfordul.

Mi vetett véget a viszonyoknak? A férj, vagy maga az asszony? Botrány, harag, féltékenység? A versek nem szólnak róla. De arról igen, hogy mint annak idején a Tiefer-Graben Zsuzsánnák és Anna Máriák, most is «cortegiának», névtelen citeráslányok egy napos szerelmei vezették le érzelmi viharait. Táncol, kártyázik velük és — magyar költészetté nemesíti futó kegyeiket. Majd messze a dembnoi kastélytól és Krakkótól, a lengyel Poroszországban, az Óceán mellett bolyongva elmélkedik bűneiről.

A Coelia-ciklus Balassi formai fejlődésének végső pontja. A legtökéletesebb rímelésű és ritmusú verseket itt olvassuk:

Reménlett jóm, kincsem! Mi örömmel hintsem én
ez árva éltemet, Ki csak te rajtad áll s nálad nélkül
halál, csak téled vár kegyelmet; Hogyha utálod azt,
ki téged néz s viraszt s magánál inkább szeret.

Legbájosabb versét is a Coelia-énekek között találjuk. A gyászában síró kedves látványa ejti elragadtatásba a költőt:

Mely keservesen kiált fülemile, fiát hogyha elszedi
pásztor; Röpes ide s tova, kesereg csattogva bánattal
szegény akkor: Olly keservesképpen Coelia s oly szépen
sirt öccse halálakor.

Távol immár minden hódító szándék: ez a vers a tiszta szépségihletben fogant. Akármilyen kényes téma egy öccsét sirató asszonyt a gyönyörködés hangján leírni, mégis csupa gyengédség, finom tisztaság ez a vers. Mintha egy olasz mester női portréját néznők a költővel együtt, ahol a festő arra a nehéz feladatra vállalkozott, hogy finom harmóniába oldja fel a fájdalom és báj ellentétét. A legnemesebb renaissance-ízlés szól felénk belőle:

Mint szép liliomszál ha félben metszve áll, fejét föld-
hez bocsátja: Úgy Coelia feje vagyon lefüggesztve, mert
vayon nagy bánatja; Drágalátos könyve hull, mint
gyöngy görögve, vagy mint tavasz harmatja.

Balassit mindig valami ösztönös belső erosz hajtja, hogy életének minden nagyobb élményét végül is eszményi síkban ragadja meg. A végbeli katonák nyomorúságában megérzi a vitézi élet erkölcsi magasztosságát, a hadbavonulás hangulatában az «athleta Christi» vallásosságát, a végbeli tavaszban az ember és természet együttes nagy megújulását. S íme, a nőben is megtalálja a tiszta szépséget, áhítattal szemléli, mint valami szentképet, távol a hódítás leghalványabb gondo-latától.

A költészetben élte ki tisztábbik életét, a köznap élet salakja és csömöre után. Ezt nevezhetjük, ha tetszik, platonizmusnak.

Magyar táj.

A renaissance emberének szeme megnyílt a természet szépségeinek látására. Petrarca volt az első, aki megmászott egy hegyet, hogy onnan csodálja az alatta fekvő táj szépségét. Az antik költők is adtak tájszemléletet a humanistáknak: új színekkel festett, mithológiával benépesített tavaszi tájat, vagy — Theokritos és Vergilius nyomán — napsütötte szicíliai vagy itáliai pásztoridillt. Elszórtan ugyan minden évszokról találhatunk többé-kevésbbé realista színekben tartott képet az ókorban is.

A latinul író humanista költők ritkán jutnak el addig, hogy saját szemükkel lássák és eredeti színekben fessék környezetüket. A Várad-környéki magyar tájat megkapó szépséggel ábrázoló Janus Pannoni, vagy az itáliai mezei életet aprólékosan festő Pontano és Navagero a kivételek közé tartoznak. A nemzeti nyelven író Du Bellay és Ronsard ellenben igaz színekben festették meg a Loire-völgy tavaszias, örökzöld partjait, dombjait, ligeteit, az ókor félisteneivel népesítvén be a «jardin de France»-ot.

Balassi is felfedezi a természetet a magyar költészet számára, de az ő tája sohasem a nimfák,

faunok, szatírok konvencionális világába helyezett sablonos idill: az ő végbeli katona-lelkének csak a magyar tavaszi táj beszélt, a széles mező, ahová főre viszik a lovakat, ahol keresztül-kasul nyargalni lehet, de a felvidéki kies berkek és ligetek, zöldelő halmok, erdők világa is, vadjaival, hangicsáló madaraival, ahol kitűnően lehet törbe csalni a törököt. Balassi szeme látóvá lett a magyar alföld és a felvidéki berek szépségei iránt. Ez a sajátos természetlátás ad költészetének valami egységes tavaszi, friss, üde hangulatot, olyat, amilyennel egyetlen magyar poétánál sem találkozunk.

Balassi ezzel a természettel szorosabb kapcsolatban élt, mint Nyugat lantosai. Ronsard csak olvasott, pihent, sétált, antik álmaiktól szötte; nimfákat, driádokat, Pánt hajszolta Vendôme kies ligetecskéiben. Petrarca is csak egy idilli kertben, urbánus környezetben lesi Lauráját, gyönyörködik benne.

Balassi Bálint természetlátása egészen kivételes jelenség. Lovas vitézek hadnagya volt és katonái alatt akkor élt igazán, ha künn a mezőn lehetett embereivel. A kikelet a végbeli vitéznek igazán a felszabadulást, a ki-keletést jelentette. Híres tavaszi éneke azt a nagy lelki gyönyörűséget fejezte ki, mely minden végbeli katonát eltöltött, mikor a pünkösdi szép idő alatt a természet új életre pezsdült. A természettel együtt vidul fel ló és lovas (a sorrend Balassié):

Néked virágoznak bokrok, szép violák,
Follyó vizek, kútak csak néked tisztúlnak,
Az jó hamar lovak is csak tebenned vígadnak.

Mert fáradtság után fejeket, tagjokat
Szép harmatos fűvel hízlalod azokat,
Új erővel építvén üzéshez inokat.

Sőt még az végbeli jó vitéz katonák,
Az szépságú mezőt kik széjjel bójárják,
Most azok is vígadnak, az üdőt mulatják.

Ki szép füven lévén bánik jó lovával,
 Ki vígan lakozik vitéz barátjával,
 S ki penig vitéz fegyvert tisztíttat csiszárral.

Realista magyar zsánerképnek nevezhetnők ezt a tableau-t, ha nem az egész magyar közösségnek lelke szólna hozzánk belőle, azé a magyar hősi koré, midőn a hazáért vívott véres harc volt a mindennapi élet. Természet és nemzeti lélek csak Petőfi költészetében szólalt meg azóta is ilyen tökéletes összhangban :

Újul még az föld is mindenütt tetőled,
 Tisztul homályából az ég is tevéled,
 Minden teremptett állat megindul tebenned...

Ruhájában érzi a «könnyebbítő» tavaszi szelet, tele tudóval szívja a nyíló rózsa, ibolya (viola) illatát a «szépszagú» mezőben, szemét gyönyörűséggel legelteti a tarkán virágzó fákön, elandalogva hallgatja a csattogó fülemile énekét.

A magyar hősi renaissance, a törökkel élet-halál-harcát vívó magyarság évenkénti újjászületése jut itt költői szóathoz. *Újul, tisztul, megindul* minden : ló, lovas, fű, fa, madár ; s a lovak úzéshez szoktatott ináival együtt új erőttől duzzadnak a vitézek télben berozsdásodott izmai is. Így értjük, miért kezdi Balassi a Végek híres dícséretét is a tavasz elragadtatott leírásával :

Vitézek! mi lehet e széles föld felett szebb dolog a végeknél? Holott kikeletkor a sok szép madár szól, kivel ember ugyan él : Mező jó illatot, az ég szép harmatot ád, ki kedves mindennél.

Madárdal, virágillat, fűvet növelő harmat elteti a végbeli embert. Nem kellett Horatiust olvasnia se Balassinak, se társainak, hogy érezzék a természet felszabadító, életpezsdítő varázsát, Nem a hasznot váró gazda szemével nézik, hanem minden érzékszervükön, bőrük minden pórusán át gyűjtik

magukba a saját életüket fellendítő tavaszi újulás energiát.

Ezért kapja például az Angerianusból magyarra alkalmazott Fülemile-dialógus is azt a sajátos Balassias színezetét a száraz eredetivel szemben. Már az olasz költő cikádája sem felelt meg neki: magyar tájba fülemile illik, akit zöld ágak közibe menybéli szép harmat mosogat s híves árnyékban ül, nem érzi a «hév verőfényt». «Örömmel és szépen csak tavasz időben» szép énekeket mond s a «lengedező szellő s híves tiszta idő» hűti gyakorta.

Hasonlataiban vissza-visszatér a csodás tavasz emléke. «Mely szípek tavasszal Sík mezők virággal: Boldogsággal jó kedvem Azon módon rakva», írja szerelmi elragadtatásában. Nem lehet más szerető után járni, «ha olyan ő, mint sík mező az jó kikeletnek áldott ideiben». Julia olyan, mint a tavaszi harmat, mely nélkül szép virágok és fák «meg nem újulhatnak». (Mindig megújulásról beszél, Balassi nem ismerte a «renaissance» szót.) S ha áldást küld utána a darvakkal, akkor is csak a tavaszi csoda kellős közepébe tudja elhelyezni: «Mint mezők virággal, tündökljék sok jókkal, áldja mindennel őtet; Nyomán is tavasszal teremjen rózsaszál s keserüljön engemet.» S ha az Úrtól malasztot kér, a Rorate Coeli-t is csak a kikelettel együtt tudja elképzelni: «A szép harmatot Miként hullatod Tavasszal virágra; Sok jódat, Uram! Úgy hullasd reám, Te régi szolgádra».

De közelebbről is lefesti azt a tájat, hol teste, lelke megújulni szokott. A 148. zsoltár, ez a gyönyörű himnusz, — egyetlen istenes éneke, ahol nem gyötrelmes bűntudata, vagy katona-lelke, esetleg szerelmes érzései keresnek utat a Mindenhatóhoz — hatalmas természeti freskó, melybe a Felvidék havasainak, zöldelő dombjainak, virágos réteinek képe illeszkedik bele: Balassi itt a zsoltárostól a témának csak egyes elemeit kapta:

Tenger mély örvényi, mennydörgés, villámás,
 Eső, hó, szél és vész, háború, csattogás,
 Hegyek, völgyek s nyárban fejrő sok havas ;

Szép halmok, zöld ágak, ékesült kis dombok,
 Fák, kik külb-külb szép gyümölcsöt hoztok
 S füvek, kik gyönyörű szaggal illatoztok ;

Sok szűben tündöklő ékes szép virágok,
 Erdőkben, cserékben vadak kik lakoztok,
 Örökké az Úrnak nevét kiáltjátok !

Béza Dávid-zsoltárában, mely itt Balassinak mintájául szolgált, a hegyek csak felhőkkel versengenek, a dombokat szőlőindák és gyümölcsöktől roskadó fák borítják be, cédrusok nyúlnak a felhőkbe, marhák legelnek és a berkek rejtekeiben vadak tanyáznak : szép szentföldi táj ez, ahol azonban hiányzik a nyáron is fejrő havas, nincsenek tarka virágok, gyönyörű szaggal illatozó füvek és zöldelő ágak. A liptai és zólyomi havasok, a kassai, hevesi, nógrádi dombvidék illata van Bálint istendícséretében is.

Egyik költeményében, olasz pásztordráma nyomán, párbeszédet folytat Echóval. Az első visszhangra színleli, mintha nem venné ki világosan, hogy Echo válaszol panaszos szavaira : e helynek semmi megfelelője nincs az olasz írónál. Nem is lehet, mert megint csak magyar tájban vagyunk, magyar erdőben, ahol tündérek és nem nimfák járnak, magyar vitézek vadásznak vagy legeltetnek :

Távoly egy erdőben nékem felelésben lőn úgy mint
 emberi szó, Talám egyik tündér jár itt valamiért, vagy
 valami vadászó, Ha ló nem nyertőtt, azki itt cserdítőtt,
 Lábain ha volt békó. ECHO.

De Balassi nemcsak a magyar hegyvidék lelkét ragadta meg. Az alföld széles síkja éppúgy szól szívéhez, mint a zöld berek és a visszhangos erdő. Csakhogy számára a «sík mező» nem a szabadság jelképe, saslelke nem börtönéből szabadul, ha emle-

geti; ősi magyar szenvedélyeket, a harcveszély kalandját, a lovon nyargalás mámorát jelenti számára a végtelen távlatú síkság :

Az nagy széles mező, az szép liget s erdő sétáló palotájok ; Az útnak lese kemény harcok helye, tanuló iskolájuk...

S mikor búcsúzik hazájától, mind a két vidék ott van borongásában :

Vitéz próba helye, *kiterjedt sík mező !*
S fákkal, kősziklákkal bűvös hegy, völgy, erdő,
Kit az sok csata jár s jó szerencselesső :
Legyen Isten hozzád sok vitézt legellő !

Balassi lelkén keresztül értjük meg az egri huszárok férfias mámorát, mely eltölthette őket, mikor Egerből Szeged alá nyargalnak, vagy a rajtaütés izgalmait, amikor győzelem és zsákmány, szörnyű sebek, halál, kínos fogság egyenlő esélyekkel várnak a vállalkozóra. Tisztára csak azon fordul meg, Uristen áldása, vagyis a jószerencse, vele van-e vagy sujtani akarja-e bűneiért?

Így nyilatkozik meg a költő lelkén keresztül a magyar föld lelke. Nem kétséges, hogy vitéz társai, sőt magyar elődei is, mióta e hazába költöztek, gyönyörködtek vadászat, harc, legeltetés közben a táj szépségében, de az átértett gyönyörködés művészi kifejezéséig sohasem jutottak el. Az irodalmi megújulás szelleme kellett ahhoz, hogy egy áldott tehetségű magyar úr mindezt szép magyar énekben elmondja s így egész korának, de egyúttal fájának lelkét szólaltassa meg egyszerű és éppen e léleknek megfelelő erőteljes nyelven.

Nem hiszem, hogy volt még költő, akit élete, elfoglaltsága, szenvedélye, akarati és érzelmi élete ennyire a természethez kötött volna. A romantikának talán színesebb és fejlettebb a látása, Petőfi érzelmi életét jobban átjárta az Alföld levegője, mint

Balassiét, de még Petőfi is csak *sétált* a természetben, ihletet keresett benne, s nem *élt* benne, mint Balassi, mikor például Szécsény vagy Hatvan alá vonul, hogy rajtaüssön a törökön, vagy mikor a téli inség után Egerből kivonul vitézei élén a fűre, hogy új erőre kapassa elgyengült lovait. A tavasz neki nem téma, hanem életkérdés, mint a szántóvető gazdának...

E mellett azonban egyezik Petőfivel abban, hogy a természet szépségét önmagáért is élvezzi, egészében és részleteiben. Felfedezi a természet fény- és színjátékának gazdag árnyalatait s pompás művészi érzékkel mondja el látomásait.

Az az egypár indíték, amit az antikoktól és az újlatin költőktől kapott, — a félbe metszett, hervadóliliom képe, a csillagok fényét elhomályosító napfénye (Petrarca, Canz. XVII.) — csak például, bátorításul szolgált ennek a benyomásokra frissen reagáló költőnek. Így aztán a retorika legősbibb eszközeinek, a hasonlatnak jutott ki Balassinál az a szerep, hogy ezeket a benyomásokat megörökítse. Bebek Judit «tetetes», vagyis tündöklük, mint világos nap, *ha köd leszáll*. Morghai Kata fényes, mint csillagok között *telihold*. Júlia arcának fehérsége szintén a teliholdat juttatja eszébe, amely azonfelül fénylik, *mint tiszta ezüst*; a többi asszony között Vénuszra emlékeztet, mely «mind reggel s mind estve szépen az égben hajnalban feljő». Van olyan költeménye, ahol Coelia szépsége egy egész sor égi tüneményt, szivárványt, napsugárzást, napfelkeltét, pávafarok színjátékát juttatja eszébe, s sűrített hatású szakaszai ilyenkor vetekszenek hatásukban a legtömörebb szonettel:

Mint az kevély páva verőfényen hogyha kiterjeszti sátorát; Mint égen szivárván sok színben horgadván jelent essőre órát: Coelia olly frissen, új forma sok színben megyen táncban szaporát.

Mint nap szép homállyal, fehér felhő által verőfényét terjeszti: Olly gyenge világgal vékony fátyol által haja szénét ereszti Coelia, bédvédén s mellyén tündökölvén drága gyémánt kereszti.

Támadtakor napnak mind holdnak, csillagnak hogy enyíszik világa: Úgy menyek-, szűzeknek, mint az szép füveknek vész szépsége, virága, Mihent közikben kél Coelia, az kinél Égnek nincs szebb csillaga!

A női szépség a legnagyobb természetességgel oldódik fel a fénytünemények sorában, valóságos mýthoszalkotás folyik itt a költői retorika eszközeivel.

A hasonlatokba szorult kis realista «tableau»-k itt is, ott is felbukkannak: Krisztinát úgy kívánja, «mint essőt aszály miatt meghasadozott föld», az asszonyoknak oly kedves a szerelmes könnye, mint «sáskának a harmat», szerelem és bosszúság kétfelé hatja, mint felhőt az égiháború.

Még egy strófáját kell idéznem: nem mehetünk el mellette megghatottság nélkül. Júlia szépségéről van szó:

Fénlik sok kövektől mint a verőfénytől erős vér tiszta gyégen, Lebegnek szemei, mint a menny csillagi télbe éjjel szép égen, Kivel rabjává tett, szabadságból kivett engemet immár régen.

Azt hiszem, ehhez hasonló természetélményt nem igen találunk az olasz, francia, német vagy más humanista költőknél. Hogyan csillog a frissen hullott vér a tiszta jégen s mint ragyognak a csillagok a téli mennyboltozaton, abban csak a végbeli vítéz gyönyörködhetett s csak egy szépség iránt olyan fogékony lélek, mint Balassié, láthatta benne egyszerűen a szín és fény játékát. Egész tájra, egész életre nyit távlatot egy ilyen versszak, s Balassi hasonlatainak ez az életszerűsége oly erős, hogy leg-többször az udvarló célzat szinte elvész a kép szépsége mögött.

Balassi magyar úr volt, szeretett vadászni, nemcsak pogány fejekre, hanem az erdő «szép szelíd vadjaira» is. Képeibe sokszor tolulnak vadászemlékei. Középkorból maradt meg úri mulatságnak a sólyomvadászat nagy öröme: kedvesének fürge, de nemes táncmozdulata eszébe juttatja a villámsebesen lecsapó ragadozó képét:

Mert mint főz (fürj) után ha magasságbul magát sólyom rugja, Oly nagy sebesen táncát ő járja, nem mozdul dereka.

Lelke felszabadulván a szerelemtől, örül, repül, mint a «karvoly», «kinek sárga lába lábszíakból szabadul». S első verse is egy vadászjelenetből alakított szimbólum, ahol egy «keselő» csap le a mitsem sejtő hattyúra és körme között forgatja zsákmányát.

S természetesen az udvarló nyelvéből sem hiányozhat a sólyomvadász tapasztalata: minden megpuhul, megszeli, csak a kedves nem:

Szép sólymok, vad rárók, kiket madarászok tanítanak viselni, Bánással, tartással, szóval, kiáltással, szelídek, kézre jűnek...

Téged pedig, sólymom, én édes vad rárom, az én sok kiáltott szóm Kezemre nem híhat s csak úgy se lágyéthat, Mint vasat tűz nagy lángon...

Mint Petrarca minden egyes hasonlata valóságos iskolát, olykor műfajt teremtet, úgy tér vissza ez a sólymárkép számtalanszor Balassi után a magyar költészetben egészen a legújabb korig.

A másik kedves képe a sebzett szarvas, — ki tudja, hány címerrel dicsekedhetett Bálint a várában! — szíve olyan, «mint mérges nyíllal lőtt vad, kiből nyílvas ki nem szakad, fetreng, sem élhet, sem halhat». S még Arany képzetét is megragadta zsoltárparafrázisának Béza és talán Kochanovski nyomán remekül kifejtett kezdőképe, mert menekülő Toldijában is felhasználta:

Mint a szomjú szarvas, kit vadász rettentett
 Hegyeken, völgyeken széjjel mind kergetett,
 Rí, léh, s alig vehet szegény lélekzetet,
 Keres kútfejeket...

Középkori természetlátás.

Nem volnánk a renaissance korában, ha ennyi valóságérzék mellett nem találnók meg Balassi költészetében a tudós ember természetlátását: míg a magyar táj, a szabad természetben szerzett tapasztalat a költő szépérzékén keresztül élteti alkotásait, a könyvekből tanult természeti ismeretek a «tudós» költő tekintélyét voltak hivatva emelni. Amaz költészet, emez tudomány.

Pedig a tudósok se látták máskép a természetet, mint a közönséges emberek. Csakhogy ők olyasmit is *tudtak* róla, amin a közönséges ember csak a száját tátotta, ha hallotta. Így az ókornak, de különösen Herodotosnak és Pliniusnak meséi különféle csodás szörnyetegekről, sőt a közismert állatok, ásványok, növények csodás viselkedéséről vagy felhasználásáról a középkorban Physiologusnak nevezett gyűjteményen és egyéb könyveken át bejutottak a theológia enciklopédiájába s e hiedelmeknek sokszor misztikus értelmezést adva, megrögzítette azokat a köztudatban. A fiókáit önvérével tápláló pelikán például még ma is kedvelt szimbóluma a liturgikus művészetnek.

Amiben a középkor és az újulás szelleme meg egyezett, az a tudományos látás enciklopédikus jellege; a renaissance idején nem kevésbé a tekintély elve alapján tanulták meg a természet egyes országaira vonatkozó ismereteket. Akár Volaterranus vaskos könyvéből, akár máshonnan vette is Bálint ezeket, költői mintáit elemezve, az eredmény ugyanaz: a természetre vonatkozó tudása tele van meseszerű, szinte babonás hiedelmekkel.

Balassi egy pelikános násfát küldve szeretőjének, alkalmazza önmagára, saját szerelmi szenvedésére az ábrázolás szimbolikus jelentőségét. Másutt, szintén erotikus jelentéssel, emlegeti a baziliszkuszt, mely szemével öl, a párducot, mely kegyetlenségében örvendez prédája kínjának, a krokodilust, mely siralmával megcsalja az úton járó embert, a hattyút, amely halála előtt még víg éneket zeng, a szalamandrát, mely csak a tűzben tud megélni s a gyémántot, mely csak bakvérben olvad meg. Mindezek a hiedelmek a középkor szellemi poggyászához tartoztak s az ókor tekintélye továbbra is fenntartja őket a renaissance idején. Még özvegy gerlicének is azért mondja magát a bús szerelmes, mert a középkori hiedelem szerint a párjavesztett vadgalamb se nem eszik, se nem iszik többé, hanem egy száraz ágra ül s ott bűg panaszosan. Bizonyára tudós orvosi hiedelemre megy vissza a költőnek az a hasonlata is, hogy a kedves levelétől szíve úgy indul, mint a régi betegségből lábadozó ember «újúl rózsza szagátul».

Volt Balassinak egy kedves könyve, a génuai dózse Fregoso Battista, humanista nevén Fulgosiust példatára, melyet olaszból egy Camillus Gilinus nevű humanista fordított latinra. Fregoso tulajdonképpen Valerius Maximus ókori példatárát dolgozta fel tanító célzattal fiai számára, megtoldva az ókori anyagot újkori, főleg az olasz és francia történelemből vett példákkal. A renaissance kora nagyon szerette ezeket a történeti anekdóta-gyűjteményeket és nem a hiteles történelmet kereste bennük, hanem az erkölcsi és pszichológiai tanulságot. Montaigne is haszonnal forgatta Fulgosiust. Balassi bizonyára nagy érdeklődéssel olvasta benne a magyar történelemből vett példákat. Péter, Endre, II. Béla, Kún László, a tatárjárás, Erzsébet királyné tragikus vége, Kont és társainak büszke halála, az erdélyi

parasztlázadás, a budai németellenes felkelés Kapisztrán János békítő alakjával, Attila élete, Mátyás király esete kedvenc borbélyával, kinek ajkait és orrát egy ostoba tréfája miatt levágatja, megannyi érdekes história, melyet Fregoso dózse besorolhatott a szerencse forgandóságának, a kegyetlenségnek, a haragnak, a néptömegek hirtelen fellobbanásainak, a hadicselek vagy — Attila hosszú életével kapcsolatosan — a mágia példái közé. Elégtétellel olvashatta Mohammed csúnya történetének részleteit, amint a Nyugaton legendájából ismerték és kedves prófétája, Dávid költőkirály életének minden egyes részletét, amint a szerző széjjeldobálta az áhítat, az erő, az alacsony származásból magasra emelkedés, a nemzeti szokások, a mértékletesség, az önmegettartóztatás, az igazságosság, s egyúttal a kegyetlenség, a bosszú és a perfidia példái közé. Egy-két ilyen történetet olykor idéz is verseiben — mint a Fulvius hálátlan feleségének esetét — a szerelem hatalmának illusztrálására, de legjobban megragadták képzeletét a csudás állatok példái, a hálás sasmadaré, meg a tűzben élő lepkék dolga. Szokása ellenére mindkét esetben meg is nevezi forrását, Fulgosiust. (Ezenkívül verseiben csak egyszer utal forrására : egyszer idézi Marullus nevét, a magyarázó zárószakban.) E fejezetekben valóban csudás dolgokról van szó : olvashatta, kik láttak eleven szatírokat, beszélő szamarat, fejetlen embereket, sziréneket és egyéb tengeri szörnyeket, széltől fogant lovakat, aszfalttavat, csudás forrásokat, természettől kimetszett ékköveket. Ugyanabban a szakaszban, hol a ciprusi tűzben élő lepkékről olvasott, szó esik még az Orkadokon fűzfaalakú fákból kinövő madarokról, egy lotaringiai tóban talált és összefonódott golyákról, melyek a melegen új életre keltek, a levegőből élő kaméleonról és arról a csodálatos kacsáról, mely egy francia templomba az éjféli misére bejött tizen-

három kicsinyével, majd körüljárva az oltárt, kiment, egyet otthagya: ennek azonban nyoma veszett. A hálás és gazdája után tűzbe repülő sasmadár példája mellett, melyet versében idéz, bizonyosan gyönyörködött annak a lónak az esetében is, amely gazdája gyilkosával együtt bosszúból levetette magát a meredélybe.

Ez a naív tudákosság, amelyet mindenkor nagy tekintélyek támasztanak alá, a renaissance szemléletéhez tartozik és csak egészen kivételes egyéniségek vonták kétségbe értékét. A csodás állatokról szóló hagyományok sokszor nem is tudós olvasmányaiból kerülnek hasonlataiba, hanem idegen költőkből, ami csak azt mutatja, hogy közkeletű hiedelmek voltak. Így a szalamandra-hasonlat, melyre Balassi oly büszke volt, hogy egy szép versének címébe is beletette, holott csak egyetlen motívum a szerelmi epedéstől fűtött költeményben, egyenesen Petrarcából került át hozzá, az meg egy provençe-i trubadúrtól vette át, ami szépen mutatja, mennyi középkori maradvány él e tudományos megújulására büszke korban.

A modern tudományon nevedett ember nehezen tudja magának elképzelni, mit jelentett a régieknek a drágakő. Csillogó szépsége, ragyogása, színe, tüze ma is gyönyörködtet, kicsinységéhez aránytalanul nagy értéke pedig a tisztelet érzését kelti a mai szemlélőben is. De a régi magyarokra, akikben a faj pompakedvelése még ösztönösebben érvényesült, s akik rajongtak a nehéz, dúsan szerelt ékszerekért, színpompájuk, ragyogásuk még közvetlenebbül hatott, mint a mai emberre. Azonfelül a régi korban még titokzatos orvosi, szinte mágikus erőt is tulajdonítottak a drágaköveknek, s e hiedelmek babonászerű maradványai még ma is élnek. (Az opál, úgy-e, szerencsétlenséget hoz?) Tudományos traktátusok, lapidáriumok adták át nemzedékről nemzedékre

ezeket a misztikus és szimbolikus orvosi ismereteket. Az ékszer alakja, formája, heraldikus díszei, vonalai, ábrái pedig szintén ékesszólóan beszéltek a középkori és renaissance emberhez.

Balassi lelkére is hatott az ékszer és drágakő varázsa. Gyűrűt, ékszert leíró és bókoló célzattal magyarázó, a küldeményt mintegy kísérő verset az olasz, a francia s egyéb költészetben is találunk, de amint Balassi kedvesét ékszereivel együtt leírja, az magyar élmény, történeti jelenség, olykor szebb evokáció, mint bármilyen egykorú arckép vagy leírás.

A szimbolikus magyarázatra kitűnő példa az a verse, ahol egy három gyönggyel díszített gyémántkeresztet ír le. A kereszt bűt jegyez (= jelent), az ő sok bánattal járó szerelmét, a három gyöngy közül a két kisebb «személünket» jegyzi, az öregbik «mi nagy szerelmünket». Annak is van jelentése, hogy egyik se áll feljebb, mint a másik a nagy szemhez képest: «egyarányúak» leszünk szerelmünkben, a keresztet egyformán tűrjük. A nagy szem a kereszt végében áll, középen, «nincsen elesésben»: így mi se hagyjuk szerelmünket rágalmazók miatt elesni közülünk.

A pelikános násfa magyarázatát már nem kell így részletezni, magától adódik:

Ime az pellikán az ő fiaiért
Mint szaggatja szívét azoknak éltekért,
Csakhogy élhessenek, szivéből ont ő vért!

Az ékszeren látni lehetett véres mellét is. Egy aukción láttam egy egészen hasonló barokk-kori ékszert, a témát bizonyosan misztikus jelentése tette népszerűvé. Balassinál szerelmi vallomásra szolgál:

Ez oktan állat, ha ezt cselekeszi,
Én hát szeretőmért szánjak-e szenvedni?

Ugyanezt a szimbolikát fejti ki a gyűrűre írott versében: a fekete zománc a szíve gyászát, a gyémánt a kedves kiválóságát, a minden drágakőnél nagyobb értéke az ő mindenek feletti szépségét, fénye élete tisztaságát, keménysége romolhatatlan tökéletességét jelenti, a gyűrű kereksege a küldő óhaja szerint szerelme véghetetlenségét s végül, ahogy a gyémántot a gyűrűbe foglalták, úgy kéri: ragaszkodjék hozzá s ne másához.

Ugyanilyen technikával magyaráz egy bokkrétát is, melyet a kedvesétől kapott s amiben a viola hívségét, a fehér rózsza tiszta életét, a piros rózsza nagy szerelmét jelenti s a szerelmesnek nincs más kérése, mint hogy a virágok gyors hervadása ne jelentse valahogy szerelmük múlását...

Ez a magyarázó szimbolika Balassi fejlődése legrégibb korszakában jelentkezik, amikor még a költő fantáziája nem szabadult fel a hagyományos látástól, s szemlélete mintegy még a középkorban gyökeredzik. «Magis docte quam amatorie magisque musis quam Veneri canitur», inkább tudós módra, mint szerelmesen, inkább a műsáknak, mint Vénusznak énekel, írja a gyémántkeresztes vers fölé, mintegy jelezve, hogy ihlete itt a középkori enciklopédikus szellemnek adja át helyét.

Később, a Julia-canzoniere idején s azután az ékszer, a dísz már nem szimbolikus magyarázat anyaga, hanem az egész szépségbenyomás részlete, a gyönyörködés tárgya.

Fénlik sok kövektől, mint a verőfénytől erős vér tiszta gyégen...

Emlékezünk, hogy Coelia arcképén is a gyémántkereszt fejezi be a remek fényjátékot s a rím tökéletessége ötvösműhöz illő pontossággal idézi képzeletünkbe az ékszer ragyogását.

Dávid katonája.

Esztergom alá fehér «vörfölyes kamokából» vagyis kockás finom selyemszövetből csináltatott zászló alatt vonult fel Balassi Bálint, «kin hárfájával Dávid király vagyon térdén össze fogott s felemelt két kezeivel írva».

Ez a térdelő és összekulcsolt kézzel imádkozó király nemcsak Balassinak, hanem egész korának jellegzetes szimboluma. A zsoltáros már a római egyházban is mindenkor első helyet foglalt el, zsoltárjaiból a breviáriumot olvasó pap ma is mindennap imádkozik. De Luther óta, aki híveinek különös figyelmébe ajánlotta a zsoltárok éneklését, a protestáns egyházakban a hívek legfőbb áhítata Dávid király lelkén keresztül dicsérni az Istent vagy mondani bűnbánatot. Az elvetett liturgiának jeles pótlékaul maradt itt ez az erősen egyéni színezetű költészet, mely annyira megfelelt az állandóan befelé forduló, reformált lelkeknek. A zsoltáréneklés általános tünet volt: Franciaországban Marot népszerű dallamokra írt zsoltárszövegeit az udvar előkelőségeitől kezdve a legutolsó kézművesig mindenki énekelte és a királyi család minden egyes tagjának megvolt a maga kedvenc Marot-zsoltárja. Pedig az udvarnál csak Navarrai Margit környezete rokonszenvezett az új szellemmel.

A zsoltáréneklés azonban inkább a vallási élet demokratizálódásának volt legfeltűnőbb jelensége. A protestantizmus Dávid király költészetén át jutott el a legszélsőbb tömegekhez, a nemzeti nyelvek közvetítésével.

Magyarországon a próféta énekei különös mélységgel rezegtek a nagy tömegek szívében. A nagy nyomorúságban elsősorban a bűnbánati zsoltárok kapták meg a lelkeket és láttuk, hogy a magyar Múza, mely Balassi Bálint költészetét megindította,

főkép a zsoltárosból szívta ihletét. A rabláncon sínylő fogoly, a végeken harcoló kapitány, a török dúlason szörnyűködő prédikátor, a magányában éneklő kisasszony, mind mind a zsoltáros gyötrődő bűnbánatát érzi át és variálja több-kevesebb eredetiséggel.

Balassi már Bornemisza tanításából megtanulta, hogy az igaz töredelem példája Dávid király. Tinódi, aki könyveire is rátette Dávid királyt, a vitéz mintaképeül állította oda a végbeliek elé. A párviadalt vívó Kapitán György Istenben bízott mint Dávid:

Dávid szömbe juta az nagy embörvel,
Parittyából hagyíta egy kis küvel,
Homlokán találá elesék evvel,
Fejét vevé ott önnön fegyverével.

*Azért vitézők Dávid ti példátok,
Ha nagy szeretetvel istenben bíztok,
Mindön igyetőkben bizon jól jártok,
Halál után véle együtt vigadtok.*

Vitéz volt, hárfás költő, bujálkodásra hajlamos, de csupa töredelem és istenfélelem. Lehetett volna-e Bálintnak megfelelőbb protektora a mennyekben? Ez a protestáns szellemben nevelkedett lélek ösztönösen áhítozott valami közvetítő után s a félretaszított szentek seregén túl az ószövetség nagy prófétájának köntösébe kapaszkodott, élete szimbolumaként íratta zászlajára, hogy az Égben szószólója legyen még akkor is, amikor már hitet változtatott.

Rimay János nagy költeményben elemezte Balassi Bálint zászlajának szimbolikus jelentőségét: nem kétséges, hogy maga a költő magyarázta el neki még életében, mint annak idején szeretőinek a pelikános násfát, a gyöngyös keresztet, mit jelentenek az ábrázolás egyes elemei. A fehér szín engedelmességet, a vörfölye, szögletes kockázása sok viszontagságot, szíve sebeit jegyezte.

Régi vitéz király Dávid méltán hadnagyom,
Mert ő életében részem sokképpen vagyon.
Számkivetettséggel, számtalan inséggel
Ihletem hozzá vagyon.

Ő vele emelvén ég felé fel kezemet,
Zsoltárát éneklem, hogy bocsásd meg vétkeket;
Áld(j) is jó voltodból, végy ki sok gondomból,
Rémítsd ellenségemet.

A hárfa hangjától lelke elcsendesedik, pöngését hallva boszúsága múlik. Mint a kamoka selyme, meglágyult szíve is, Isten tetszése szerint hajtogathatja immár. A felemelt két kéz pedig lelke odaadását jelenti.

Megnyúgodott szívem hadnagyomnak példáján,
Sok keserve után, ki vigadott bő jóván.
Gyakorta volt utált, szenvedett sok bút, kárt,
S élt könyves étke sován.

Az én életem is szenved soktól utálást
Ki ki ő magától eltaszít s ad megválást.
Sok szememben jót szól s másutt csapkod arczól,
Fáraszt búal nyavalyást.

Maga Balassi állította párhuzamba életét Dáviddal s mint mindig, így nyer az általános irodalmi ihlet nála itt is egyéni színezetet, élményszerű jelentést. Mások megelégedtek azzal, hogy vele zengették gondolatait, panaszait. Balassi saját életéhez viszonyította a költő király történetét, s bár nem mondja, mégis gondolhatjuk, hogy a Betszabé-Anna párhuzam is gyötörte olykor lelkét. Góliát a pogány töröknek, Dávid hárfája saját lantjának felel meg, mely annyiszor vigasztalta pengésével. S az a sok ellenség, mely körülveszi, mint Dávidot saját fiának tábora! Nem saját atyjafia, volt gyámja verte ki őt is utolsó menedékéből? Nem kellett neki is számkivetésbe mennie, mert itthon csak keserűség, rágalom, rossz szomszédság vette körül? Így vigasztalta Bálintot a költőkirály élete fölötti meditá-

ció. Mert ha Dávidot mindezek után Isten megvigasztalta, magához emelte, Krisztust az ő nemzetségéből származtatta, ő rá is vár még üdvösség, isteni kegyelem.

Az ószövetségi király példája egész életén át kísérté :

Régen Dávidot Saultul
Szabaditád s mentéd bűtül!
Noha sokszor vétett rútul,
Kiért megverted azontúl.

Ellened való sok vétkem,
Mint Dávidé, olyan nékem :
Kiért, amint én azt vélem,
Vesztett keserves életem.

De te, Dávid jó Istene!
Ki az ő szerencséjére
Vetél engem gyötrelmére,
Térj hozzám már kegyelemre!

S mint a zsoltáros kérte, ő is könyörög : tegyen Isten szégyent ellenségein. Dávid megtanította arra, hogyan kell ellenségei ellen imádkoznia, hogyan töredelmet tartania, amikor is a bűntudat, mint valami belső láz gyötri a testet s átjárja csontjait, az ószövetségi szövegben annyit emlegetett metonímiával szólva. Buchanan és Béza klasszikus mértékre vett átírásaiban még az elegáns humanista forma is hozzájárult a zsoltáros ihletéhez — Balassi maga használja e szót Rimay tollán — s a költő egész életén át vigasztaló, tisztító, üdítő kútfő maradt ez az ihlet utolsó napjaiig, míg Dávid zászlaja alatt a török golyók földre nem terítették.

Ennek a Dávid-ihletnek is van egy egészen balassias, vagy mondjuk, kizárólagosan magyar változata : Dávid a vitézek hadnagya, s nemcsak töredelemben fetrengő költőkirály. Az «athleta Christi» írta zászlajára és emlegeti, valahányszor hadba készül.

Az szentháromságnak, kinek imádkoznak, Krisztus másod személye! Régi vitézeknek, roppant seregeknek győzhetetlen Istene: Te hozzád kiáltok, ki katonád vagyok, Kérlek vigy vitézségre.

Régenten Dávidot, juh mellől a pásztort, víd királyi felségre, Midőn Góliáttal, a nagy óriással, megvívva szemtül-szembe; Kit reménség ellen csudálatosképen adál néki kezébe;

Majd Machabeus, Jefté, Sámson, Gedeon, Judit példáját említi a költő, az ószövetség egész heroikus galériáját: mind észt, bátorságot és diadalt nyert Istentől.

Egyszerű, keresetlen ima ez, amelyet csak az tud mondani, aki átélte a harcba indulás nemes lendületét:

Az te nagy nevedben én is most Istenem! kötöttem fel szablyámat; Csak tetőled várok sok jó szerencsét; vitézlk sok szép jókat: Mert nem fizetésért, sem gazdag prédáért járom, tudod, útamat;

Hanem szent nevedért s a szép tisztességért, kiben megkisebbitél, Noha nem méltatlan; mert rút és szántalan bűnömért rám gerjedtél; De felejts ei, kérlek, undok vétkeimet, lám, már eléggé vertél.

Ez a Krisztus-himnusz teszi teljessé a képet, melyet a «Végek dicsérete» a végbeli vitéz lelkiületéről nyújtott, mert csak ezen a csodaszép versen át értjük meg egészen a védőbástya katonájának vallásos lelkiületét. Tudjuk, bizony sokszor járta útját Balassi «gazdag prédáért», de mindenkor ott volt a tudat, hogy Krisztus «káromlóira» ment derűs örvendezéssel. S milyen különösen bensőséges, törökkori magyar litánia ez:

Te vagy szál kópiám,
Te vagy éles szablyám,
Jó lovam hamarsága;
Elmémnek vezére,
Karjaim ereje,
S szívemnek bátorsága...

Nagy kifejező erővel telt, tömör, egész közösség lelkét összefogó beszéd...

Ami Balassi vallásos énekeiből teljesen hiányzik, az a misztika, az érzelmes, boldog elragadtatás élménye. Hiába erőltetjük, egy Navarrai Margit platonizmusát, vagy akár az Imitatio Isten-jelenlét-érzését nem lelhetjük fel benne. Az az egy kép, melyet Zolnai Béla oly éles szemmel kiemelt egyik verséből: «Add meg életemnek, Nyomorúlt fejemnek *Letört szárnyát. Repűlvén* áldjalak, Téged imádjalak vétek nélkül», nem elég ahhoz, hogy a neoplatonikus misztika előfordulását bizonyítsa. Hol van egy ilyen kép — mely különben is csak kérés és nem jelenlétet tanúsító kifejezés — az extázis gyönyörűségétől, ami a neoplatonikus vallásosság csúcspontja?

Ellenben lépten-nyomon találkozunk a zsoltáros-tól tanult töredelem formáival, a beismeréssel, a pörlekedés, vitázás hangjával — mi hasznod Isten, ha én elveszek? — és a kétkedést felváltó bizakodás diadalmas érzésével. Ilyenkor úgy érezzük, Balassi saját szomorú életén kesereg. Krisztus-himnuszában pedig saját tragédiájának sajgása mellett az egész vitézi község harcias lelkülete, istenfélelme és győzelmi reménye alakul diadalmas világnézetté...

Huizinga a hanyatló középkor szellemében sajátos kettősséget érez: élet és vallásosság mintha két síkban mozognának. De nem képmutatást vagy vakbuzgóságot lát ebben a magatartásban, hanem a modern lélek számára alig érthető áthidalást két erkölcsi véglet között. A középkorban ezt a dualizmust a világiaknál mindenütt megtaláljuk, a Szent Lajosok, a Szent Erzsébetek, Boldog Margitok akkor is ritkaságszámba mentek. Az emberek vallásos életük mellett csodálatos egyszerűséggel és minden lelki nehézség nélkül éltek szenvedélyeiknek, szerelmeiknek, pompájuknak, lovagi, harci eszményüknek.

Balassi Bálintban is megfért egymással a mulatós, veszekedős, pazarló élet a meggyőződéses istenfélelemmel. Mikor jobbágyait sanyargatja, ellenségein boszút áll, a becsületén esett csorbáért rögtönös elégtételt vesz, a magyar úr cselekszik benne. Mikor «ifjúságának vétke», «sok hitetlensége», «undok fertelmessége», rútsága, álnoksága miatt Isten bocsánatát esdi, az igaz keresztény töredelem érzése rázza testét-lelkét.

Megtérés.

Nagy családi bajában érte Bálintot a hitbeli válság. Mikor különös házassága után szinte rászakadt a világ s a «község csudája» lőn, akkor érezte először nagy elhagyatottságát. Rövidesen jött rá az újabb csapás: észreveszi, hogy felesége elidegenedik tőle.

Házassági ügye, melytől vagyoni jóléte, sőt talán élete is függ, még a protestáns urak számára is egyedül kompetens fórum, az esztergomi szentszék előtt fekszik. Egy ideig még ismerősei előtt azzal érvel, hogy a hitén levő főpapokkal és püspökökkel beszélt meg az ügyet, azok biztatták, hogy mindez «mind Isten előtt s mind penig ez világi emberek előtt» tisztességére fog esni. Akkor érezte először, hogy tanácsadóinak járatlanságáért milyen keserves árat kell fizetnie s talán ez is elkedvetlenítette tőlük. Egy ideig még Melanchton, Béza, Bullinger, Haemingius, Strigelius nevével, vagyis a protestáns világ nagy tekintélyeivel hadakozik, mint akik helyeslik az unokatestvérek házasságát. Nem kétséges, hogy e házasságjogi tekintélyeket amaz egyházi férfiak adták kezébe, akikre az előzetes megbeszéléssel kapcsolatban hivatkozik.

Mindez azonban csak füst volt a Tripartitum és a kánonjog mellett, mely szerint az esztergomi szentszék ítélkezett. Tanácsadói, kik között Balassi

«őprókátorokat» is emleget, csodálatos járatlanságról tettek tanúságot, amikor saját nézeteiket az érvényben levő törvények fölé téve helyeselték Balassi terveit.

Elhagyatottságában hová fordulhatott, mint ahol mindenkor szívesen látták az elveszett juhot? Két év lelki válsága után elfáradva menekült a római egyház védő szárnyai alá. Előbb a szepesi, majd az esztergomi káptalan előtt megtagadta protestáns hitét, mentségül hozván fel, hogy tévelygésekben nevelték s így nem tehetett arról, ha tévedett. «Ámbár eretnekségben születtem, neveltettem és tápláltattam, sőt eretnek mesterektől a római katolikus egyház elleni tudományra és különféle tanokra tanítottam és azokkal felfegyvereztettem, mégis most *Isten különös kegyelmétől felvilágosítatva*, elmúlt életem és hitvallásom megutálásával hiszem és erős hittel vallom összesen és egyenként mindazt, ami Athanáz és más zsinatok hitvallásában találta, amivel a Szent Római Katolikus Egyház élt és él ma is és amely hitvallást, ha szükség van rá, életemmel és véremmel megvédeni és megvallani nem habozok».

Balassi életrajzírói szeretik úgy feltüntetni ezt a nagy fordulatot, mintha ezzel a költő csak bírálta akarta volna magához hajlítani. (Ami, mint ismeretes, nem történt meg, mert a szentszék a házasságot érvénytelenítette és Balassit a vérfertőzés vádjában elmarasztalva, gyermekét törvénytelennek jelentette ki.) Pedig azt hiszem, komolyan kell venni hitvallásának azt az állítását, hogy úgy érezte, mintha az úr kegyelme látogatta volna meg. Nem annyira az előzmények mutatják ezt, mint inkább halála előtti viselkedése, nyilatkozatai és az a szellemi hagyaték, melyet gyóntatóatyja iratai között talált: a jezsuita Campian Edmund «Tíz okai»-nak megkezdett fordítása.

Balassi Bálint megtagadta tehát Bornemisza Pétert, ki kevéssel azelőtt költözött el az élők sorából, sőt szüleit is, őket okolván kemény és határozott nyilatkozatában azért, hogy az eretnecség bűnébe esett. Kezét az Evangéliumra téve fejezte be mondókáját: «Ezeket én Gyarmathy Balassa Bálint ígérem, fogadom és esküvel erősítem; Isten engem úgy segéljen, a Boldogságos Szűz Mária, minden szentek és a szent Istennek ezen Evangéliumai, melyeket kezemmel érintek». Szűz Mária és a szentek liturgikus segítségül és tanuságul hívása a legformálisabb megtagadása volt a bornemisza tanoknak.

A változást legjobban mutatja, ha a Füves Kertecske egyes lapjait szembeállítjuk halála előtti viselkedésével. 18 éves korában még így magyaráztotta a hagenai prédikátor támadó élű megjegyzését: «Nem illik pedig semmiképpen az megholt Szenteket segítségül hínod, avagy nekik könyörögned, hogy jó szószólóid legyenek Isten előtt: Mely dolog *igen nagy Bálványimádás és Istentelenség* volna. Mert erről semmi parancsolatunk, sem Istentől való ígéretünk, sem egyéb afféle példánk nincsen az Derék Szent írásban: hanem te magad járölj Istennek eleibe, és híjad segítségül őtet.» Ugyanitt, az utolsó fejezetben Balassi Bálint Bock Mihály nyomán így adja elő szüleinek és magának, miképpen illik viselkedni a halál órájában:

Először. Ha látod, hogy Istennek akaratja legyen, hogy meg kelljen halnod, hát ereszd magadat jó kedvvel és nyugodalmassággal az ő akaratjának.

Másodszor. Adj hálát Istennek mindennemű jótéteményeiért, miket megmutatott néked egész életedben. Főképpen pedig ezért adj hálát, hogy ez időt hadta érned, melyben *te az ő sz. igéjét tisztán hallottad* és az szentséges Sacramentumokat is, az te hűtödnék erősítésére, az ő szörzése szerint, hozzád vehetted.

Harmadszor. Kérjed Istent, hogy az ő szent fia Jézus Krisztus kedvéért, legyen neked kegyes és irgalmas.

Negyedszer. Ajánljad az te Lelkedet az ő kezébe, *nem szűz Mária kezébe*: mint régenten tanejtnak vala, hogy így kellene mondani, tudni illik: Maria, Anyja kegyelemnek, őrizz minket, ne hágyj az gonosz ellenségnek, és az Halálnak óráján hozzád végy minket. *Ez peniglen nyilván való Bálvány-imádás*, és teljességgel mind káromló igék, az egész Derék sz.-írás ellen. Mellyek által egy nihány ezör Lelkek (Isten könyörüljön rajtok) megcsalatkoztanak.

Te peniglen nem úgy cselekedjél, hanem ajánljad az te lelkedet Istennek az te édes teremtdőnek és Atyádnak, ő teremttöte és neked adta, sőt meg is váltotta az ő egyetlenegy szerelmes fiának drágalátos szent vérével: őtet azért méltán illeti, s senkiregyebet, mert csak ő egyedül el tarthatja, az mint Krisztus mondja: Senki, úgy mond, az én kezemből ki nem ragadja és senki ki nem ragadja az én Atyám kezéből: én s az én Atyám egyek vagyunk. Annak okáért ajánljad ő néki és bizonyos vagy benne, hol maradsz meg, tudni illik, Istennek kezében.

És miután még ajánlja olvasójának, hogy imádkozzék szeretteiért, a következő könyörgést ajánlja a halál órájára:

Az halálnak órájában való imádság.

Bocsásd meg Úr Isten, az te nagy irgalmasságod szerint, az te szerelmes fiadért az Krisztus Jézusért, amint az te sz. igédben meg is ígérted: az mint hogy én tellyes szívemből megbocsáttam mindazoknak, az kik valamikor én ellenem vétettek. És legyen néked ajánlva az én szegény Lelkem. Azokat is penig mind neked ajánlom, valakiket te énnékem e világban ajánlottál volt: kiváltképen az én szegény feleségemet és gyermekimet, méltóztassál nekik atyjok és gondviselőjök lenni ennek utánna: a mint ígírted is... Az te kezedbe ajánlom az én Lelkemet, te szabadejtottál meg engemet Ur Isten.

Az ifjú Balassi tehát még úgy tudta, a lutheri polemikus tanok szellemében, hogy Szűz Máriát és a szentek mennyei kórusát segítségül hívni bálványimádás, s különösen a halál órájában követ el nagy bűnt a keresztény ember, ha megteszi.

S ime Dobokay Sándor, a jezsuita atya, ki

haldoklása alatt lelki vigaszt nyújtott neki, beszámolt arról, hogy a halálos műtét előtt hívatta a sebesült hős, hogy neki meggyónjon. S midőn egy kis idő múlva visszatért, kegyes imádságban találta, amint Isten előtt feltárta lelkiismeretét és a *Szűz Mária segítségéért könyörgött*: «Reá hallgattam arra is, mikor az mi idvezítő királyunknak és az ő szent anyjának az szeplőtelen Szűz Máriának kegyes ájtatos szókkal magát teljességgel ajánlotta. Jól értette az éles elméjű vitéz ember, minemű tisztelettel tartoznék Asszonyának, úgymint az vitéz magyar nemzetnek, Istene és szent fia előtt kiváltképpen való szószólójának...»

Majd *könyörgő levelet* írt Mátyás főhercegnek, kérve benne, vegye szerencsétlen, anyátlan, törvénytelennek deklarált fiát magas pártfogásába s a levelet a gyóntató atyának adta át mondván: «Tudom, Atyám, hogy természeted és hivatásod folytán igaz ember vagy, kérlek tehát hogy e levelet halálom után add át a fenséges fejedelemnek». A levélben azt kérte, hogy fiát a Jézus-Társaság iskolájába küldjék, hogy ott katolikus vallásban és tudományban neveljék.

Így tagadta meg Balassi Bálint utolsó órájában Bock Mihály imáját, Bornemisza tanítását. A halál órájában Szűz Mária győzött, kit pedig Balassi Bálint énekeiben sohasem hívott segítségül. De Szűz Mária mindig a kétségbeesett ügyek védője vala, a Theophilusoké, a bűnbeesett apácáké és a könynyelmű vitézeké...

Néhány hónappal halála után Bálint két húga és sógora, az egész Paczoth-familia ünnepélyes szerződésben kijelenti, hogy fiát, Jánost «mindenek ellen kezünk között híven megtartjuk és meg is ótalmazzuk Istennek elrendelt nyilain kívül *hitünk és tisztességünk* alatt és senkinek az megnevezett gyermeket kezünkől egyikünk mási-

kunk hírünk és akaratja nélkül ki nem adjuk, hanem egyetértvén minden közönséges dologban mi hárman vagy *iskolákban vagy azhová az szükség kívánja, odaadjuk*». A szerződés mintegy válasz Bálint végakarataira: a család nem tűrhette, hogy egy Balassi-sarjadék a jezsuiták kezére kerüljön. Azért inkább Boroszlóba küldték tanulni, ahol 16 éves korában meg is hal. Régi magyar törvény szerint a törzs erősebbnek bizonyult, mint az egyén akarata. De a jámbor Mátyás főherceg se sokat törődött annak a fiával, ki zászlaja alatt esett el, holott Balassi bizonyosan azért ajánlotta gyámságába, mert tudta, hogy saját családja ellenezni fogja katolikus neveltetését. Biztos támaszt akart neki adni elárvultságában. Utolsó intézkedésében szerető, gyöngéd apának mutatkozik, mint annak idején nagy betegségében szerető gyöngéd férjnek, mikor megható könyörgéssel fordult a lengyel királyhoz, feleségét oltalmába ajánlva.

Az utolsó hitvallás.

Balassi megtérése őszinte volt s nem szorult helyzetben kieszelt, cinikus csalás. Az ellenkező álláspontot talán lehetne védeni, ha gyóntatója nem találja meg halála után iratai között a hitéért mártíromságot szenvedett Campianus Edmond jezsuitának hitvédő iratát, melyet az akkor írt, mikor rendje a pusztuló és sanyargatott katolicizmus védelmére Angliába küldte, hogy Kálvin tanai ellen egyedül felvegye a harcot. Nyilván ezzel a fordítással akarta ifjúkori «tévelygéseit» jóvátenni, s Bock Mihály Füves Kertecskéjének emlékét a «Rationes decem» a «Tíz okok» népszerűsítésével eltörölni. Dobokay előszava szerint a kézirat csonkán maradt, tehát Balassi rajta élete utolsó heteiben dolgozhatott, mint Buchanan Jephthe-drámájának a for-

dításán; a tíz ok közül csupán hetet tudott át-magyarítani.

Úgy látszik, magát a lelkes papot is meglepte ez a lelet: mert bár utolsó óráiban Balassi Bálint, mint a Krisztus hadnagyának mintaképe viselkedett, nem gondolta, hogy a vitéz katona tarsolyában ilyesmi rejtőzik. Csodálkozása és a belőle levont tanulságok elárulják, milyen rossz hírneve lehetett Bálintnak. Kiadta a fordítást, «hogy ezután is valakik e könyvecskét olvasandnak, bizonyos, igaz, tökéletes ítéletet tennének felőle, minemű nagy buzgósággal és Isteni ájtatossággal volt életének utolsó idejébe felgerjedve, micsoda hitet tartott, oltalmazott, és micsoda hitnek vallásában adta is meg lelkét az ő teremtető Istenének». S miután elmondta Balassi utolsó perceit és hősiességszáraz valló szavait, Szent Ágostont idézi: «Senki felől kétségbe nem kell esni, míg az Isten tűrő várakozása, poenitentiára helyt ad. Tévelygő eretnek ma, ki tudja, talán holnap a közönséges igazság mellé áll... Idő előtt ne ítéljetelek».

Mint a Füves Kertecskét, ezt a művet is szinte elhallgatta az irodalomtörténet. Pedig prózatörténet értékéről nem is szólva, érdekes tanúságokat nyújt — bár sokszor csak közvetve — Balassi szellemi fejlődésének utolsó szakaszáról.

Campion könyve jellegzetes hitvédő vitairat, ahol nincs szó a belső vallásosság kérdéseiről, mint Bock Mihály iratában, hanem csupán arról, mint tanúskodnak a szentírás, a zsinatok, az Anyaszentegyház ősisége, az egyházatyák és a történelem a római egyház igazáról.

Az irat hangja kiméretlenül éles az ujítás apostolaival szemben. A vitézkedést, bátorságot dicsőítő Balassinak, ki Esztergom falai alatt kereste a halált, bizonyára tetszett ez a harciasság s ha Campian porondra hívja ellenfeleit, a végbeli vitézek színeivel festi ki szavait:

Tehát mi patvart mondanak? (Az eredetiben : Quid tum denique?) Azt, hogy Luther Márton Doctor, vagy penig Melanchton Fülöp, vagy inkább Zvinglius, vagy kétség nélkül Calvinus és Beza, híven kijelentették és magyarázták ő nekik. Alítsak-é én oly taknyos orru embert valakit köztetek, kit megintvén erről, hogy így cselekesznek, eszébe ne vegye dolgokat? Minek okáért vallom, hogy szívem szerint kívánom az fő iskolákat, hogy szemetek láttára *kihíván ez tollas vitézeket az mezőre az verőfényre, az lesekből és árnyékokból*, nem magam erejével, kivel század reszenyére sem vagyok hozzátok hasonló, hanem jó peremmel és bizonyos igazsággal meggyőzhessem.

Az eredetiben csak a kiinduló pont volt megadva : «Miért is bevallom, hogy mohó főiskoláitokat kérve kérem, hogy ama fodros hajú katonákat szemetek láttára a napra és a porondra hívjam az ő árnyékos zugaikból». ¹ Így lettek az oxfordi fodros hajú professzorokból tollas török katonák, kiket leseikből a széles verőfényes mezőre hívnak a végbeli vitézek... Másutt megint a harcmezőn képzelet magát a fordító :

Kit mihelt bizonnal megtudtam, azonnal csak az harcot kívántam, de nem amolylan gyermekjátékot, kiben az község szélel jargallni szokott, hanem ugyan amoz szembe való kemény viadalt, amint ám az ti meztökön Philosophusok ütközni szoktunk, ahol

Kard karddal, legény legénnyel sűrűn öszve elegyezik.
Pede pes, densusque viro vir.

A vallási polémiát tehát saját harci élményeivel szötte át a római egyház új bajnoka. Stílusa pattog, vág, szúr, gúnyja metsző, mint Campiané, mondatai mind megannyi puskalövés. Még mindnyájunk fülében van Kölcsynek remekbe illő lapja a «korszellem»-ről, ahol a nagy író a kérdések sorozatát zúdítja az olvasóra, hogy ad absurdum mutassa ki azoknak az ostobaságát, akik mindezekre a bonyolult kérdé-

¹ Quare fateor me Scholas Academicas cupidas cupide requirere : ut inspectantibus vobis, calamistratos istos milites in solem et pulverem e suis umbraculis evocatos...

sekre egy szóval felelnek, a vissza-visszatérő refrénnel: «Korszellem». Ezt a prózai fogást, mint a többbit, az antik retorikában tanulta Campian is és Balassi különös erővel adja vissza ezt a harcias figurát, mikor arról van szó, hogy a Biblia megrostálásánál a különféle protestáns szekták, sokszor egymással ellentétben, kritikájukban a Szentlélekre szoktak hivatkozni:

«Az Calvinista lélek az hat Epistolát helyén hagyja, mely epistolák az Luther léleknek nem tetszenek; noha Calvinus s mind penig Luther az Szent lélekkel mondja, hogy itél. Az új nem keresztyének az Anabaptisták, az Jób históriáját csak aggnő beszédnek (eredetiben: fabula) és csak Tragoedia és Comoedia tanúsággal elegyedettnek mondják és tartják: hogy tudják? *Az lélek tanításából.* Castalio, a parázna lator, az Salamon titkos értelmű (mysticus) énekét... semmivel sem becsüli feljebb egy virágéneknél (nihilo plurius, quam cantilenam de amicula), vagy valamely udvarbeli szolgáló leánnyal való beszélgetésnél. Valljon honnan meritette? *Az lélekből.* Az négy Evangeliomot Luther az versengésre való buzgóságába egyben zurja zavarja... Valljon ki volt erre tanítója? *Az lélek.* Sőt az barátocskalator beszédével az Sz. Lukácsi Evangeliomot is gyakorta meg merte sérteni, miért hogy abban gyakor helyen az jó cselekedetek vannak nekünk ajánlva. Kit kérdett róla? *Az lelket.*»

Bezzeg messze vagyunk már Bornemisza szellemétől! Luther immár csak «barátocsk», «förtelmes, hittől szakadt eretnek» (flagitiosus apostata), «veszett szerencsétlen barát», ki «az Isten Apácáját eretnek hazugsággal megferteztette», Zvingli «Svajcár hánsoló» (Helvetus gladiator), Kálvin «bélyeges pribék» (stigmaticus perfuga).

Ezek után jellemző, szimbolikus tény, hogy az utolsó sorok, melyeket Balassi Bálint sajátkezűleg leírt, a hetedik ok utolsó záró mondata, gúnyos és kíméletlen vágás Luther Mártonra s egyúttal nemcsak Campian jezsuitának, hanem a halálra készülő magyar vitéznek is hitvallása:

Minek okáért nyilvánvaló bizony dolog, ha az mindenféle sok história (ki az régi dolgoknak izenője, az emlékezetnek élete) bőúségesen mondja azt, az mit mi hiszünk : azt pedig azt mit az ellenség igaz hit gyanánt előtolly, viszontag jelenti, hogy az anyaszentegyházba sohasem volt ; hogy az historikusok is enyímek, és hogy az ellenség ellenem való csatározása semmi, kivel semmit ellenem nem indíthat addig, mig nem azt mind ez világgal elhiteti előbb, hogy mind ez széles világ, ez elmúlt másfélezer esztendőbeli számtalan sok százezer keresztyénnel öszve, mindnyájan pokolba vesztenek mindaddiglan is, mig Luther Bóra asszonyt megszeplősítette...

Ki írta le 18 éves korában, hogy a Szűz Máriához intézett imájával sok ezer ember veszett a pokolban? Bock Mihály lelkes fordítója.

Balassi tehát így került bele élete utolsó éveiben a vallásharc ostromló sáncaiba. A reformáció virágkorát jelentő Füves Kertecskével kezdi és a tridentin zsinattal megindított ellenreformáció szellemében fogant «Tíz okok»-kal zárja írói pályáját. Hogy éppen egy jezsuita könyve ejtette meg, az sem lephet meg nála, hisz Loyolai Szent Ignác maga is katona volt s rendjét katonás szellemben szervezte meg, ami nagyon megfelelt a mindig bátor, harcias szellemű költő lelkületének.

A vég.

«Engem pedig az jó király az nemzetemnek s magamnak is jó szolgálataért, sok költségéért im csigává teszen! Mint sehonnai vagyok és ez egy lakhelyem is elkelvén tőlem, csigává kell lennem; hátamon leszen házam. Amely jámbor csigát kíván, bár ne kapálja az szőlők tövét érte, henem egyik énbennem ezután, mert én innéttova csiga leszek!»

Ezt írta keserű humorral Balassi Bálint Pozsonyból, 1593 júliusában, utolsó évei jó barátjának, Batthyány Ferencnek. Nem sokkal azelőtt kellett átadnia Véglest, az utolsó várat is Balassi Andrásnak. Jellemző lelki állapotára, amit a nyitrai püspök

mond: «Balassi Bálint teljesen kétségbe esve ügyei felől — mint ő maga mondta nekem — és balszerencsájától, a Fortuna viharaitól hányatva olyannyira vakmerővé lett, hogy inkább az ostromot, a halált választja és a legvégsőig elmegy, hogysem rászánja magát az átadásra».

Véglesnél kiegyeztek ugyan, de a keserűség megmaradt és a hontalanság teljes lett. Apja nagyszombati házán, hol Bornemisza prédikált, már rég túlادott, végül már pozsonyi házát is eladta szorultságában. Falvait egyenként adta vagy zálogosította el.

Balassinak saját könnyelműségén kívül ez volt a tulajdonképpeni tragédiája. Más országokban, mint például Franciaországban, a költőket mégis úgyahogy ellátták különféle jövedelmekkel, egyházi stallumokkal vagy évi járandósággal. A kis olasz udvaroknál vagy a pápai udvarnál a zseniális művészek és írók nagy tömegei kaptak biztos foglalkoztatást és kenyeret. A bécsi vagy prágai udvar is pártolta a művészeket, zenészeket és írókat, de mi helye lehetett ott egy magyar huszárkapitánynak, aki amúgy mellékesen *magyar* verseket is ír? Az idegen országban székelő, idegen nyelvű királyok uralkodásának ez is egyik természetes következménye volt. Mátyás király még a magyar íróknak volt a mecénása s ha utána nemzeti uralkodók következnek, Balassi tehetsége is érvényesülhetett volna. Elég bizonyítéka ennek az a rövid, de kellemes néhány év, amit Báthory István erdélyi, majd lengyel udvaránál töltött s ahol saját bevallása szerint «mansuetus fejedelmet, jó urat» hagyott el, jó társasága volt «mind király és királyné asszony népe közt», szóval «nyugodalmas és gyönyörűséges» élete volt. Míg más országokban a dinasztiák kulturális munkájának fényes korszakai következnek, nálunk ekkor szakadt ketté az uralkodóház és a

magyar nyelvű művelődés közti kapcsolat. E szakadásnak első áldozata Balassi Bálint volt, akinek tehetsége, élete így elkallódott, holott ez az első magyar költőseni arra volt hívatva, hogy egy magyar udvarnál tisztes szerephez jusson, az udvar fényét emelje. Bécsben csak egy Schallenbergnek vagy egy Jakob Regnartnak jutott. Bálint ott csak egy sok bajt okozó, számos aktacsomót termelő, Erdély, Lengyel- és Magyarország között utazgató s így eléggé megbízhatatlan huszártiszt volt, kire várat vagy egyéb különös katonai feladatot bízni nem lehetett.

A hátán házát hordó csiga tehát ide-oda lézengett rokonainál, ismerőseinél — talán a znióváráljai jezsuitáknál is megfordult, bámulatba ejtve tudásával a gimnázium tanárait és tanulóit — cél nélkül, miután az utolsó fedél is elszaladt a feje felől. Írogatott is, de mint azelőtt, a saját kedvére, jó versek jutottak «elméjére», mintahogy éppen egyik levelében erről tudósítja barátját s elégtelen teszi hozzá: «Nem rosszak bizony, azmint én gondolom!» De a 40 éves férfinak ez nem volt élet. Élet a harc, a csata az örök ellenség ellen. De hiába könyörgött Tataért, Palotáért. Pedig a vitézkedés régi hibáját, büszkeségét is alább szállította volna: «Az gondviselés penig az elmémet is megennyhítené az hivolkodásban», mert — mint latinul hozzáteszi — elméje és minden gondja másfelé fordulna, a vitézség gyakorlásának egyetlenegy céljára.

Nincs tovább... Elzárva a katonai érvényesülés útja, vége a családi boldogságnak is. Van egy fia, akit törvénytelennek nyilvánított a szentszék s egy felesége, aki a másé. S nem lett az övé a barna, magas özvegy, kinek «hatalmas» szemei még akkor is üldözik, amikor más szépséghez írja szebbnél szebb verseit...

Így támadt az az elhatározása, hogy beáll

Mátyás főherceg hadába, mely akkor alakult és indult a nyugati határ tehermentesítésére. Az utólag «hosszú»-nak elnevezett háború az előző évben indult meg és folyt váltakozó szerencsével. Az első nagy sikerek a császáriak oldalán voltak s az egész országban nagy lelkesedést keltettek. A füleki török vereség után a Balassi-család régi várából, Kékkőből a törökök hanyatt-homlok menekültek: Balassi harc nélkül juthatott volna apja régi birtokaiba, ha nem királyi zálogbirtokok lettek volna. Így ide se telepedhetett vissza.

Végre, mint Rimay írja, egész Magyarország virágát a haza védelmére és szabadságának kivívására összefutni látván, «bár tanúsított hőségéért megtagadták tőle a tisztességet és fáradságos munkájáért visszatartották a jutalmat» s így kedvét Mars szolgálatától igen elvették, boszúságát mégis legyőzte a haza szeretete. S abban is igaza lehet Rimay epicedionának, hogy mikor Esztergom alá ment, az volt a szándéka, hogy vérét hazájáért kiontva, hősökhoz illő véggel mind az országban, mind az Égben elnyerje a halhatatlanságot. Rimay költeménye nehézkes stílusán keresztül is jól elemzi Balassi hangulatát. Látva, hogy kiki fegyvert kényszerít a haza oltalmára s felszabadítására indul, szíve repes s ő is kész meghozni áldozatát.

Semmi vér hullásom drága ne legyen érte,
Mert nekem mind jóvát, s mind sovát elvegy mérte :
Az az, hól vidított, hól meg szomorított,
Kedvemet búval érte.

Élete keserűségét fokozta, hogy a magyar nemzet értéke fogy s apad, nincs már benne becsület, szerencse: más — értsd, a német — elragadja még azt is, ami még megmaradt. Már csak titokban kesereg, hogy ölében hordozza halálos ellenségét. Most hogy a szabadulás reménye felcsillan, buzgó örömmel megy ő is a hadba :

Ám váltsa bár magát s nyerje szabadságát holtom
hozó sebemmel.

Isten tartsa magánál érte kiöntött véréet s azzal
égbe vigye hírét és nevét. Rimay egész költeményé-
nek Balassi tragikus keserűségérzése, életuntsága a
vezérmotívuma: Minerva azért ragadja őt magához
az égbe, mert a föld nem becsülte meg, «élte háborújá-
nak legyen evvel már vége». Pallasnak tetszik a
gondolat, mert a «rossz hitván föld, ki rá csak mérget
tölt, vele semmi jót nem tött».

S hogy ez nem csupán utólag kiagyalt költői
lelemény, hogy Balassit valóban ezek a szándékok
és gondolatok töltötték el, az kiderül az ostrom
alatti viselkedéséből és halálos ágyán elejtett szavai-
ból is.

A felvonult, körülbelül 35,000 főnyi hadsereg
— Illésházy szavával élve — «nagy kevélyen jött
németek»-ből, megyei felkelő hadakból és végbeliek-
ből állott. Balassi itt összetalálkozott régi bajtársai-
val. A lány természetű, «engedelmes» Mátyás főherceg
alatt nagy fegyelmetlenség uralkodott a táborban.
«Sok számtalan emberölések esnek vala; egy nap
sem volt, hogy magyart nem öltek; paráznasággal,
részezséggel, vendégséggel, kalmárarúval, udvari
pompával úgy annira rakva vala az tábor, hogy nem
a sz. Istennek, de még a jámbor embereknek is
iszonyú vala benne maradni. A kapitányok, ha tíz
órára az ételhez ültek, délután 4—5 órára részegen
keltek fel az asztaltól, ki alunni ment, ki az mezőre».
A hadi tanácsban ült Ungnád Dávid is, Balassi
barátja, Losonczy Anna sógora is, «ki felette részeges
ember volt, ez mellett két német kapitány, kik
sem hadba soha nem voltak, törököt sem láttak.»

Nem kell sok fantázia ahhoz, hogy feltegyük:
Bálint sem éppen csak Campianus jezsuita hitvédő
iratának fordításával foglalkozott, ha ilyen volt a
hangulat a táborban. Elképzelem őt is, amint magyar

módra, utoljára kimulatja magát, s a sátor előtt még egyszer eljárja a hajdútáncot, miután kissé felöntött a garatra... S talán ő, akinek annyi baja volt a németekkel, szintén részt vett a véresen végződő magyar-német civódásokban. A részegeskedésben különben a német katonák vezettek. Illésházy szerint a törökök a várfalokról kiáltották is: «Menjetek haza, magyarok, vitézek, hagyjátok itt az részeges német d...kat nekünk, hogy tanítsuk meg őket hadakozni». A sárga szilvától meg német hasat kaptak; 12000 közül, ha 2000 maradt harc-képes.

Az ostrom különben nagyon vontatottan folyt és későn is fogtak hozzá, mikor már a török jól felkészült reá. Balassi halálos sebet a Viziváros megostromlásánál szerezte. Egy Kurtz nevű német kapitány, ki korábban igen dicsekedett, hogy egymaga beveszi a várat embereivel, kis csapattal indult a résre. Illésházy szerint a bajt azzal követték el, hogy bár a tüzérség igen jól megtörte a falakat, mindig csak igen kis népet rendeltek az ostromra, úgyhogy sokszor alig 60 ember ment rohamra. «Az németek az lövés előtt lefeküdtek az árokba, mondja Illésházy. Az ostromokat is mindenkor vasárnap rendelék, az mely napra az török is mindenkor jól reá tartott és készült, és így sok jó vitéz szegény magyarokat vesztének...»

Így történt azon a május 19-i napon is, mikor a Viziváros ostromára indult Kurtz német kapitány alatt egy 800 főnyi sereg (Istvánffy adata). A lőrésen való behatolásnak és a vár elfoglalásának dicsőségét a lojális Istvánffy szerint a külföldi katonának tartogatták. Csak kevés magyart engedtek oda. Ezek, élükön Pálffy és Nádasdy kapitányokkal, törtek a rés felé, kibontott zászlókkal. Bálint előtt Dávid király fehér kamoka zászlaja lobogott. «De amikor a másik oldalon a gyorsan megjelenő törö-

kök közül 2000-en csatasorba álltak a romokon, a mieink alig mertek a falak alá menni és miután több mint kétszázat elvesztettek társaik közül, visszavonulásra kényszerültek. Pálffy és mások, akik a röpködő golyók, égő fáklyák, kénnel és szuokkal töltött agyagcsövek között törtek előre, aztán egy kőépület mögé vonultak vissza, mely törekvés közben egy lelkes ifjúnak (!), Balassi Bálintnak, aki Mársot és Pallast egyaránt művelte, mindkét combját ólomgolyó járta át, mely sebtől, bár a golyó a csontot nem érte, néhány nap múlva meghalt. Ugyanez a sors érte Kurtz kapitányt is, aki egy nehezebb puskától sebesült meg és Balassit ugyanazon táborban, ugyanazon halálos sorsban követte. Sokan sebesültek meg a katonák közül nyíltól, golyótól is és égtek össze a kénes portól. Az ellenség számára sem volt vértelen a küzdelem; ugyanis a fejevári Karali bég, mialatt övéit buzdította, homlokán golyótól találva nyomban összesett s övéi élettele-nül vitték el a várba». Aztán még egyszer megkísérlik az ostromot, mert a reménybeli zsákmányról egész legendák keringtek a táborban. Végül is a sok sikertelenség után Ungnád Dávid tanácsára abba-hagyják.

Istvánffy elbeszéléséből, melyet Balassi életírói eddig nem igen használtak fel teljes terjedelmében és Illésházy megjegyzéseiből kitűnik, hogy ha olyan kevés magyar vett részt ebben az ostromban, Balassi valószínűleg önként jelentkezett a veszélyes vállalkozásra s ezúttal aligha a zsákmány reménye csábította, mint a német zsoldosokat vagy talán a többi magyar vitézt. Mert mikor seblázában a páter bátorította, bízza magát egészen Isten akaratára, így válaszolt: «Tamen mi pater! id decrevimus, ut sic fiat». Hiszen végre is, Atyám, azt akartuk, hogy így legyen. A halál percében Bálint nem pózolt, különben sem volt a pózok embere. Így hát

komolyan kell vennünk, hogy az esztergomi Vízváros lőrésén a vértanúhalált kereste. Hozzátehetjük még azt a büszke szándékot is, hogy a vár bevételének a dicsősége ne legyen egészen Kurtz kapitány embereié, hanem Pálffy Miklós kapitány alatt ott legyenek a végbeli vitézek is, akikre amúgy is a pusztulás várt a császári hadigazgatás jóvoltából. Dicső halálban érni el a véget, méltó volt Balassi magasröptű szelleméhez és mély erkölcsiségéhez...

De a halál mégsem ott nyomban, a várfalak alatt érte. Az Úristen, akit annyit hívott imáiban, meghallgatta azt a könyörgését, hogy

Véletlen halál, Ki reánk őrt áll, Ne fojtson meg hirtelen éltünkben.

Keresztény, sőt katolikus lélek kérése ez: jutott bőven ideje, hogy elkészüljön a halálra és ne bűnös állapotban érje az ellenség gyilkos fegyvere.

De a halál még előbb megkínozta, mielőtt elvitte volna. A golyók nem értek csontot és ha a felcserek Pasteur tudásával kezelték volna a sebet, Bálint tovább tengethette volna életét. Balassi András jegyezte fel bibliájába, hogy a golyó csontot és ízet nem sértett. De ugyanazon bejegyzés szerint Bálint veszte az lőn, hogy Mátyás borbélyának kezei közé került: «Vesztette az barbély Mátyás hercegé, nem akarván szót fogadni az magyar barbélyoknak és holt meg hirtelen die 30. eiusdem (május havában)». Nem tudjuk, minő műhiba áldozata lett Bálint, csak sejthetjük, hogy a magyar borbélyok nem javalltak operációt, ami az akkori sebészet magaslatán a legjózanabb álláspont volt.

Nemcsak részegeskedés és verekedés folyt a táborban. Pálffy Miklós dunántúli főkapitány sátrában bemutatott a magyar uraknak, kik között sok protestáns is volt, egy fiatal, vékonypénzű jezsuitát, Dobokay Sándort, akit a vágsellyei ház küldött ki

hitbéli és erkölcsi térítésre. A főherceg, a püspökök és főpapok tartottak is tőle, hogy ez a kis páter majd még szégyent hoz hitükre. Ő azonban ékes beszédével, érveinek súlyával lassan-lassan mindenkinek a figyelmét lekötötte, úgyhogy nem győzték csodálni tehetségét és mindenki csak a Jézus-Társaságot dicsérte, amely ilyen apostolokat küld az országnak. Híre ment az egész táborban. A főherceg meghívta ebédre is, de nemcsak ő, hanem a többi főpap és nemesúr is elhalmozta szeretetének jeleivel. Mindenki mohón hallgatta és számosan meghívták lelki atyjuknak.

Ezek között volt Balassi Bálint is. Ő is abban a tömegben lehetett, amely Pálffy Miklós sátrában növekvő csodálattal hallgatta Dobokay Sándor szép magyarságát, benső hitétől fűtött ékes szavait.

Talán éppen előző nap mulatta ki magát utoljára, szájában volt még könnyelműségének keserű íze. Magába szállt s mikor a szörnyű ostrom után vérző combjaival sátrában ágyára fektették, első dolga volt, hogy magához hivassa, meggyónja neki egész életének bűneit, hogy tiszta lélekkel menjen a borbély kése alá, vagyis a halálba. Dobokayt meglepte, hogy az operáció előtt Virgiliust idézte: «Nunc animis opus Aenea! nunc pectore firmo!» monda a nagy fájdalmat sztoikus nyugalommal viselő vitéz. Ezt a jelenetet már sokszor idézték, de mindig csak a katona lelki fölényét és a tipikusan humanista magatartást keresték Balassi viselkedésében. Holott ha meggondoljuk, hogy Virgiliusnál a Sibylla akkor mondja ezt a híres sort, mikor Aeneast az alvilág kapuján áteresztí, akkor megértjük az idézet teljes metafizikai jelentőségét is. «Procul, o, procul este profani» mondja a látó, «totoque absistite luco». Nyög lábuk alatt a föld, ugatnak a kutyák, láng és tűz fogadja a pokoljárókat s Aeneasnak kardot kell rántani, hogy a vas erejével távol tartsa

a gonosz szellemeket. Majd következnek a pokol leírása, összes borzalmaival. Nincs minden humor híján, hogy a chirurgus borbély vasának láttára Balassinak Aeneas vasa jut eszébe, de bizonyos, hogy ő már akkor egyúttal a közeli leszámolásra gondolt s a latin költő csodálatos hatású elképzelése nyomán szörnyek, árnyak, rémek jártak eszében, a pokol kínjaira gondolván.

A végső beszélgetés különben egyébként is latin nyelven folyt a lelki atyával: «Christus mortuus est pro me et ego diffidam? Tuus miles fui, Domine! tua castra secutus sum», mert Dobokay atya a Campianus-fordítás előszavában előbb latinul közli s csak aztán fordítja magyarra a költő utolsó szavait.

Tudjuk, milyen kínos a sebláz agóniája, s Dobokay atya is, látva mint nő a haldokló fájdalma, vigasztalni próbálja. De Balassi épp oly bátran viseli el a gyötrelmeket, mint annyi sok társa a török fogságot és a török hóhér kínzását. Férfias büszkeséggel hárítja el a kívülről jött támogatást. Nem csekély dicsősége a magyar katonának ebben az időben ez a szinte emberfölötti ellenállás a fizikai gyötrelmekkel szemben.

Balassit ezen felül még a közeli üdvösség tudata teszi ellenállóvá: az Isten katonája, ki életét adja a keresztért, teljes bizalommal adhatja át magát a halhatatlanságnak...

Epilógus.

A renaissance «uomo universale»-jából Balassi Bálint csak keveset tudott vállalni. Hazájában nem lehetett egyszerre nagy szobrász, festő, költő, technikus, mint olasz földön Michel Angelo. A magyar közösség csak a kardforgatást ismerte már ebben az időben s amit Balassi azonfelül alkotott, azt szinte korával szemben csinálta meg, és elismerteté-

sét is csak a legszűkebb körben sikerült kivívnia. A zseniális művésznak, a magyar szó és verselés első nagy tehetségének nem lehetett más vége, mint a dicső halál: sem osztálya, sem királya nem tett érte semmit, s néhány műveltebb embertől eltekintve, kora alapjában véve tudós, de összeférhetetlen, haszontalan embernek tartotta.

Vele, mindjárt az első nagy költővel, kezdődik a magyar poéták tragikus sora. S mint később is minden vates-utódjánál, az ő tragédiája is a társadalmi siker elmaradásából és a méltó elhelyezkedés lehetetlenségéből ered. Fejletlen irodalmi viszonyaink között mi szükség volt egy szerelmes poétára? Ő maga sem volt tisztában balsorsa okaival: élete végéig várat akar szerezni, házasodni akar, kapitányságokért ostromolja Bécset, pedig tehetsége más életre utalta. Tüzes lelke gyors hódításra, büszke tehetsége pedig megértő környezetre szomjazott.

De Balassi élete és életműve a maga tragikus csonkaságában is korának, fajtájának, nemzetének valóságos szintézise, sűrített, jelképes kifejezése, sőt azonfelül több is mint kora, több is mint kortársainak átlaga. Ő az első magyar ember, aki mindazt, amit történetileg képvisel, egyúttal ki is tudta fejezni a költészet nyelvén. Soká kell várni, míg ez megismétlődik. Ez a zseni kiváltsága.

A magyar lélek összefogó, egyéniségébe hasonító tehetsége nyilvánult meg abban, hogy a mind tarkább, mind színesebb magyar Bábelben, a nyelvek és fajták nagy tenyészparkjában a feléje áramló különféle népi és népfölötti kultúrák között az érintetlen magyar szellemiség — nyelv és lelkeség — kifejezéséhez jutott el. Míg más, éppen olyan művelt magyarok továbbra is csak a latin nyelv génuszának hódoltak, ő a környezetből feléje áradó nagy magyar közösségi szellem hatása alól nem vontak ki magát s a magyar lantos-hagyományt folytatva

azt a műköltészet magaslatára emelte, lassan, apránként fejtve le magáról annak személytelen formáit.

Korának udvarló gáláns szellemű költészetéből, mely a magyar virágének hagyományain kívül elsősorban új latin humanista alexandrinizmust, olasz petrarkista, olaszos német, arabos török elemeket vett fel magába, egy olyan szerelmi költést hozott létre, melyen keresztüllüktet nagy temperamentuma, átragyog gyors készséggel alkotó művészlelke, idegen szépségeken nevelődött, de a magyar életből, magyar formákból eredeti magyar szépségeket kialakító intuiciója.

Emellett korának nagy élményét, a vallásos élet elmélyítését önmagában jobban végigélte, sőt kifejezésre juttatta, mint bármely lelkes hittérítő. Itt is olyan egyéni, eredeti színű költészetet teremtett, mely csak egy igen belső életet élő, állandóan vajudó lélekből fakadhatott. Különös élete kettősségének éppen ez a titka : a szüntelen hányódás Isten és a világ gyönyörűségei között. Ez teremtett lelkében állandó feszültséget, s adott istenes énekeinek oly sajátosan egyéni hangot.

De legjobban a katona Balassi fejezte ki a magyar életformát : úgy vitézi tettei, dicső halála, mint a végbeli élet lelkiületét klasszikusan kifejező énekei egy olyan közösségi érzést képviselnek, mely akkorában a legszebb, legmagyarabb, egyedül férfias és erkölcsileg egyedül lehetséges volt. Balassinál ez a különben természetesen magyar élet még külön pátoszt nyert azzal, hogy egyéni tragédiájának mintegy feloldásául szolgált : kiutat jelent az erkölcsi elposványosodásból és fenséges véget a társadalmi csőd után.

Az életnek ez a teljessége, mely kort, magyarságot, különös magyar temperamentumot, uraságot, végbeli katonasorsot, humanista tudományt és ösztönös tehetséget magában egyesít, teszi Balassi

Bálint alakját oly vonzóvá és költészetét négyszáz év távolságában is elragadóvá. Egyéni bajai, keservei, panaszzai pedig elégikus tónust, olykor tragikus feszültséget visznek életművébe. De a legdrámaibb hatású benne a zseni ösztönös munkálása, sikeres küzdelme a kifejezésért egy olyan nyelv eszközeivel, mely addig csak egyszerű igényekre volt berendezve.

JEGYZETEK.

Balassi Bálint műveinek még ma sincs hozzá méltó kritikai kiadása. Már a Radvánszky-kódex első kiadója, Szilády Áron sem járt el kellő óvatossággal a kódex anyagának megrostálásánál (l. ide vonatkozólag Waldapfel József megjegyzéseit, Irt. Közl. 1927), sőt azzal tetézte a zavart, hogy a Radvánszky-kódex és az énekeskönyvek anyagához egy sor más költőtől származó verset hozzácsapott. Dézsi Lajos kiadása (Genius) minden kiválósága mellett sem betűhív s főleg a kódex sorrendjét forgatja fel, s a második kötetben összehordott ál-Balassi-versekkel elködösítette a költő igazi képét. A legközelebbi feladat volna most, hogy az istenes énekek első kiadását már facsimilében bírjuk (Varjas Béla, Rózsavölgyi és Társa, 1941), a Radvánszky-kódex facsimile-kiadását elkészíteni, megfelelő kritikai apparátussal. A kézirat ma Sajó-Kazán van a báró Radvánszky-család birtokában.

Tanulmányomban csak az általam hitelesnek tartott Balassi-verseket használtam fel Balassi költői képének rajzánál. Így figyelmen kívül hagytam a Dézsi kiadásában közölt 6., 7., 8. számúakat, ellenben Balassiénak gondolom a 25. számút. Kétséges még a 105. számú (Propertius-parafraíz).

A Dézsi-féle kiadás II. kötetéből egyetlenegy darab sem lehet Balassié. A Vásárhelyi Daloskönyv «Oh gyönyörűséges» kezdetű darabját, melyet szerzője «hetvenkettőben» szerzett, nem tudom minő okból datálják 1572-ből? Még a különben kritikus Imre Ilma is. (Balassi Bálint hatása a XVII. század névtelen költőire. Bp. 1930, 19. l.) Holott nyilvánvaló, a gyűjtemény korát tekintve, hogy 1672-re gondol a szerző.

Az előszóban idézett nyilatkozat Dézsi kiadás 623. l.

A törzs. B. B. családjáról Erdélyi Pál: Balassa

Bálint. M. Tört. Életr. 1899 és Nagy Iván: Magyarország családai. Pest 1857. Balassi András bibliájának családi bejegyzéseit kiadta Zákonyi Mihály: Esztergom Évlapjai. 1934. 14. l. A *Balassi* névről Pais Dezső: Nyelv-tud. Közl. XLIV. 331., a *Balassa* helyes magyarázata Horger Antaltól, Magyar Nyelv XXXII. 327. L. még Kertész Manó: M. Nyelvőr 1937. LXVI. 93. A vers-fők ellene mondanak minden nyújtott a ejtésre vonatkozó elméletnek. L. M. Nyel. XXV. 213.

Bornemisza Péter. Minden idézetem és ide vonatkozó adatom Schulek Tibor jeles könyvéből való: Bornemisza Péter. Sopron—Budapest—Győr, 1939. (Keresztyén Igazság kiadása.) Sulyok Anna levele Erdélyi Pál id. m. 56 l. melléklet.

Volaterranus. Az esztergomi kötet jelzése: R/g 1. 35. Balassi Bálint bejegyzését facsimilében közölte Schulek Tibor, id. m. 16. l. melléklet. (Az 1541-es dátum téves, a bejegyzés helyesen 1540-nek olvasandó.) A Balassivers Dézsinél, 187. l. Maffeiről: Enciclopedia Italiana, ahol egy Falconcini: Vita del nobil uomo e gran servo di Dio. Roma 1722, c. műre történik utalás. Az Aenigma Quintilianusnál VIII. 6. 52.

Vallás és poézis. Bornemisza Péter versei Régi Magyar Költők Tára: VII. kötet, VI. kötet. Balassi versei Dézsi kiad. 2., 19., 30., 31., 38., 40. l. A szerelmes üdvösség 69. l. Az ördöggel tusakodás 20. és 18. l. Test a törben 36. l. A többi ördögre vonatkozó vers: 38., 39. l. A hiányzó vers első sora u. o. 11. l.

Füves Kertecske. Az akadémiai könyvtárban levő bártfai kiadást használtam (1580).

A nürnbergi epizód. Kötzler levelét felfedezte és kiadta Schulek Tibor, Prot. Szemle 1936. 494. Én nem tudtam a Balassa-család levéltárában nyomára akadni. Nürnberg szellemi képe Nadler (Josef): Litteraturgeschichte d. deutschen Stämme u. Landschaften I. 350.

Az udvar fényében. Balassi János az úrnapi körmenetben l. Istvánffy: Hist. l. XXIV CXX. 1557. 235. Az országgyűlés leírása u. o. XXV. (1572.) 335. l.

A juhásztánc. A vitát l. Ernyey József, Ethnogr. 1906. 307. Réthei Prikkel M. A magyarság táncai. Bp. 1924. 133. l. Lajta László: A Magyarság Néprajza IV. 115. A paraszt nyilatkozata u. o. 106. l. Bebek Judit Dézsi kiad. 71. l. Julia táncban, 169. l.

Családi sors. Balassi fogságáról szóló okmány: Schulek Tibor: Prot. Szemle id. h. 495. Toldi Miklós esete Istvánffynál, XIX. (1556) 229. l. A Nikolsburgi

névtelen RMKT. VIII. 7. A Báthory István keltette hangulatról Szádeczky Lajos: Báthory István lengyel királlyá választása. Bp. 1887, 235. l.

Erdély. Kornis Gáspár sebesüléséről Istvánffy XXV. (1576) 332. Az erdélyi udvar olaszos kultúrájáról Kastner Jenő: Corvina, 1921. és 1922. Serafino verse Vianey-nál: Le pétrarquisme en France 61. l.: «Che ben dimostra dentro il foco ardente Il mio muggir, le lacrime ch'io spendo; Che un verde legno mentre il foco sente Sempre da i capi humor getta gridando.» Az erdélyi engedély Dézsi 619. l. Hugának házassága Zákonyi közlésében: id. h. 17. l. Uhrin esete Irt. Közl. 1901, 467.

Lengyelben. Báthory kísérete Szádeczky id. m. 268. l. A menet leírása u. o. 300. l. A Dancka körüli események Szádeczky aktáiban id. m. 447. és kk. Báthory levele B. B. elbocsátásáról u. o. 446. l. Balassi végrendelete Dézsi 568. l. B. B. sérüléséről Szalay: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest, 1859. Levele a kassai doktorról Lukcsics Pál: Irt. Közl. 1929. 103. A Rubigallus, a Göppel Dániel, a Szkárossy esete Dézsi II. kötetében és Irt. Közl. 1928. 256. között okmányok alapján. A Sommerné története Richter Ede: Századok, 1902. 914. Balassi válasza u. o. 916. l. A házasság és a pataki várfoglalás Dézsinél II. köt.

Vitézek, mi lehet...? Balassi vitézeinek jegyzéke Dézsi: 566. l. Levele Kapu Sándorhoz 553. l. Posogy esete 582. l. Lovász Pál megöletéséről Illésy János: Irt. Közl. 1900. 445. Erre vonatkozik bizonyosan még Mágocsi Gáspár levele, Irt. Közl. 1930. 93. Pál deák feljegyzése Irt. Közl. 1893. 252. A bécsi kérvényezések Dézsinél 612. és kk. Mező-Zombor Lukcsicsnál: Irt. Közl. 1929. 103. Czahrowski költeményeiről Waldapfel J.: A magyar végek lengyel költője. Egy. Ph. Közl. 1939. Az egriek rajtaütéseiről Takáts Sándor műveiben, főleg: Régi idők, régi emberek, Régi magyar kapitányok, Rajzok a török világból és A török hódoltság korából c. kötetek. Az idézett adatokat magam állítottam össze Takáts—Eckhardt—Szekfű: A budai basák magyar-nyelvű levelezése (Bp. 1915.) alapján; l. különösen 44., 165., 81. A hatvani rajtaütés 215. l. Borbély ajándékairól Istvánffy: XXV. (1582) 341. l. B. B. sikertelen vásár-ütéseiről Takáts S. Rajzok I. 369. kk.

A költő és közönsége. Házassági énekei Dézsi 2., 21. l. Batthyány Ferenchez írt levele Dézsi 597. A Nyilas István házassági éneke RMKT. IV. 75. Waldapfel József a heroida-műfajról: B. költeményeinek kronológiája

Irt. Közl. Bp. 1927. Kny. 18. A Szép leány nevére szerzett vers Dézsi kiad. 38. l.

Irodalom. Rimayhoz intézett kérése Dézsinél CXIV. l. Rimay nyilatkozata B. Radvánszky Béla Rimay-kiad. 250. l. Az irodalmi öntudatról már Zolnai Béla: Balassi és a platonizmus. Minerva, VII. 184. és Kerecsényi Dezső: Elvi kérdések a régi magyar irodalomban. Minerva, II. 162. Az ekhós vers Dézsi 127. l. B. B. méltatlankodó nyilatkozata verseinek rontásáról Rimay id. h. 253. l. V. ö. Zolnai Béla, id. h. 185. Rimayhoz intézett elismerő sorai: u. o. A hangyabolyhasonlat Dézsi 152. l.

A végek költészete. Túry György éneke RMKT. VIII. köt. VII. köt. 200. A «Cantio de militibus pulchra» névtelen hősi ének RMKT. VII. köt. VI. 175.

Szép hir. A katonai fohász, Dézsi 20. l. A levél a bányászokhoz: u. o. 502. l.

Magyar Bábel. Rác Radossa, Istvánffy id. h. XXV. (1576) 334. Az önmagát sirató pásztor éneke Ethnogr. 1929. 185. II. Rákóczi György előtti énekléséről l. D. Źganu a La Transylvanie c. kötetben (Bukarest, 1938), 649. l. Topoczán János l. Budai basák 312. és 317. A litván Tamás Istvánffynál id. h. A lengyel vonatkozásokról Waldapfel József: Egy. Ph. Közl. 1941. Lubelczyk nevét és szerzőségét ő állapította meg. Schallenberg verseit Trostler József kísérelte meg összehozni B. B. verseivel (D. Ung. Heimatsbl. 1933. 296. l.), de párhuzamai nem meggyőzőek és inkább közös olasz vagy humanista mintákra vallanak. A Regnart-énekek olasz forrásainál Trostler id. h. Velten, R. Das ältere deutsche Volkslied unter dem Einfl. d. ital. Musik. Heidelberg, 1914. c. (65. kk.) munkájára utal. Regnart megjelenési dátumai Eitner kiadásának bevezetésében. Trostler tétele id. h. 293. A vágáns-ének hatásáról — annak túlhajtott fontosságot tulajdonítva — l. Kardos Tibor: Deákműveltség és magyar renaissance. Századok 939. Kny. 69. és 89. Egy francia párhuzamot a sokat emlegetett Walter v. d. Vogelweide Traumdeutungja mellé itt közölök K. Bartsch: Altfr. Romanzen u. Pastourellen, 98. l. alapján: «Au douz tanz seri Que pre sunt flori Que n'est mais ne gelee Qu'oixeillon par la ramee Sunt si resbaudi Levai me une matinée Ma voie acueilli Les un bois par mi la pree Por metre en oubli Le mal qui me destraint si Que trai por celi Qui j'ai de fin cuer amee N'ainc ne li failli.»

A török. A szécsényi vereségről Istvánffy XXV. (1576) 334. A szultán levele Balassi kiadatásáról Szalay: Ada-

lékok id. h. Báthory intése : Szádeczky id. m. 279. Tót Sebestyén máglyahalála, Istvánffy ad. 1556. 227. l. A Gerlach-féle feljegyzés Szalay : Adalékok 243. és Erdélyi Pál : B. B. 77. l. A bécsi kéziratot kiadták : Babinger, Gragger, Mittwoch, Mordtmann : Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit. W. de Gruyter 1927. ; Ung. Bibliothek. I. Reihe. 14. A divínyi verse és a makaróni vers u. o. 128. A gyűjteményben előforduló költőkről. Hammer—Purgstall : Gesch. d. Osmanischen Dichtkunst. Pest, 1837. I—IV.

Poeta doctus. A turóczi gimnázium znióváraljai azonosítását Ernyey József barátom szíves közlésének köszönhetem. A Querimonia Pannoniae latin szövegét l. Dézsi 645. l. és Rimay 252. l. A két szöveg egybevetése számos hibát hoz helyre. Ovidius hatásáról részletesebben Eckhardt S. B. B. irod. mintái id. h. A lélekcseré témáról l. Laumonier : Ronsard, poète lyrique. Paris, 1909. 531. l. Marullus jellemzése u. o. 534. kk. Az Anthologia megfelelő helye Jacobs-kiad. I. 30. N°. 78. Joannes Secundus-ról kitűnő jellemzés Ellingernél : Gesch. d. neulat. Lyrik in den Niederlanden. W. de Gruyter, 1933. 28. l. A francia betegségről Takáts S. A régi Magyarország jókedve, 17. l. : «De azt kegyelmed vélheti mint jönnek haza ; mert ki lovát, ki egyéb marháját adja el és franciát hoz haza. Azért nem kellene oly igen sokat költeni Bécsbe.» (Batthyány Ferenclevele 1551-ből.) A retorikák hatásáról a középkori költészetben Faral : Les arts poétiques du XIIe et du XIIIe siècle. Paris, Champion, 1923. (l. főleg 62. és kk.) Az etimológia mint figura Quintilianus I. 6. 28. ; V. 10. 55. ; VII. 3. 25.

Magyar hagyomány. Palatics éneke RMKT. VIII. k., VII. k. 169. Dóczi Ilona u. o. 21. V. ö. még Moór Elemér a Babinger-Gragger id. kiadványában 93. l. Németi Ferenc RMKT. VII. k., VI. k. 155. Hartyáni Imre VIII. k., VII. k. 3. Pap Benedek RMKT. VI. k. 239. Sziráki Balázs házassító verse, RMKT. VI. 19.

Szerelmi költés B. előtt? A Tomitano-versről Szabolcsi Bence : Irt. Közl. 1933. Enyedy György széphistóriája RMKT. VIII. k., VII. k. 255. A Horvát Ilona éneke RMKT. VII. k. VI. k. 317.

Anna. Illésházy levele, Századok, 1898. 22. l. Losonczy Anna pere u. o. 1882. 848. l. A Négy Könyvecske Szabó Károly I. 138., az Akadémiai Könyvtárban. Méliusz Péter Ungnádról RMKT. VII. k., VI. k. 321. Dobó Krisztina értékei : Tört. Tár 1895. 7. l. : «19 gira és 5 nehezék arany és egy ezüstpohár, 1 ezüstgyűrű, egy

aranygyűrű, 4 kő, egy saphir s egy gyöngylánc.» Zamariáról Takáts S. Régi idők, régi emberek, 156.

Pastorale. Waldapfel tanulmánya : Balassi, Credulus és az olasz irodalom. Irt. Közl. 1938.

Coelia. B. lengyel vonatkozásairól Waldapfel : Egy. Ph. Közl. 1941. Érdekes, hogy Wesselényi Ferenc és S. Anna fia, István második felesége Balassa Ilona volt; lányuk, Csáky Istvánné levelezésben állott B. B. hugával Paczothné B. Annával. L. Deák Farkas: Wesselényi Anna, özv. Csáky Istvánné (sz. 1584 † 1649) életrajza és levelezése. Bp. Franklin, 1875.

Középkori természettudás. A Physiologusról. Eckhardt S. : Egy. Ph. Közl. 1929. 81. Fulgosius könyve : Factorum dictorumque memorabilium libri IX. Antverpiae, 1565.

Dávid katonája. A Dávidra von. idézet Dézsi 33. A letört szárnyak : u. o. 31.

Megtérés: Dobokayt idézi Erdélyi Pál : B. B. 221. l.

A vég. B. B. kétségbeesett nyilatkozata, Irt. Közl. 1901. 335. Illyésházy István naplója, Kazinczy G. kiadása : Pest, 1863. Istvánffy leírása : XXVIII. (1594) 384. L. még Soós Elemér : Esztergom Évlapjai 1930. 35. kk. Vergilius id. helye, Aen. VI. 261.

TARTALOM.

	Lap
A törzs	8
Bornemisza Péter.....	10
Volaterranus	13
Vallás és poézis	24
Füves Kertecske	33
A nürnbergi epizód	38
Az udvar fényében	40
A juhásztánc.....	42
Családi sors	45
Erdély	51
Lengyelben	54
Rajtaütés	59
Vitézek mi lehet?	69
A költő és közönsége	81
Irodalom	93
A végek költészete	99
Szép hír	107
Magyar Babel	112
A török	117
Poeta doctus	122
Magyar hagyomány	136
Szerelmi költés Balassi előtt?	142
A záradék	148
Anna	151
Julia	157
Pastorale	168
Coelia	170
Magyar táj	177
Középkori természetlátás	186
Dávid katonája	192
Megtérés	198
Az utolsó hitvallás	203
A vég	207
Epilógus	216
Jegyzetek	219

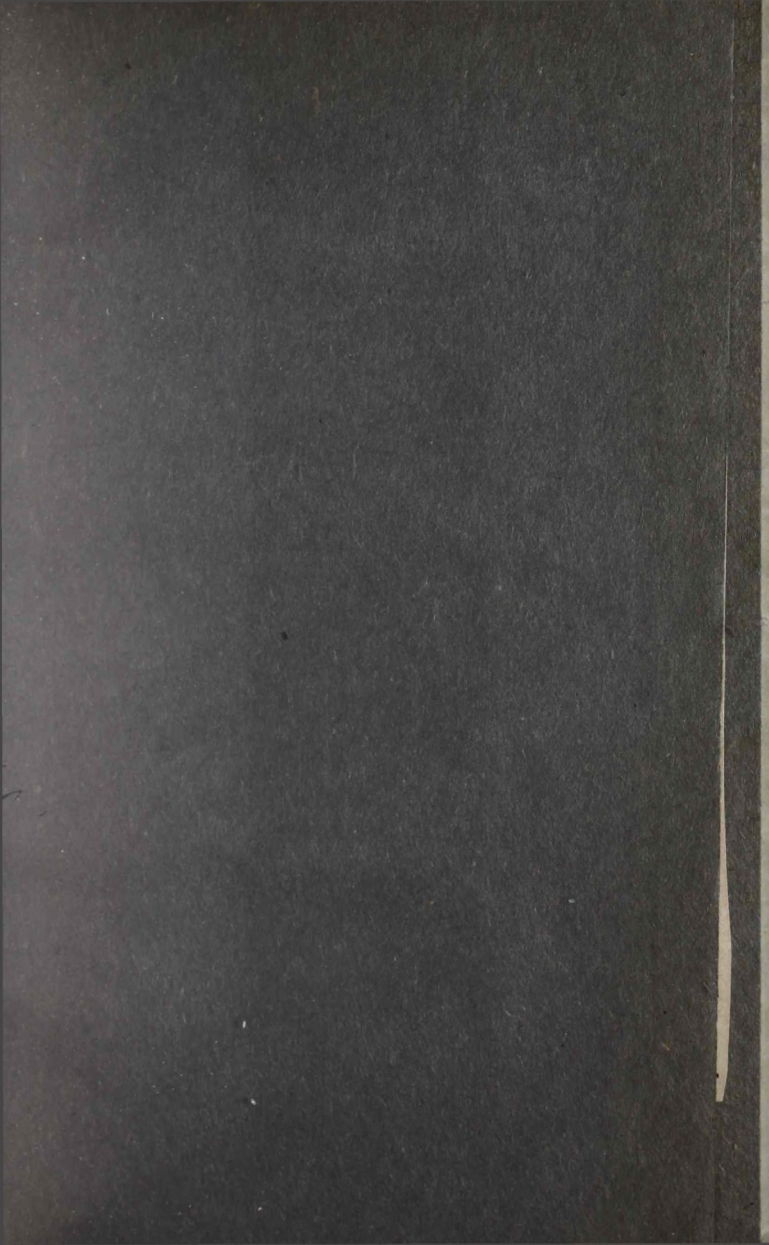

129 Oletomyces

169 Credulus in Julia

189 Orger

MAGYAR ÍRÓK

SZERKESZTI ECKHARDT SÁNDOR

KERECSENYI DEZSŐ: KÖLCSEY FERENC

Kerecsényi Dezső értékes könyve történelmi, lélektani és esztétikai szempontból egyaránt teljes képet ad a Hymnus halhatatlan költőjéről.

SCHÖPFLIN ALADÁR: MIKSZÁTH KÁLMÁN

Mai szemmel látott s határozott vonásokkal, mesterien megrajzolt képe Mikszáth életének és életművének. Közvetlen, egyszerű és igaz.

SÍK SÁNDOR: ZRÍNYI MIKLÓS

Ezt a könyvet tudós gondolta el és költő írta meg. Minden sora hősenek prófétai nagyságát hirdeti. A legszebb könyv az író és államférfi Zrínyiről.

SÓTÉR ISTVÁN: JÓKAI MÓR

Hogyan látja s hogyan értékeli a mai magyar kritika Jókait? Mi a helye irodalmunkban s a világirodalomban? Mi a titka népszerűségének?

BÓKA LÁSZLÓ: VAJDA JÁNOS

Ady előfutárjának, irodalmunk nagy magányosának mélyenjáró lélekrajza. A mai magyar essay-irodalom egyik legegységibb s legsikerültebb műve.

FRANKLIN-TÁRSULAT